giorgio bassani

între ziduri

TRADUCERE, PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC
DE RODICA LOCUSTEANU

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI
BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1981

GIORGIO BASSANI
Il romanzo di Ferrara (I)
DENTRO LE MURA

I edizione, ottobre, 1973

PREFAȚĂ

Opera lui Giorgio Bassani, scriitor contemporan de mare valoare, cîștigător al celor mai importante premii literare italiene — Strega în 1956 pentru *Le storie ferraresi (Povestiri din Ferrara)* ; Viareggio în 1962 pentru romanul *Il giardino dei Finzi-Contini (Grădinile Finzi-Contini)* ; Campiello în 1968 pentru romanul *L'airone (Bîtlanul)* — este, în esență, un triumf al artei asupra Timpului și asupra Morții. Aceasta este lupta fundamentală a artistului, cea pe care se grefează și care le absoarbe pe toate celelalte. Arta este aceea care salvează și perpetuează viața, topește Durata în Timp, și Timpul în Eternitate, face să fuzioneze clipa cu istoria, percepția realurilor cu imaginația, inefabilul și lirismul cu detaliul concret și precis, misterul cu valențele cognoscitive ale memoriei afective.

Confingurîndu-se în jurul anilor 1935—1940, poetica bassaniană este puternic marcată de momentul cultural-istoric. Situat pe poziția antifascismului literar italian, antiretoric, anti-grandilocvent, Bassani se apleacă asupra lucrurilor umile, mărunte și aproape uitate, alege solitudinea și absența în locul conformismului fascist, adoptă o priză indirectă asupra realității, trecînd-o printr-un filtru cultural simbolist și ermetizant, în care se recunosc îndeosebi ecouri din Baudelaire și Rimbaud, ca și din Rilke, Pronst, Joyce, Svevo ori Montale.

Perioada formativă este, astfel, dominată pe de o parte de estetica idealistă croceană și, pe de altă parte, de negația poetică montaleană : „Ciò che *non* siamo, ciò che *non* vogliamo“ („Ceea ce *nu* sîntem, ceea ce *nu* vrem“).

Pentru a avea o imagine completă asupra începuturilor sale literare, mărturia conținută într-un *Poscritto (Postscriptum)* autocritic din 1956, potrivit căreia : „În primăvara lui '42 primul impuls de a scrie versuri mi-a venit mai mult din artă, din cultură decît din viață și din realitate“, se cuvine corelată cu o alta, cuprinsă în intervenția sa pe tema *Cinema e letteratura (Cinematograful și literatura)* și reeditată în volumul de eseistică *Le parole preparate (Cuvinte pregătite)* : „scriind, nu mă angajam să *dau la iveală* tot ce aveam înlăuntrul meu, deoarece eram convins că lucrurile pe care le aveam, sau credeam că le am în mine, *nu puteau*, și, deci, *nu trebuiau* date la iveală“.

Sub semnul acestei poetici apar primele sale cărți, *Una città in pianura (Un oraș în cîmpie)* în 1940, sub pseudononimul Giacomo Marchi (adoptat din cauza persecuțiilor rasiale) și *Storie dei poveri amanti (Povestirile unor sărmani îndrăgostiți)*, alcătuită din poezii scrise în perioada 1942—1945. Ele dezvăluie un liric elegiac și rafinat, mișcîndu-se deja pe cîteva coordonate care vor rămîne constante : reîntoarcerea spre trecut, spre provincia italiană, spre pămîntul ferrarez (chiar dacă Ferrara este indicată deocamdată printr-un simplu „F“, potrivit regulilor jocului ermetist), pămînt al copilăriei și tinereții autorului, nativ și formativ, leagăn al ființei și spațiu sacru al memoriei, în care se consumă iubiri triste, amiciții adolescentine, ore măcinate de dezamăgire.

Spre ea se îndreaptă trenurile de seară, străbătînd peisajul de cîmpie voalat de lumina aurie, difuză și egală — descoperită în tablourile pictorilor ferrarezi și bolognezi din secolele șaisprezece și șaptesprezece — din poezia *Verso F (Către F)* :

„Que sta è l'ora che vanno per calde erbe infinite
nel mio paese gli ultimi treni, con fischi lenti

salutano la sera, affondano indolenti
in sonni dove tramontano rosse città turrite". [1]

Se precizează ceasul preferat, ceasul crepusculului, cel pătruns în aceeaşi măsură de lumină şi umbră, aflat la mijloc, între zi şi noapte, ceasul care va deveni hotărîtor pentru destinul multor personaje viitoare.

Ferrara, „oraş iubit şi urît, mit dulce şi sumbru al memoriei", apare înconjurată de aura idilico-nostalgică a unei fericiri pierdute în *Dopo la fiera di San Giorgio (După sărbătoarea de Sf. Gheorghe)* şi *Sera a Porta Reno (Seară la Porta Reno)*, plină de pacea şi calmul pe care le poate da numai locul unde sînt îngropaţi morţii familiei, în sonetul *Idillio (Idilă)*, formează cadrul pentru trista iubire a Dèborei, din povestirea *La storia di Dèbora (Povestea Dèborei)* etc.

Suferinţa exilului, închisoarea, participarea directă la mişcarea socialistă şi la lupta rezistenţei antifasciste distrug barierele izolării şi absenţei. Anii 1943, 1944 sînt hotărîtori pentru formaţia autorului. Începe acum o priză directă asupra realităţii, impusă de necesitatea istorică. Este momentul trecerii, după cum observă Renato Bertacchini, „de la poezia ca rezultantă a unor valori estetico-consolatoare şi idilico-transcendentale, la poezia ca stil al adevărului, înscrisă într-un anume eveniment şi într-un anume spaţiu, încorporată în drama unui destin viu aflat în criză religioasă şi istorică" [2].

Volumele *Roma, inverno '44 (Roma, iarna lui '44)* şi *Te lucis ante* sînt expresia acestui contact direct cu o realitate dramatică, prezentă, concretă. Primul cuprinde mărturii în stil jurnalistic despre luptele de la Cassino, retragerea armatei germane, recrudescenţa fascismului în timpul Republicii de la Salò, mişcarea de rezistenţă, jertfele tovarăşilor de drum, experienţa din închisoare ;

---

[1] „Acesta e ceasul cînd străbat caldele, nesfîrşitele ierburi / de prin ţinutul meu cele din urmă trenuri, salută seara / cu un fluierat lent, se afundă indolente / în vise unde apun oraşe roşii, încărcate de turnuri".

[2] Renato Bertacchini, Giorgio Bassani în *Letteratura italiana, cap. I Contemporanei,* Marzorati editore, Milano, 1972, pag. 801.

al doilea încearcă să concilieze formula poetică ermetistă cu noua vocație a realului. Astfel, într-una din cele mai frumoase poezii ale volumului, *Luce che i caldi tetti (Lumină, ce acoperișurile calde)*, jocul de umbre și lumini închide ca un nucleu central amintirea iscoadei care venea în fiecare noapte la ferestruica celulei spre a-i propune ireale planuri de evadare :

„*Luce che i caldi tetti*
della città saluti,
ombra che li tramuti...

(Un passo, solo un poco
Più stanco ; e soffi là,
dalla spia : «Sei libero
non è che un gioco, va'...»)

Non hai pace. Prometti
cieco, ancora. Tu dài
sempre ciò che non hai :
luce, ombra, libertà" [1].

Bassani însuși va considera — în același *Poscritto*, citat mai înainte — momentul respectiv ca pe un moment de cotitură, de întoarcere cu 180°, de negare totală a poeticii precedente : „Dacă mă gîndesc la anii imediat după război, în timpul cărora am scris poeziile strînse în acest al doilea volum, îmi dau seama că munca mea s-a desfășurat într-o direcție esențialmente opusă celei din prima carte. Interveniseră războiul și închisoarea. Dacă voiam să surprind noua realitate ce se impunea spiritului meu, toată această nouă realitate a mea și a lumii, trebuia să lupt fără milă, fără nici o concesie făcută firii mele, împotriva paradisului gustului și culturii, împotriva paradisului facil al afectelor primordiale împlinindu-se în mod inevitabil, pe un fond idilic. Sfîșierea

---

[1] „Lumină ce acoperișurile calde / ale orașului le saluți / umbră ce le preschimbi... / (Un pas, doar cu ceva / mai ostenit ; și șopotul / iscoadei : «Ești liber, / haide, nu-i decît un joc...») N-ai pace. Orbule / tot mai promiți. Dai mereu / tot ce n-ai : / lumină, umbră, libertate".

țesăturii delicate, ura față de tot ce iubeam mai mult : a fost un risc necesar." [1]

Opinie de o „poetică" exagerare, după părerea noastră, care a alimentat o întreagă critică a „fracturii" personalității bassaniene a „contradicției fundamentale", încă nerezolvate, dintre scriitor și istorie, lirism și narațiune, inefabil și viață, mister poetic și cunoaștere.

De fapt în poetica bassaniană nu există fractură, ci continuitate, îmbogățire, încercare de echilibru, rafinată sinteză. În constituirea ei, relația scriitorului cu istoria este decisivă și, în același timp, simptomatică pentru o întreagă generație artistică, așa-numita „generație de mijloc". Scriitorii acestei generații, Giorgio Bassani ca și Giuseppe Berto, Carlo Cassola, Italo Calvino, Mario Tobino, sau Vasco Pratolini, nu pot fi înțeleși decît pe fundalul istoric al luptei de rezistență, al idealurilor antifasciste și decepției postbelice. Criza se precipită în jurul anilor 1956—1957, cînd configurația și dinamica societății italiene apăreau cu suficientă limpezime, fiind simțite ca o involuție politică și socială față de iluziile anterioare. Criza profundă, marcată de retragerea în sine însuși, de o aplecare meditativă asupra unei felii mai înguste de realitate, de căutarea unui adevăr poetic personal, atinge, implicit, structurile narative și limbajul, dovedindu-se constructivă, nu distructivă, avînd o valoare pozitivă, nu negativă în plan estetic. Determinanta ideologică se împletește cu cea biologică. Aflați la vîrsta tinereții în timpul războiului, scriitorii acestei generații ating în preajma anilor '60 vîrsta maturității, ceea ce înseamnă nu numai un plus de experiență umană, ci și o stăpînire deplină a mijloacelor de expresie, a meșteșugului artistic, capabil de cele mai subtile mlădieri. De aceea, în jurul anilor '60 opera acestor autori poate fi considerată, așa cum opinează Claudio Marabini, „nu ca o sărăcie și vlăguire a forței narative, ci ca o cucerire corelativă a unei realități mai adînci, ascunsă în străfundurile

---

[1] Scriere datînd din 1952 și inclusă în ediția completă a poeziilor lui G. Bassani, *L'alba ai vetri (Zori la geamuri)*, Einaudi, Torino, 1963, pag. 87.

sufletului, în cutele memoriei sau în meandrele materiei înseşi din care sîntem făcuţi". [1]

Angajat în polemica împotriva literaturităţii şi a poeziei „pure" pe care o socoate „o himeră demnă de literaţi şi de critici, nu de poeţi", Giorgio Bassani se pronunţă pentru o artă legată de realitate şi istorie. El caută, astfel, o formă literară în care să fuzioneze istoria, existenţa, viaţa socială, absolutul tainic al sufletului omenesc şi geografia precisă a locurilor. Şi reuşeşete să creeze această formă literară unică, rezultată dintr-un rafinat şi fragil echilibru între obiectiv şi subiectiv, istorie şi elegie, luciditate critică şi compasiune lirică, raţiune şi pasiune, real inefabil, adevăr şi mister, proză şi poezie. Neputinţa de a participa în planul prezentului istoric la o luptă în care nu mai crede îl îndeamnă să se întoarcă spre trecut, însă spre un trecut real, uman, un trecut care îi aparţine, şi pe care îl poate sonda, judeca, şi, totodată, salva de la uitare şi moarte, eternizîndu-l prin literatură. Aşa se nasc povestirile din Ferrara, retipărite în 1973 sub titlul *Dentro la mura (Între ziduri)* [2] şi integrate în Romanul Ferrarei *(Il romanzo di Ferrara).*

Schimbînd titlul cărţii din *Povestiri din Ferrara* în *Între ziduri — Roman al Ferrarei,* Bassani propune o nouă lectură, mai unitară, mai organică a materialului, într-o cheie romanescă, cu un cadru ferrarez, o istorie recentă cuprinsă în arcul de timp al primei jumătăţi a secolului (doar destinul lui Elia Corcos este împins ceva mai înapoi, în ultimul deceniu al secolului trecut), şi personaje reprezentative pentru fiecare secvenţă temporală, pătură socială şi categorie rasială. Între zidurile oraşului trăieşte nu numai comunitatea ebraică, oraşul nu se reduce la ea, aşa cum s-a insinuat uneori. Lida Mantovani şi Oreste Benetti aparţin micilor meşteşugari italieni catolici, Gemma Brondi şi Maria Mantovani provin din familii de ţărani din împrejurimile Ferrarei, etc. Între Ferrara şi cîmpia ferrareză există o relaţie permanentă, o

---

[1] Claudio Marabini, *Gli Anni Sessanta, narrativa e storia,* Rizzoli, Milano, 1969, pag. 8.

[2] Pentru variante şi datele apariţiilor editoriale vezi tabelul cronologic.

rețea de canale de comunicație prin care circulă sîngele viu al vieții, chiar dacă între țărani și „domnii" din oraș se păstrează o anume distanță socială. La periferia orașului se simt deja miresmele cîmpiei, încep grădinile de zarzavat care continuă în afara zidurilor. Porțile (Porta San Reno, Porta San Giorgio, sau Porta San Benedetto) asigură această legătură vitală și pașnică între oraș și cîmpia din jur. Ele nu sparg și nu neagă închiderea orașului, sînt puncte anume alese, voite, „construite" de om în vederea permiterii fluxului necesar și firesc al vieții. Porțile sînt construcții nu distrugeri, ele consfințesc nu anulează închiderea. Ea este revendicată chiar de la început, de noul titlu al cărții : *Între ziduri*, ca una din ideile centrale ale poeticii bassaniene.

În universul material de lucruri solide în care se mișcă ființa, zidul este un element dominant. Pentru autor, ca și pentru personajele sale, zidul, vechile ziduri medievale ale orașului au valoarea unui fapt de civilizație și, ca atare, un sens protector, de apărare a ființei împotriva agresiunilor din afară, fie din partea orașelor vecine, precum odinioară, fie, în general, din partea Istoriei. Simbolul zidului este, însă, ambivalent. Protecția este totodată închidere, subliniată de autor prin prepoziția *dentro,* „între", ea se poate transforma într-o închisoare, într-o cursă fără putință de scăpare, așa cum va deveni, dealtfel, pentru majoritatea membrilor comunității izraelite din oraș, arestați de nemți, și trimiși la moarte în Germania. Protecția se dovedește iluzorie. Războiul face „breșe largi" în zidul de incintă, porțile sînt sfărîmate, orașul este „descoperit", expus loviturilor din afară, el devine capcană pentru cei dinăuntru, este strivit, inert, de nerecunoscut. Așa îi apare lui Geo Josz în momentul reîntoarcerii : un poligon din piatră roșu-închis, semănînd cu un fier de călcat ce strivea cu o lugubră inerție verdele cîmpului. Camionul în mers pare că se prăbușește, se năpustește asupra orașului descoperit. „Autocamionul se apropia iute de oraș și, accelerînd pe ultima porțiune de asfalt în linie dreaptă, rămasă intactă, parcă se prăvălea din înălțime peste oraș : prin breșele largi, deschise în bastioanele sfărîmate, se puteau zări străzi și piețe, distruse într-un asemenea hal de bombardamente, că deveneau aproape de nerecunoscut".

Întrucît zidurile orașului se vor dovedi vulnerabile, personajele lui Giorgio Bassani se vor retrage în locuință, casă, cameră, turn ori subsol, interpunînd între ei și viață, între ei și Istorie, cît mai multe învelișuri protectoare.

Tensiunea spațiului la Bassani este profund psihologică. În încercarea lor disperată de a-și salva ființa, în integritatea ei fizică sau spirituală, personajele bassaniene se refugiază în fundul unor închipuite labirinte, se izolează într-o solitudine aproape perfectă, ridică în cale atîtea bariere, încît pare aproape incredibil că viața și Istoria pătrund pînă la ele, anulează orice zid protector ca pe o iluzie sortită eșecului și, într-un fel sau altul, îi însemnă, le marchează destinul, conducîndu-i rareori spre o rezolvare fericită (Lida Mantovani, Bruno Lattes), cel mai adesea spre moarte (Corcos, Josz, Clelia Trotti, cei unsprezece ferrarezi), sau spre nebunie (Pino Barilari).

Lida Mantovani se ascunde într-un subsol, unde se pătrunde extrem de dificil : din stradă (o stradă pustie, mărginașă) se intră printr-o poartă masivă, se străbate un gang întunecos, se urcă o scară, se deschide o nouă ușă, tăiată pe la mijlocul peretelui, se ajunge pe o mică platformă și abia de acolo se coboară în adîncul camerei, ca un fel de puț întunecos, amenajată, după toate probabilitățile, într-o fostă pivniță de cărbuni. „Și totuși ce senzație de pace și de protecție", se gîndește Lida, întorcîndu-se acasă de la spital, și revăzînd mizerele lucruri familiare : cele două paturi de fier alăturate, masa, dulapul, comoda și suportul pentru ligheanul de apă. Cele două femei din subsol. Lida și mama ei, Maria Mantovani, sînt asemenea lucrurilor, „tăcute și nemișcate ca mobilele cenușii din spatele lor". Ele privesc spre viață, la propriu și la figurat, de jos în sus, din adîncul subsolului și, totodată, al condiției lor sociale inferioare, umile, hărăzită înfrîngerii : Maria Mantovani victimă pînă la capăt, pînă la moartea în întunericul subsolului, Lida, doar într-o primă fază cînd părăsește singură refugiul pentru David care o lovește, o rănește, obligînd-o să se reîntoarcă în ascunzătoare spre a se salva și a supraviețui. (din *Una lapide in via Mazzini — O placă memorială pe strada Mazzini*).

Geo Josz se izolează într-un turn folosit odinioară ca hambar pentru grîne. Și la el se ajunge la fel de greu : gangul, curtea interioară, scări, o cameră, un chepeng și abia după aceea, în vîrful turnului, cămăruța lui Geo, avînd pereții acoperiți cu fotografiile membrilor familiei, uciși în camerele de gazare de la Buchenwald, de unde el scăpase ca prin minune. Lumina aprinsă pînă dimineața în odaia din turn este pentru ferrarezi simbolul neliniștitor al veghei, al ochilor de un albastru înghețat care nu se închid nici noaptea, privesc, văd și, mai cu seamă, judecă. Din victimă, Geo se transformă în judecător. Turnul este emblema superiorității lui morale. Numai că oamenilor nu le place să fie judecați. Autoizolarea este urmată de respingere și izolare din partea societății postbelice dornică să uite greșelile trecutului. Și atunci își pierde semnificația, transformîndu-se într-o primejdie, turnul nu-l mai poate proteja și Geo va fi nevoit să dispară. Nu este deloc întîmplător faptul că scriitorul plasează dispariția lui Geo Josz după alegerile din aprilie 1948, adică în perioada cînd îi fusese restituită vechea locuință părintească (amenajată în fostul palat al marchizilor Del Sale, ca și cum ancorarea cît mai profundă în trecutul și în solul italian putea fi o mai mare garanție de soliditate). Bassani marchează, astfel, cu finețea unui mare artist plastic, momentul psihologic în care personajul odată ieșit din spațiul autoizolării (turnul) și incapabil să intre în spațiul convenției sociale (casa) este absorbit fără urmă de un spațiu neutru, necunoscutul, neantul. Spațiul rămîne, astfel, una din coordonatele fundamentale și definitorii ale ființei în narativa bassaniană. Nu se poate face abstracție de el. Este ca o cochilie în care ființa se retrage zadarnic.

Așa se întîmplă și cu cei unsprezece ferrarezi (din *Una notte del '43 — O noapte a lui '43)* uciși de fasciștii Republicii de la Salò, în noaptea de 15 decembrie 1943, ca represalii în urma unei acțiuni a mișcării de Rezistență. Zece din ei sînt tîrîți afară din cele mai tainice ascunzători, situate în diferite puncte ale orașului, și numai unul este luat din stradă. Iar pentru Pino Barilari, farmacistul paralitic refugiat în obscuritatea salonului, peretele de sticlă, în loc să fie un zid protector, îl lasă să descopere trădarea soției și să asiste la asasinat. Neputînd să spună

adevărul despre ceilalți, fiindcă ar fi echivalent cu recunoașterea implicită a adevărului despre propria lui viață, Pino Barilari se trezește deodată smuls din iluzia izolării protectoare, proiectat violent în viață, implicat în Istorie de partea asasinilor. Drama lui este dublă. El devine simultan victimă și călău. Și, aproape nebun, din spatele peretelui de sticlă își spionează și își terorizează concetățenii, negîndu-le dreptul de a pedepsi pentru a se putea elibera de coșmarul acelei vinovății colective care poartă numele de fascism.

În schimb pentru Cleila Trotti (în realitate Alda Costa) din *Gli ultimi anni di Clelia Trotti (Ultimii ani ai Cleliei Trotti)*, închisoarea este o școală a vieții, o școală de fortificare a fibrei și a caracterului, iar casa unde-și are domiciliul forțat este o „închisoare" impusă trupului, sufletului și ideii, închisoare de unde va reuși să evadeze de cîteva ori, mai înainte de a muri. Clelia Trotti rămîne în esență și ea o „prizonieră", prizoniera spațiului și ideii, visătoare onestă și pură (și de aceea demnă de compasiune) a unor utopice idealuri politice.

Recluziunea, de data aceasta autoimpusă, nu-l ferește nici pe Elia Corcos din *Una passeggiata prima di cena (O plimbare înaintea cinei)*. În ciuda efortului său constant de izolare în sine însuși și în „misiunea" lui, ca în spatele unui invizibil perete de sticlă, prin care nu poate pătrunde nimeni, nici chiar soția, „biata Gemma", va fi și el tîrît pînă la urmă în vîltoarea destinului istoric colectiv, deportat în Germania, laolaltă cu ceilalți circa o sută optzeci de membri ai comunității izraelite ferrareze.

În fața istoriei și a timpului orice retragere, orice izolare, de la cea mai umilă la cea mai orgolioasă, se dovedește la fel de imposibilă. Nici un zid nu e destul de solid, nici un spațiu nu poate fi atît de ermetic închis încît să devină invulnerabil.

Casa este un punct nodal într-o rețea, un fel de loc geometric al interferențelor, al tuturor reflexelor sociale. Pereții ei au ambiguitatea zidurilor orașului. Dau celui aflat înăuntru binefăcătoarea senzație de apărare, dar totodată absorb din exterior și reflectă antagonismele sociale, se lasă străbătuți de vîntul istoriei și împurpurați de lumina soarelui. Casa este umanizată într-o asemenea măsură de Bassani, încît pare să devină un fel

de emblemă vie a ființei cu toate contradicțiile ei, cu pecetea ei socială, un fel de ființă ea însăși, aidoma celui care o locuiește.

Iată, de pildă, casa doctorului Elia Corcos. Se înalță ca o ființă hibridă undeva, aproape de marginea orașului, o casă ca un Ianus cu două fețe, una de burghez citadin înstărit (cum era doctorul Corcos) și o alta cu trăsături rustice, populare (asemeni soției lui, Gemma Brondi, infirmieră de origine țărănească), cu două curți și două porți, una spre stradă, alta spre grădinile de zarzavat. Ea reflectă pregnant o anume realitate socială ferrareză, dihotomia a două lumi, cea a „domnilor", a burgheziei, într-un cuvînt a celor avuți, și cealaltă, cea a poporului, formată din lucrători la domiciliu, mici meseriași cu prăvăliile lor, țărani. Așa cum sugerează casa Corcos-Brondi, nici o adevărată fuziune nu e posibilă. Cele două lumi rămîn perfect distincte, iar relațiile dintre ele, chiar și atunci cînd sînt încărcate de afecțiune, nu reușesc să anuleze sentimentul de inferioritate și neîncredere al ultimei, să reprezinte o comunicare aptă să înfrîngă izolarea și solitudinea a două ființe : David și Lida, clanul Corcos și Ausilia, Elia și Ausilia, Bruno Lattes și Rovigatti, Elia și Gemma etc. Simbolismul casei Corcos este revelator în acest sens. „...dacă întorceai capul spre oraș, privirile erau atrase imediat de o fațadă cenușie, acoperită aproape în întregime de dantela viței americane, cu obloane verzi, închise pentru a apăra interiorul de orice exces de lumină : o fațadă care, așa cum era orientată spre miază-zi, deci gata să primească și cea mai mică variațiune de lumină, cînd palidă, cînd întunecată, cînd vibrînd și cînd înroșindu-se pe neașteptate, te făcea să te gîndești, într-adevăr, la ceva viu, uman. Dacă o privea cineva de sus din înaltul zidurilor, ar fi numit-o un fel de gospodărie de țară : cu nelipsita bătătură, despărțită de grădina de legume printr-un gard viu, și cu livada plină de pomi fructiferi [...]. De cealaltă parte, casa era de nerecunoscut. Părea un palat mic și demn, din cărămidă roșie aparentă".

Universul material al lui Giorgio Bassani apare, astfel, antropomorfizat, dotat cu toate atributele umane. Posesiunea omului asupra lui se face, deci, nu dintr-o foame biologică, ci dintr-o nevoie psihologică de sprijin, de soliditate. De aceea ființa bassa-

niană nu distruge, nu devorează lucrurile, ci le acumulează, le strînge în jurul său ca tot atîtea scuturi de apărare, ce vor atinge, după cum vom vedea la momentul potrivit, o maximă concentrare în *Il giardino dei Finzi-Contini (Grădinile Finzi-Contini)*.

Umanizarea conferă universului autorului nostru căldură și viață interioară. Ausilia refugiată în salonul cel „bun" al casei Corcos simte prezența prietenoasă a bătrînului domn Salomone desprinzîndu-se din mirosul mobilelor, respirînd tăcut, în penumbra tihnită din jurul ei, și iese de acolo reconfortată. În această primă parte a romanului Ferrarei, lucrurile sînt, în general, „prietenoase". Ele sînt puncte solide de sprijin ale ființei, atît de strîns legate de ea, încît ajung să-i semene, să cuprindă o parte din sufletul ei, să-i fie parcă „ființe" mai apropiate decît cele umane, umplîndu-i solitudinea. Însă această metamorfoză le ia ceva din soliditatea inițială. Asemeni omului, ele împărtășesc destinul omului. În subtila dialectică bassaniană sprijinul lor rezultă în final la fel de iluzoriu în fața timpului, cu toate zidurile de care ființa încercase să se înconjoare mai înainte.

Spațiul bassanian este, astfel, un extrem de modern spațiu-timp. Arcul vieții apare într-o reprezentare spațio-temporală. Timpul este determinat nu numai pentru traiectul final pe care-l imprimă destinului uman, ci prin presiunea exercitată pe toată lungimea arcului. Presiune pe care ființa o resimte și căruia încearcă să-i opună diferite modalități de evaziune, oprire, anulare.

Soarta fiecărei ființe se decide într-un anumit „ceas", într-o anume „clipă" dilatată, suspendată, imobilă. În „clipa" aceea omul are senzația că timpul însuși s-a oprit, sau, poate, și mai exact, a dispărut. Într-o atare situație „clipa" apare eternă, iar curgerea timpului abolită. Să fie, oare, momentul de revoltă și de revanșă al omului, acea „gură" de eternitate pe care o respiră ? Cert este că scriitorul izolează în viața fiecărui personaj asemenea „clipe" dense de semnificații ca niște sori negri. În ele ființa își alege destinul și își dezvăluie sufletul ascuns, „enigma", misterul. Și numai în ele este posibilă „iluminarea", revelația ca singură formă a cunoașterii. (Observațiile făcute despre Carlo Cassola într-un articol publicat în revista *Paragone*, din februarie

1956, sînt valabile și pentru el însuși : „Într-o lume confuză și inutilă, incomprehensibilă, putem înțelege numai printr-o revelație bruscă, prin harul unei misterioase grații poetice".) Poetica iluminării (de reminiscență franceză simbolistă) se unește cu gustul mărturisit pentru pictura bolognezo-ferrareză a secolelor șaisprezece-șaptesprezece, sau pentru pictura modernă a lui Morand și De Pisis, și cu cel mai puțin mărturisit pentru clar-obscurul caravaggesc.

Astfel, în celebra clipă decisivă, cînd a surprins aspectul definitoriu pentru psihologia personajului, Bassani imobilizează cadrul. Tensiunea plastică devine psihologică. Clipa imobilă este prinsă într-un cadru imobil. Momentul hotărîtor al vieții, dilatat de senzația ființei pînă la hotarele eternului își găsește eternizarea deplină, perfectă în arta scriitorului.

În sufrageria rustică și întunecoasă a casei Brondi familia se află așezată în jurul mesei, jucînd cărți. Elia Corcos stă pe un scaun în fața stăpînului casei care-și ridică ochii de la pasiență și se uită la el cu gura întredeschisă. Se zăresc în penumbră redingota, cravata de mătase albă și calota pălăriei cu boruri largi, pusă pe genunchi. Undeva, la egală distanță de cei doi, spre a-i putea privi, Gemma Brondi. Ceilalți nu se văd, sînt supți de întuneric. În centru strălucește fața de masă, luminată de o sursă invizibilă și nenumită. Fața lui Corcos iese albă din conul de umbră și intră în lumină. Timpul se oprește, clipa este eternizată. Izolat de ceilalți chiar în momentul cînd se hotărăște să „iasă în lumină", să dărîme barierele solitudinii căsătorindu-se, se uită la ei fără să-i vadă, într-o atitudine care îl definește, care îi va fi proprie toată viața. Însă un amănunt ne frapează. Chipul este „livid", „extrem de palid, mai alb ca oricînd, de parcă tot sîngele din artere și vene ar fi fost dintr-o dată supt de inimă". La un scriitor atît de elaborat ca Giorgio Bassani nici o notație nu e întîmplătoare. Ea sugerează aici teama și hotărîrea, teama pentru hotărîrea pe care este pe cale s-o ia, pe care deja a luat-o, care înseamnă alegerea destinului de către el însuși, aidoma unui erou clasic. La dimensiunea umilă a provinciei, în limitele unui aparent tablou de gen, omul se confruntă direct cu destinul, rezistînd impulsului de a fugi. Sîngele care-i „fuge" din obraji se

strînge-n inimă, fiindcă ea pare a fi nucleul de „rezistență" al personajului bassanian.

Altă scenă antologică, de data aceasta de exterior, mai puțin caravaggescă și mai apropiată de poetica transparenței difuze, impregnată în mod egal de lumină și umbră, este aceea în care se „dezvăluie" (o dezvăluire voalată, bazată pe limbajul sugestiv al picturii, care oferă detaliile, nu și esența) enigma lui Geo Josz. Tabloul este într-adevăr magistral, de o admirabilă subtilitate psihologică înscrisă, transmisă elementelor plastice. Între om, spațiu și timp există o corelație perfectă. Este timpul crepusculului. „Mica scenă de pe strada Mazzini prezenta de o parte rîndurile strînse și luminoase ale fetelor pe biciclete, venind spre soare din fundul străzii ; de cealaltă parte, pe contele Lionello Scocca, imobil și cenușiu ca zidul de care se sprijinea". Geo Josz, oprit în fața lui îi trage două palme, cu o valoare morală atît de profundă, încît ecoul lor se repercutează în tot orașul. Trecătorii și negustorii ieșiți în pragul prăvăliilor asistă înmărmuriți la această întîmplare. Opiniile, judecățile, comentariile lor contradictorii, în loc să descifreze semnificația scenei, o acoperă sub o rețea de vorbe. Corul orașului, personaj colectiv nelipsit din nici o operă bassaniană, alcătuit din vocile anonime ale unei opinii publice conformiste, ale unei societăți corupte și lipsite de onestitate morală, țese un fel de plasă a convențiilor sociale în care „eroul" este prins ca o victimă. Plasa ori vălul au rolul de a acoperi nu de a descoperi adevărul, acoperire făcută din dorința omenească — și, ca atare, comprehensibilă, subliniază cu luciditate și compasiune autorul — de apărare a propriilor comodități, dintr-un egoism echivalent cu instinctul de supraviețuire.

Și atunci cui îi revine rolul de a ridica vălul ? Scriitorului însuși, dar și lui într-o oarecare măsură, fiindcă poetica sa este aceea a ambiguității, a incertitudinii, a sugerării nu a explicării misterului. O va face, după ce a prelungit *suspens*-ul cu o remarcabilă virtuozitate tehnică, pînă la ultimul capitol. Dar o va face cu adevărat ? „Lumina diurnă este plictis, somn greu al spiritului, plictisitoare veselie — precum spune Poetul. Dar faceți să vină, în sfîrșit, ceasul crepusculului, ceasul de umbră și lumină al unui liniștit crepuscul de mai : și atunci se poate întîmpla ca oamenii

şi lucrurile care vi se păruseră înainte complet normale şi indiferente, să vi se arate dintr-o dată — şi-n clipa aceea veţi fi ca fulgeraţi — pentru întîia oară de voi şi de ei înşişi". Este mai degrabă o declaraţie de poetică, decît soluţia enigmei. Rezolvarea ei rămîne de competenţa cititorului şi a criticului, care trebuie să se întoarcă la scena-cheie spre a-i descifra sensurile ascunse, urmînd sugestia plastică şi totodată poetică, pentru că nu anulează, ci încorporează fascinant misterul. În faţa scenei care concilia aşa de simplu şi de paşnic trecutul (contele Scocca, bătrîn delator fascist) cu viitorul (generaţia tinerelor fete), într-un flux al unei vieţi normale ce-şi continua neabătută cursul, Geo Josz îşi dă seama că el, victima întoarsă de la Buchenwald, era gata să le lase prins în acest angrenaj, în ciuda izolării în înălţimea turnului. El, care într-un fel se întorsese din adîncul infernului, din moarte (motto-ul din Rimbaud laolaltă cu unele detalii aparent gratuite ale autorului par să o sugereze [1]), care este un mort viu, imaginea vie a greşelilor trecutului, a unei Istorii ucigaşe, are revelaţia faptului că fusese gata la rîndul lui să uite ca şi ceilalţi care astupau găurile lăsate de execuţia concetăţenilor lor în zidul de la Fossa del Castello. Şi în clipa aceea refuză şi se revoltă. Contele Scocca nu mai este o inofensivă pată de culoare, ci un bătrîn delator. A doua zi Geo revine la îmbrăcămintea de deportat şi încearcă să le aducă aminte oamenilor trecutul, vina neispăşită, crimele uitate cu atîta uşurinţă. Neizbutind, respins, ocolit („toţi îl ţineau acum la distanţă, fugeau de el ca de ciumă."), lui Geo nu-i rămîne decît să dispară, fără nici o urmă, de parcă ar fi murit a doua oară.

Chipul morţii, oricît de adevărat şi de tragic ar fi, n-are nici o putere în faţa vieţii care-şi urmează cursul, absorbind şi anulînd în ea totul : şi moarte, şi timp, şi istorie. Aceasta este dinamica esenţială pe care o trasează Giorgio Bassani, dinamica „eternei reîntoarceri" a vieţii. Viaţa moare ca să renască şi să continue.

---

[1] „Aşa apăru, deci, Geo Josz în Ferrara, palid şi umflat ca şi cum ar fi răsărit din cine ştie ce adîncuri acvatice"..... Sau : „Venea de tare departe, Geo Josz : de mult mai departe decît venea în realitate."

Toți, oameni și lucruri, sînt prinși în aceeași mișcare „pe care nimeni și nimic, era limpede, nu ar fi reușit vreodată s-o oprească, să-i reziste", vastă, inexplorabilă și așa de lentă, încît e greu sesizabilă, putînd părea, uneori, o stagnare, ca în cazul orașului ce-și recapătă „încet-încet profilul somnolent și decrepit", fixat de trecut pentru orice „viitor posibil". Spărturile din zidul lui sînt reparate, arborii distruși de război înlocuiți cu alții, tineri, pe placa memorială de pe strada Mazzini se depun straturi straturi de praf. Lida se uită în oglinda șifonierului și vede apărînd pentru o clipă chipul mamei ei. În această metaforă plastică a timpului ființa se recunoaște, dincolo de asemănarea fizică, drept o ființă umană supusă morții implacabile. Dar, amănunt deosebit de semnificativ, în oglinda cețoasă și aburită a timpului se uită nu una, ci două femei, mama și fiica, înțelegînd că sînt una reflexul celeilalte, continuarea ei. Ceea ce vrea să însemne negarea morții prin perpetuarea circuitului vieții. Spre a sugera sensul metaforei, faptul că nu asemănarea fizică este cea vizată, chipurile lor în oglindă rămîn neclare, imperfect reflectate. Contează doar repetarea, metafora identității, a vieții mereu egale cu sine însăși.

Există în Ferrara un spațiu „sacru", unde se celebrează eternul ritual al morții și al vieții reînnoite, piața Della Certosa.

Pajiște întinsă, acoperită de o iarbă deasă, presărată ici-colo cu monumente funerare, ea este situată la marginea orașului și răspîndește o atmosferă „parcă de sărbătoare". Latura dreaptă este închisă de fațada bisericii San Cristoforo și de un vechi portic ce se întinde pînă sub bastioane, latura centrală de cimitir, iar cea stîngă de șirul căsuțelor scunde ale grădinarilor. Imensa piață e unită cu orașul printr-o străduță îngustă „ca un maț", indice al unei legături profunde, organice. Ea constituie locul unde se îngemănează viața și moartea, natura și cultura, vatra de civilizație încălzită de soarele amurgului. Soarele, căldura, culoarea roșie sînt dominantele vitale ale vastului complex arhitectonic. Ceasul predilect rămîne, ca de obicei, cel al crepusculului. Bassani pare să evite soarele arzător al amiezii, cu forța lui barbară, agresivă, devoratoare. Preferă soarele blînd al apusului, soarele care mîngîie prelungind, parcă, viața în pofida apropierii iminente a tenebrelor (a nopții ori a morții), prelungire cu atît mai prețioasă. Ceasul

crepusculului este, deci, ceasul vieții amenințată să se stingă, dar durînd încă o clipă într-o miraculoasă suspendare. Iar soarele dulce al amurgului e soarele propice acestei vieți care continuă. Oamenii de pe pajiște se mută după soare, ieșind într-una din conul de umbră, arcurile se întind ca niște brațe dansînd în lumină, îngerii vestitori ai apocalipsului încă nu au apucat să sufle în trîmbițe, sînt sculptați în momentul cînd le-au dus la gură umflîndu-și obrajii „roșii". Pietrele au o vibrație „roșie, caldă", ca un ecou de răspuns la chemarea soarelui, semnificînd deschidere, trezire la viață, căldură indirectă, refractată de la izvorul primar, originar, prin intermediul construcției umane. În acest spațiu sacru, între pietrele încălzite de soare și radiind căldură, pe pămîntul acoperit de iarbă, pe fondul verde al vieții vegetale (Bassani concentrează aici cele două culori vitalizante : roșul și verdele) se celebrează copilăria, iubirea, moartea, tinerețea regăsită. Aici se înfiripă dragostea (care se împlinește apoi în luminișurile pădurii de pe bastioanele vecine), se joacă viața tînără, se îngroapă morții. Perechea de îndrăgostiți care tulbură funeraliile Cleliei Trotti sînt un mesaj al vieții, un simbol al ciclului etern reînnoit. Mesaj, dealtfel, de o evidență stridentă, menit, probabil, să-l întărească pe celălalt, cel al spațiului verde. Fiindcă, dacă verdeața înseamnă tinerețe regăsită, în spațiul verde Clelia își căuta și își regăsea tinerețea. Iar în fața acestei vieți esențiale, în această amplă perspectivă a existenței veșnic egală cu sine însăși diferențele dintre timpurile istorice se pierd, trecutul care să se cufunde cu prezentul și cu viitorul. Profeția neantului final rămîne neascultată : „Fără îndoială, odată și odată se va isprăvi și cu ele ca și cu toate celelalte. Dar pînă atunci, la un pas de miile și miile de orășeni morți, înșirați în cimitirul din spate, cît timp pe întinsa suprafață de iarbă, semănată ici-colo de coloane și lespezi funerare, rezistă cu îndîrjire urzeala pașnică, indiferentă a vieții, extrem de hotărîtă să nu se lase, să nu se predea, ce profeție mai mult decît aceea care promite inevitabilul neant final pare sortită să se piardă în aerul îmbătător al serii apropiate, să rămînă neascultată ?"

Vibrația vieții pe fondul neliniștitor al neantului atinge sublimul poetic în *Grădinile Finzi-Contini.* Lipsite de dinamica viito-

rului, ultimele momente ale familiei Finzi-Contini, ca și ale întregii comunități ebraice ferrareze amenințate de fascism, se dilată într-o unică clipă nemișcată, a unui ireal amurg de toamnă. Încercările ființei de a se apăra de agresiunea unui timp istoric aducător de nenorocire și moarte sînt aici mai impresionante ca oricînd, fiindcă sînt surprinse înainte, în pragul anihilării. Cercurile concentrice de care se înconjoară membrii familiei Finzi-Contini, cercuri de izolare aristocratică dar totodată defensivă, protectoare, au o densitate spațio-temporală maximă. După zidul orașului urmează zidul parcului, parcul însuși cu arborii lui seculari, emanînd forță vitală și vitalizantă, mărită de sugestia unei ancorări solide în trecut. În centrul lui se înalță *magna domus*, casa instalată, probabil din aceeași nevoie de fixare, de împlîntare a rădăcinilor în timp, în vechimea civilizației, într-o fostă reședință a familiei D'Este. În casa unde, ca și în parc, accesul străinilor este interzis, se găsesc camerele fiecăruia cu lucrurile lui votive : a lui Micòl, protejată de cărți și de ceața lăptoasă a opalinelor, a lui Alberto, cu mobilierul de concepție proprie ș.a.m.d., iar în centrul acestor camere-celule, camere-temnițe cum devin aproape întotdeauna camerele eroilor lui Bassani, în centrul centrului, deci, ființa umană își apără spiritualitatea acoperind-o cu ultimul din văluri, cel al vorbelor, un „limbaj finzi-continic" propriu.

Relația lor cu lucrurile e simpatetică, posesiune guvernată de aceeași necesitate primară a apărării. Soliditatea lucrurilor poate oferi, la un moment dat, iluzia unei stabilități. Dar posesiunea lor are mai degrabă aspectul unei comuniuni afective, sau, la limită, al unei degustări rafinate cu caracter de compensație față de viața care le scapă, societatea care îi respinge, timpul care pentru ei nu are viitor.

Astfel, închiderea este, în esență, fără credință și fără speranță și o vor sparge ei înșiși în anii persecuțiilor rasiale. Nevoia de contacte umane pe care o resimt atunci nu este altceva decît o sete disperată de viață, zbaterea dinaintea morții apropiate. Asemănătoare, instructivă, cu aceea a bîtlanului din romanul cu același titlu, care, rănit la aripă, încearcă să se refugieze pe mal spre a mai putea supraviețui încă puțin.

Destinul bîtlanului, simbolic pentru numeroşi eroi-victime de pînă acum, coincide, de asemenea, cu cel al personajului principal din acest ultim roman bassanian.

Moşier evreu rămas la culturile tradiţionale care nu mai rentează şi nu mai primesc credite bancare, Edgardo Limentani este şi el o „relicvă“ a trecutului. Solitudinea şi sfîrşitul lui nu se mai datorează, însă, discriminantei rasiale, ci celei istorico-existenţiale. El vrea să reprezinte sfîrşitul vechii civilizaţii agrare, „al civilizaţiei agrare în care ne-am născut şi am crescut (nu numai Limentani, care nu întîmplător este moşier), în timp ce se naşte o lume nouă unde nu mai avem nimic de făcut, unde sîntem simpli musafiri, simpli martori“, cum declara autorul într-un interviu publicat în revista *Fiera letteraria* din noiembrie 1968. În urma lui — şi Limentani are chiar sentimentul unei urmăriri fizice — vine Aleotti Gavino, ţăranul proletar, cel care ucide bîtlanul, ocupă spaţiul cu calm şi siguranţă şi al cărui portret în mişcare conţine un fel de sugestie a dinamicii viitorului.

Trecut al unui oraş în *Între ziduri*, sfîrşit al comunităţii ebraice în *Grădinile Finzi-Contini*, stingere a unei civilizaţii în *Bîtlanul*, involuţie sau dispariţie a unor oameni cunoscuţi cîndva, ca doctorul Fadigati din *Gli occhiali d'oro (Ochelarii de aur)*, Maria Spisani şi Marco Giori din *Les neiges d'antan (Zăpezile de altădată)* sau sondarea directă şi deschisă a propriei sale adolescenţe în *Dietro la porta (În spatele uşii)*, termenul cheie al operei bassaniene rămîne, aşadar, trecutul. Un trecut în care autorul se simte profund implicat, protagonist şi martor narator. Uneori el se ascunde îndărătul „pavezelor patetice şi ironice ale sintaxei şi retoricii“ [1], al detaşării obiective care uneşte acuitatea critică cu generoasa comprehensiune umană, ca în *Între ziduri* sau în *Bîtlanul*, alteori apare disimulat în protagonistul narator, înclinat spre lirism elegiac, ca în *Finzi-Contini*, de pildă.

Oricum, însă, ascuns, disimulat sau deschis, în micul univers dintre zidurile oraşului e el. Romanul Ferrariei este în primul

---

[1] G. Bassani, *L'odore del fieno*, în *Il romanzo di Ferrara*, Mandadori, Milano, 1974, p. 814.

rînd romanul autorului însuşi, lupta lui cu materia, căutarea şi regăsirea lui în Ferrara primei jumătăţi de secol, diferit de ceilalţi prin componenta ebraică şi temperamentală, orgolios, timid, solitar, izolat şi totuşi dornic de relaţii umane, dornic de o posesiune a lucrurilor, care e apropriere şi apropiere afectivă. După acest efort de integrare şi de descifrare, numai exprimarea sensului ascuns putea calma neliniştea şi tensiunea, putea duce la completa recuperare a fiinţei în artă, prin expresia eliberatoare şi constructivă totodată. La nivelul contingentului sau al conştiinţei, al omului, al sentimentului sau al limbajului, Bassani încearcă să-şi construiască adevărul său ca fiinţă umană ce surprinde existenţa rezolvîndu-i materialmente problemele la nivelul creaţiei care e în acelaşi timp umană şi artistică.

Arta devine forma supremă de salvare a trecutului, de înfrîngere a morţii : „Trecutul nu e mort — o mărturisea forma însăşi a povestirii — nu moare niciodată. Doar că în fiecare clipă se îndepărtează. Deci recuperarea trecutului e posibilă. Însă, dacă vrei să-l recuperezi, trebuie să străbaţi un fel de coridor, ce se lungeşte într-una. Departe, în fundul îndepărtatului şi însoritului punct de convergenţă al pereţilor negri ai coridorului, se află viaţa, vie şi vibrîndă ca altădată, ca atunci cînd se desfăşurase. Eternă ? Da, eternă. Şi cu toate acestea tot mai departe, mai fluctuantă, gata oricînd să scape, să nu se lase posedată din nou". [1]

Scriitura lui reprezintă această recuperare şi construcţie a fiinţei. Căutarea unor soluţii interioare, permanenţa unor structuri şi atitudini existenţiale se manifestă ca o solidificare progresivă datorată efortului de a găsi expresia perfectă. Iar această expresie perfectă este aceea a unui echilibru între vaporizare luminoasă şi pietrificare, lirism şi naraţiune, elegie şi obiectivitate. Precum Baudelaire, pentru care a avut o admiraţie neţărmurită, Bassani opreşte fulguraţia vieţii în arhitecturi perfect armonioase şi echilibrate, chiar dacă echilibrul lor este de o extremă fragilitate şi rafinament, subsumîndu-şi nu numai tehnici poetice şi romaneşti, ci şi picturale, cinematografice şi muzicale.

---

[1] G. Bassani, *L'odore del fieno, op. cit.* p. 812.

Bassani izbutește să învingă timpul în artă, să creeze impresia de oprire și chiar de abolire a sa. O face uneori printr-o distanțare temporală, prin realizarea unei continue opoziții între trecut și prezent, opoziție care respinge trecutul cronologic într-unul poetic, depărtat, așezat undeva la capătul coridorului amintit, parcă în spatele unei ferestre întredeschise.

Aceasta e structura majorității operelor lui, cea din *Ochelarii de aur* sau din *În spatele ușii*, ca și din *Între ziduri*. Aici, de pildă, în povestirea *O plimbare înaintea cinei* intrarea în trecut se face printr-o vedere descoperită recent de autor în prăvălia unui anticar, vedere ce-i permite comparația cu prezentul și imobilizarea trecutului într-un cadru panoramic deja pe jumătate șters, îngălbenit, greu descifrabil. Pentru ca el să poată prinde viață este nevoie de o nouă panoramare, în care tehnica cinematografiei e înlocuită de cea literară. Jocul imaginației și mijloacele limbajului străbat distanța dintre scriitor și lume, scriitor și lucruri, însuflețindu-le. Prezentul își răspîndește suflul vital asupra trecutului surprins prin artă (plastică, cinematografică și literară), dincolo de moarte și redat vieții. Aceeași deschidere prin prezent, în direcția trecutului, care intră într-un con de lumină, se regăsește în *O placă memorială pe strada Mazzini, Ultimii ani ai Clelei Trotti*, sau *O noapte a lui '43*. Îndeosebi în ultimele două deschiderea care îl proiectează într-un alt timp are acea valoare ambiguă atît de des întîlnită la Bassani, paradoxala ambivalență a echilibrului său. În același moment în care se manifestă ca respingere prin aeriană distanțare temporală, este și recuperare și fixare solidă, reverberată comuniune cu prezentul într-o dimensiune temporală omogenizată. Lucru posibil fiindcă în conul de lumină, la capătul coridorului timpului parcurs de memoria afectivă se află, exact ca în prima pagină a povestirii *Lida Mantovani* — coincizînd deloc întîmplător cu prima pagină a întregului roman al Ferrarei —, o uriașă magnolie seculară cu frunze negre și lucioase, respectiv se află viața pe care o poți fixa în depărtare, printr-o fereastră cu geamurile în general deschise.

Alteori transcendența într-un timp unic se face printr-o deschidere și închidere în moarte, o moarte anulată în însăși clipa afirmării ei solidificate în forma mormîntului, legată de prezent

prin amintire. Astfel, în *Finzi-Contini*, prologul anunță moartea familiei, epilogul o reconfirmă, iar între cele două morți, viața ei se îndepărtează tot mai mult, trecînd din dimensiunea timpului istoric în aceea a timpului poetic, imobil întru eternitate.

Fraza și ritmul au același rol exorcizant. Bassani construiește de obicei fraze lungi, rotunjite (excepție fac *Bîtlanul* și *În spatele ușii*, unde memoria asociativă e înlocuită de disocierea analitică), în care propozițiile incidente au funcția de cenzură, de pauză, respirație interioară. Ele păstrează echilibrul frazării ample. Mișcarea este înretruptă din loc în loc de propoziții scurte, de scurte repetiții sau de puncte de suspensie care constituie spații de ecou, de rezonanță emoțională. Incantația ritmică e efectul acestei armonii a echilibrului. Inefabilul poetic, gata să sublinieze într-un fel de vaporizare luminoasă, e prins în construcția elegantă și fermă. Echilibrul delicat, rafinat și fragil dintre subiectiv și obiectiv atinge, de exemplu, în *Bîtlanul*, gradul limită de fuziune între rarefierea materială împinsă pînă la transparență și vigoarea edificiului sintagmatic.

Bassani oprește, de asemenea, timpul cu ajutorul tablourilor statice, scenelor-cheie, imobilizarea cadrului semnificant sau prin întreruperea fluxului discursului social indirect, rostit de conștiința și de inconștiența colectivă, de către dialogul direct, acțiune, gest.

Insistența descrierii detaliate a lucrurilor și a locurilor vine să se opună, la rîndul ei, disoluției evanescente, urmărind ancorarea prin mii de puncte precise în real. Și, totodată, constituie un contrast compensatoriu față de fragilitatea ființei amenințată de dispariție, față de clar-obscurul ei psihologic.

Leit-motivele sînt tot atîtea popasuri expresiv-ideatice, revenire, ca un indice de stabilitate, a temelor centrale, axiale. De exemplu leit-motivul cimitirului apare încă de la început dotat cu valoare transcedentală. Simbol al nemișcării absolute, al păcii eterne, el reprezintă, în același timp, integrarea în circuitul neîntrerupt al vieții. Transcendența și existența se contopesc în acest leit-motiv ce nu suferă nici o schimbare, de la prima la ultima scriere, de la *Lida Mantovani*, la *Mireasma fînului*. Destinul ultimei ni se pare deosebit de elocvent. De unde deschidea

inițial ciclul povestirilor ferrareze sub titlul *Il muro di cinta (Zidul de incintă)*, ea încheie acum *Romanul Ferrarei.* Schimbarea titlului ca și nou amplasare în organizarea operei semnifică, după opinia noastră, faptul că ultimul accent, accentul decisiv cade în mod clar pe arhetipul existențial, pe mitul veșnicei reînnoiri a vieții. Fînul este cel din cimitirul ebraic, așezat imediat sub zidurile orașului, mireasma lui impregnează văzduhul, într-un fel de sublimare a esențelor vitale, iar culoarea lui este neagră, culoare care la Bassani, ca și la Rimbaud, vrea să însemne vigoarea de neînfrînt a sevelor venite din adîncuri. Simbol final, identic în substanța lui cu cel al magnoliei (din prima pagină a cărții), ale cărei frunze negre și lucioase sugerează deopotrivă soliditatea, forța și luminozitatea vieții.

Nevoia de soliditate care caracterizează în general relația autorului cu materia îl conduce către geometriile pure, dominate de cerc, sferă, con. Structura narativă din *Lida Mantovani* sau din *Finzi-Contini* stă sub semnul cercurilor concentrice, cea din *O placă memorială pe strada Mazzini* sub cel al sferelor angrenate pe aceeași axă dar antrenate în mișcări contrare ș.a.m.d.

Mai mult decît atît, operele sale au structuri de inspirație clasicizantă, de compoziție ce amintește uneori chiar de regula celor trei unități (ca de pildă *Bîtlanul)* menită să contribuie la împlinirea idealului estetic al formei perfecte. Ea reprezintă rezolvarea la ultimul nivel, cel al structurilor lingvistice și compoziționale al confruntărilor anterioare, pe multiple planuri, cu materia.

Efortul constant și disperat al ființei de a se sprijini de ceva solid, ziduri, camere, bariere de lucruri și cuvinte, ambigue sau ambivalente, spre a prelungi vibrația vieții, sustrăgînd-o acțiunii timpului social-istoric antiuman și aneantizant din perioada fascismului și a celui de al doilea război mondial, efort hărăzit eșecului în viață, nu se poate înfăptui decît în artă, în forma perfectă, care învinge moartea sublimînd-o în Frumosul etern al poeziei.

Rodica LOCUSTEANU

TABEL CRONOLOGIC

1916 *4 martie.* Se naște la Bologna Giorgio Bassani, dintr-o familie de origine ebraică, provenită din Ferrara. Dealtfel, părinții săi au revenit în scurtă vreme în orașul de baștină, unde viitorul „specialist în Ferrara și în împrejurimile sale“ își va petrece copilăria, adolescența și tinerețea.

Apare primul volum de versuri al lui Giuseppe Ungaretti, *Il porto seppolto (Portul îngropat).*

1917 Se naște Carlo Cassola.

1918 Se naște Elsa Morante.

1919 Au loc puternice mișcări greviste în întreaga Italie, dezvăluind o criză profundă a societății și a statului italian.
23 martie Întemeierea mișcării fasciste la Milano.
1 mai Antonio Gramsci înființează la Torino săptămînalul politic *Ordine nuovo,* organul ideologic al aripei celei mai înaintate a partidului socialist.
Mai Grevă generală.
Noiembrie Alegeri generale soldate cu victoria socialiștilor.

Perspectiva socializării pămînturilor şi a naţionalizărilor unor sectoare ale economiei naţionale trezeşte panică.
Ungaretti publică volumul de poezii *Allegria di naufragi (Bucuria naufragiilor).*

1921 21 ianuarie Ia fiinţă la Livorno Partidul Comunist Italian.

1922 26—30 octombrie Marşul asupra Romei şi instaurarea dictaturii fasciste.

1923—1934 Studii elementare şi liceale la Ferrara.

1923 Italo Svevo publică *La coscienza di Zeno (Conştiinţa lui Zeno).*

1924 10 iunie Deputatul socialist Giacomo Matteotti este răpit de miliţiile fasciste, iar la 16 august este găsit ucis.

1925 iunie Benedetto Croce redactează şi răspîndeşte *Manifestul intelectualilor italieni antifascişti,* semnat de 40 de intelectuali, printre care Luigi Einaudi, Leo Ferrero, Giustino Fortunato, Gaetano Mosca, Gaetano Salvemini, Luigi Salvatorelli, A. C. Jemolo, Francesco Ruffini, Piero Calamandrei, proclamînd dreptul la apolitism al intelectualilor aflaţi în slujba artei şi a ştiinţei. Manifestul era o replică la manifestul pe care filozoful Giovanni Gentile, figura cea mai proieminentă pe plan cultural a fascismului italian, îl trimisese intelectualilor de peste hotare şi în care căuta să demonstreze că toţi liberalii adevăraţi trebuiau să fie fascişti.
Eugenio Montale publică la Torino primul său volum de versuri, *Ossi di sepia (Oase de sepie),* republicat în 1942 în versiune definitivă.

1926 Sub auspiciile guvernului fascist este inaugurat *L'Istituto Nazionale per la pubblicazione di tutte le Opere di Gabriele D'Annunzio* („Institutul naţional pentru publicarea

tuturor operelor lui Gabriele D'Annunzio"). Sub titlul de *Opera Omnia*, acestea au apărut în 49 de volume.
Noiembrie Sînt desfiinţate partidele de opoziţie.
Antonio Gramsci este arestat şi condamnat la 20 de ani de închisoare.
Grazia Deledda primeşte Premiul Nobel pentru literatură.

1929 Benedetto Croce publică *Storia dell'età barocca in Italia (Istoria epocii baroce în Italia).*
Alberto Moravia publică primul său roman, *Gli indifferenti (Indiferenţii).*

1930 Corrado Alvaro publică volumul de povestiri *Gente in Aspromonte (Oameni din Aspromonte).*
Salvatore Quasimodo publică la Florenţa prima sa culegere de versuri, *Acque e terre (Ape şi pămînturi).*

1933 Guvernul fascist promulgă un decret care prevede că pentru ocuparea oricărei slujbe de stat este obligatorie înscrierea în partid.
Giuseppe Ungaretti publică la Florenţa volumul de versuri *Sentimento del tempo (Sentimentul timpului).*
Giulio Einaudi înfiinţează la Torino editura cu acelaşi nume.

1934 Luigi Pirandello primeşte Premiul Nobel pentru literatură.

1934—1938 Studii universitare la Bologna la şcoala lui Roberto Longhi. Licenţă în litere.

1935 3 octombrie Italia atacă Abisinia.

1936 5 mai Din balconul palatului Veneţia Mussolini proclamă Imperiul italian.

Iulie Fascismul italian intervine în Spania ca aliat al lui Franco.
Benedetto Croce publică volumul *La Poesia (Poezia).*

Apare culegerea de versuri a lui Cesare Pavese *Lavorare stanca (Munca obosește).*

1937 27 aprilie Moare într-o clinică din Roma, după 11 ani de detenție, Antonio Gramsci.
Italia se retrage din Liga Națiunilor.

1937—1940 Primele încercări literare ale lui Giorgio Bassani (Prima sa povestire apare în revista *Letteratura* din 1938). La începutul lui 1940 începe să circule la Milano *Una città in pianura (Un oraș de cîmpie),* un volumaș de povestiri publicat pe cont propriu, aparținînd unui anume Giacomo Marchi. Sub acest nume se ascundea, din motive lesne de înțeles, Giorgio Bassani. Cărticica, conținînd povestirile *Concerto (Concert), Storia di Dèbora (Povestea Dèborei), Omaggio (Omagiu)* și *Rondo* este primită cu simpatie.

1938 Iulie Primele semne ale persecuțiilor rasiale. Legile rasiale.
Ziarele publică o declarație a unui număr de profesori universitari de faimă care afirmă că italienii, încă de pe vremea năvălirilor longobarde, erau arieni nordici de rasă pură și ca atare trebuiau feriți de contaminări.
Legile stabilesc că evreii nu pot să exercite profesiunile de ziarist, învățător sau de notar ; le era interzisă apartenența la partidul fascist sau frecventarea școlilor publice ; ei nu puteau pătrunde în universități și nici să figureze în cartea de telefon ; bună parte din proprietățile lor urmau să fie confiscate.

1939 Aprilie Mussolini invadează Albania.
Mai Pactul de oțel cu Germania.
1 septembrie Armatele hitleriste invadează Polonia, dezlănțuind cel de al II-lea război mondial.
29 septembrie Tratatul de neagresiune germano-sovietic.

1940 Italia intră în război, alături de Germania, împotriva Franței.

Octombrie Italia atacă Grecia. Înfrîngere răsunătoare.

Dino Buzzatti publică *Il Deserto dei Tartari (Deșertul Tătarilor).*

1941 Giorgio Bassani începe să intereseze ca scriitor. Iată ce scrie Mario Alicata într-o scrisoare datată 9 mai 1941 şi adresată lui Cesare Pavese care, lucrînd în cadrul editurii Einaudi, făcea sondaje în vederea lansării unei colecţii de prozatori contemporani : „Pentru cei foarte tineri am a-ţi propune deocamdată două nume : Giacomo Marchi(alias Giorgio Bassani), care a publicat acum cîteva luni pe cont propriu un volum de povestiri *Una città di pianura (Un oraş de cîmpie)*, trecut din multe motive sub tăcere de critică și despre care doar eu am scris foarte frumos în *La Ruota* : aici volumul a plăcut la mulţi, în al căror gust de obicei mă încred, un motiv în plus să mă facă să cred că nu risc nimic propunîndu-ţi să citeşti lunga povestire pe care el ar putea să ne-o dea".

Elio Vittorini publică *Conversazione in Sicilia (Călătorie în Sicilia).*

1942 Carlo Cassola publică primele sale volume de povestiri : *Alla periferia (La periferie)* și *La visita (Vizita).*

1943 Giorgio Bassani participă la mișcarea antifascistă. Este prins și arestat. Făcuse parte, încă din 1937, din grupurile de tineri intelectuali care aveau să formeze mai tîrziu *Partito d'Azione (Partidul Acțiunii)*. În toamna aceluiaș an, „în acea cumplită perioadă de după 8 septembrie", se ascunde la Florența sub un nume fals. Petrece iarna lui 1943—'44 la Roma, sub ocupaţie germană.

25 iulie Mussolini este „depus“ de Marele Consiliu fascist şi de rege. Se formează guvernul Badoglio.
Septembrie Încheierea armistițiului dintre mareşalul Badoglio şi trupele aliate anglo-americane. Debarcarea trupelor aliate în Sicilia.
12 septembrie Mussolini evadează cu ajutorul unei trupe de comando conduse de von Skorzenyi şi întemeiază în nord Republica de la Salò.
15 decembrie 11 cetăţeni paşnici din Ferrara sînt executaţi în timpul nopţii de către brigăzile negre pentru a răzbuna omorîrea consulului fascist Bolognesi.

1944 Iunie Eliberarea Romei.

1945 Giorgio Bassani publică, la editura Astrolabio din Roma, volumul de versuri *Storie dei poveri amanti e altri versi (Povestea unor bieţi îndrăgostiţi şi alte versuri).* În 1946 va apărea o nouă ediţie îmbogăţită cu alte poezii.

25 aprilie Începe insurecţia milaneză împotriva ocupanţilor fasciști.
28 aprilie Mussolini şi Clara Petacci sînt prinşi de un grup de partizani şi executaţi.
Octombrie Elio Vittorini înfiinţează la Milano periodicul *Il Politecnico.*
Carlo Levi publică *Cristo și è fermato ad Eboli (Cristos s-a oprit al Eboli).*
Elio Vittorini publică *Uomini e no (Oameni şi neoameni).*

1946 2 iunie Proclamarea Republicii italiene.

1947 Giorgio Bassani publică, la editura Ubaldini din Roma, volumul de versuri *Te lucis ante.*

Mai Alcide De Gasperi îi expulzează pe comuniști din guvern.
Umberto Saba publică la Torino în ediţie definitivă (prima datînd din 1921) *Il Canzoniere (Canţonierul),* cuprinzînd versurile scrise între 1900—1947.

1948—1952 Lucrează ca scenarist de cinema peste 12 scenarii. Este în același timp redactor al celebrei reviste internaționale *Botteghe Oscure*, în perioada 1948—1953. Dealtfel, în primul număr al acestei reviste va publica *Storia d'amore (Poveste de iubire)*, la origine *Storia di Dèbora (Povestea Deborei)*, devenită mai tîrziu *Lida Mantovani.*

1950 17 august Cesare Pavese se sinucide în camera unui hotel din Torino.

1952 Giorgio Bassani publică, la editura Mondadori din Milano, volumul de versuri *Un'altra libertà (O altă libertate).*

20 noiembrie Moare, la Neapole, Benedetto Croce.

1953 Giorgio Bassani publică, la editura Sansoni din Florența, volumul de nuvele *La passeggiata prima di cena (Plimbarea dinaintea cinei)*, conținînd nuvelele: *Storia d'amore (Poveste de iubire), La passeggiata prima di cena, Una lapide in via Mazzini (O placă memorială pe strada Mazzini).* Intră în redacția revistei *Paragone*, unde va rămîne pînă în anul 1960.

1955 Publică, la editura Nistri-Lischi din Pisa, *Gli ultimi anni di Clelia Trotti (Ultimii ani ai Cleliei Trotti)*, pentru care primește Premiul Veillon, în același an.

1956 Publică, la editura Einaudi din Torino, volumul *Cinque storie ferraresi (Cinci povestiri din Ferrara)*, cîștigător în același an al premiului Strega. Volumul conține următoarele povestiri : *Lida Mantovani* (noul titlu al *Poveștii de iubire), Plimbarea dinaintea cinei, O placă memorială în strada Mazzini, Ultimii ani ai Cleliei Trotti* și *Una notte del '43 (O noapte a lui '43).*

1957 Moare la Roma Giuseppe Tomasi, duce de Palma și principe de Lampedusa.

1958 Publică, la editura Einaudi, romanul scurt *Gli occhiali d'oro (Ochelarii de aur).*
În același an pregătește pentru editura Feltrinelli, din Milano, o colecție de prozatori contemporani, fără a găsi însă cartea sau cărțile prin care să lanseze colecția. O prietenă îi oferă spre lectură un roman anonim pe care-l primise din Sicilia, refuzat de diverși editori și conducători de colecții, printre care și de Elio Vittorini. *Ghepardul,* căci aceasta este cartea, va cunoaște un succes extraordinar, va lansa colecția și va asigura gloria postumă a principelui de Lampedusa.

1959 Salvatore Quasimodo primește Premiul Nobel pentru literatură.

1960 Publică, la editura Einaudi, volumul *Le storie ferraresi (Povestiri din Ferrara),* conținînd pe lîngă cele cinci povestiri publicate în 1950 la aceeași editură, povestirile : *Il muro di cinta (Zidul de incintă), In esilio (În exil),* și romanul scurt *Ochelarii de aur,* publicat în 1958. În perioada 1960—1963 este profesor la Academia de artă dramatică din Roma.
Tot din 1960 datează și ecranizarea povestirii *O noapte a lui '43* sub titlul de *Lunga noapte a lui '43,* în regia lui Florestano Vancini. Printre scenariști figurează și Pier Paolo Pasolini.

1962 Publică, la editura Einaudi, romanul *Il giardino dei Finzi-Contini (Grădinile Finzi-Contini),* cu care cîștigă, în același, an premiul Viareggio.

1963 Publică, la editura Einaudi, volumul *L'alba ai vetri. Poesie 1942—'50 (Zorile la fereastră. Poezii 1942—'50).*

1964 Publică, la editura Einaudi, romanul scurt *Dietro la porta (În spatele ușii).*

1966 La aceeași editură tipărește volumul de eseuri *Le parole preparate e altri scritti di letteratura (Cuvintele pregătite și alte scrieri de literatură).*

1968 La editura Mondadori, publică romanul *L'airone (Bîtlanul)*, cu care cîștigă premiul Campiello, în același an.

1969 Orașul Dortmund, din Republica Federală Germania îi atribuie premiul internațional Nelly Sachs, pentru întreaga sa operă.

1970 Romanul *Grădinile Finzi-Contini* este transpus pe ecran în regia lui Vittorio De Sica.

1972 Publică, la editura Mondadori, volumul de povestiri *L'odore del fieno (Mireasma fînului).*
Apare, la editura Univers din București, traducerea în limba română a romanului *Il Giardino dei Finzi-Contini* — Grădinile Finzi-Contini (traducător, Rodica Locusteanu).

1973 Giorgio Bassani publică, la editura Mondadori, cu supratitlul *Il romanzo di Ferrara (Romanul Ferrarei)*, volumul *Dentro le mura (Între ziduri)*, versiunea definitivă a *Povestirilor din Ferrara*. Pentru a da o idee asupra travaliului îndelungat la care au fost supuse aceste povestiri, iată mai jos datele elaborării și ale diverselor variante : *Lida Mantovani*, schițată în 1937, cu titlul *Povestea Dèborei*, prima variantă în 1939, cea de a doua în 1948, publicată pentru prima dată în revista *Botteghe Oscure*, cea de a treia din 1953 (cu titlul *Poveste de iubire)*, cea de a patra din 1955, rescrisă pentru ediția din 1973.

La passeggiata prima di cena (Plimbarea dinaintea cinei), începută în 1948, revăzută în 1950 și 1951, definitivată în 1953, publicată pentru prima dată în revista *Botteghe Oscure*, rescrisă pentru ediția din 1973.

Una lapide in via Mazzini (O placă memorială pe strada Mazzini), versiunea din 1953, publicată pentru prima dată în revista *Botteghe Oscure*, rescrisă pentru ediția din 1973.

Gli ultimi anni di Clelia Trotti (Ultimii ani ai Cleliei Trotti), scrisă între 1953—1955, publicată pentru prima dată în revista *Paragone*, apoi în volumul din 1956, rescrisă pentru ediția din 1973.

Una notte del '43 (O noapte a lui '43), scrisă între 1953—1955, publicată pentru prima dată în revista *Botteghe Oscure*, apoi în volumul din 1956, rescrisă pentru ediția din 1972.

Apare la editura Univers, în traducerea lui Florian Potra, versiunea românească a romanului *L'airone (Bîtlanul)*.

1974 Publică la editura Mondadori, volumul *Il romanzo di Ferrara (Romanul Ferrarei)*, conținînd întreaga operă narativă și anume : *Dentro le mura* (1956), *Gli occhiali d'oro* (1958), *Il giardino dei Finzi-Contini* (1962), *Dietro la porta* (1964), *L'airone* (1968), *L'odore del fieno* (1972).

R. L.

LIDA MANTOVANI

„Enfin, des années entières s'étant passées, le temps et l'absence ralentirent sa douleur et éteignirent sa passion." [1]

La Princesse de CLÈVES

[1] În sfîrşit, odată cu trecerea anilor, timpul şi absenţa i-au domolit durerea şi i-au stins pasiunea (fr).

I

Întorcîndu-se la anii îndepărtaţi ai tinereţii, Lida Mantovani îşi aminti toată viaţa, extrem de viu, ceasul cînd născuse şi, mai ales, zilele care îl precedaseră. Ori de cîte ori se gîndea la el, era cuprinsă de emoţie.

Trăise îndelung, mai bine de o lună, întinsă pe un pat din fundul unui coridor ; şi în tot acel timp nu făcuse altceva decît să fixeze prin fereastra din faţă, în general deschisă, frunzele magnoliei mari, seculare, ce se înălţa drept în mijlocul grădinii de jos. Apoi, către sfîrşit, cu cîteva zile înainte de începerea durerilor, care, dealtfel îi veniseră cu multă întîrziere, îşi pierduse deodată orice interes, pînă şi pentru frunzele negre şi lucioase, parcă unse, ale magnoliei. Încetase chiar să mai mănînce. Un obiect, iată ce devenise : un fel de obiect umflat şi insensibil (deşi abia aprilie, era deja cald), lăsat în părăsire la capătul unui culoar de spital.

Nu mai mînca aproape nimic. Dar profesorul Bargellesi, medic primar şi director pe atunci al Maternităţii, repeta că este mai bine aşa.

O cerceta de la picioarele patului.

— Într-adevăr e cald, spunea, netezindu-și cu degetele subțiri și înroșite barba lungă, albă, pătată de nicotină în jurul gurii. Dacă vrei să respiri cum trebuie, e bine să rămîi mai ușoară. Și dealtfel, adăugă zîmbind, dealtfel, mi se pare că ești destul de grasă...

II

După naștere, timpul începu iar să curgă.

La început, gîndindu-se la David (veșnic plictisit, nemulțumit, fără să-i vorbească aproape deloc : rămînea în pat zile întregi ascunzîndu-și chipul în spatele unei cărți sau dormind), Lida Mantovani încercă să reziste mai departe, singură, în camera mobilată din clădirea de pe strada Mortara, unde locuiesc împreună cu el în ultimele șase luni. Totuși, peste cîteva săptămîni, convinsă fiind de acum că David n-o să mai dea nici un semn de viață, văzînd că puținele sute de lire lăsate de el erau pe sfîrșite și că, pe lîngă toate, începea să nu mai aibă lapte, se hotărî să se întoarcă acasă, la mama ei. Așa se făcu că în vara aceluiași an Lida apăru din nou pe strada Salinguerra, în cămăruța cu dușumea de lemn prăfuită și cu cele două paturi din fier alăturate, în care-și petrecuse copilăria, adolescența și prima tinerețe.

Deși era vorba de un simplu subsol (folosit, probabil, odinioară pentru lemne), accesul la el nu era deloc ușor.

Odată ajuns în gangul de la intrare, vast și întunecos ca o șură, trebuia să te cațeri pe o scăriță ce tăia oblic

peretele din stînga. Scărița ducea la o ușă mică, situată cam pe la jumătatea peretelui ; după ce-i treceai pragul, aproape că atingeai cu capul un tavan de grinzi care-ți apăreau dintr-o dată deasupra unui fel de puț. Doamne, ce tristețe ! — își spusese Lida în seara întoarcerii, zăbovind o clipă să privească în jos — ; și totuși ce senzație de pace și de protecție... Coborîse încetișor, cu copilul în brațe, treptele scării interioare, se îndreptase spre mama ei care, între timp, își ridicase capul de pe cusătură, apoi se aplecase s-o sărute pe obraz. Și sărutul îi fusese înapoiat la fel de liniștit, fără nici un cuvînt, nici de comentariu, nici de salut.

Aproape imediat se pusese problema botezului.

Îndată ce-și dăduse seama cum stau lucrurile, mama își făcuse semnul crucii.

— Ești nebună ? exclamase.

În vreme ce mama vorbea, declarînd agitată că nu mai e nici o clipă de pierdut, Lida simțea că nu mai are tăria să reziste. La Maternitate, cînd veniseră la patul ei să ia copilul și o întrebaseră veseli ce nume o să-i pună, ideea neașteptată de a nu face nimic *împotriva* lui David o determinase să răspundă că nu știa, să o lase-n pace, dorea să se mai gîndească puțin. Dar acum — reflecta — ce rost avea să-și mai facă scrupule ? De ce să mai aștepte ? În aceeași seară copilul fu dus la Santa Maria in Vado. Mama avu grijă să aranjeze totul ; tot ea pretinse să i se dea numele de Ireneo, în amintirea unui frate mort, de a cărui existență Lida nu știuse niciodată... Îndreptîndu-se spre biserică, mama și fiica merseseră cu pași iuți, de parcă le-ar fi urmărit cineva. În schimb la întoarcere,

stoarse dintr-o dată de orice putere, urcaseră alene pe strada Borgo di Sotto, unde lampagiul primăriei tocmai aprindea felinarele, unul cîte unul.

A doua zi dimineață își reluară lucrul.

Stînd ca și altădată, ca întotdeauna, sub fereastra dreptunghiulară ce da exact la nivelul străzii, cu capetele aplecate deasupra cusăturilor, preferau să discute mai degrabă despre lucruri indiferente decît despre perioada amară pentru amîndouă prin care tocmai trecuseră. Se simțeau mult mai legate decît înainte, mult mai prietene. Amîndouă își dădeau seama că acordul lor nu putea dura decît așa : cu condiția să evite orice aluzie la subiectul pe care se baza de fapt.

Totuși, cîteodată, Maria Mantovani nu rezista să nu strecoare o glumă, o insinuare ascunsă.

De pildă ajungea să spună suspinînd :

— Of, toți bărbații sînt la fel.

Sau chiar :

— Bărbatul e muieratic din fire.

În clipa respectivă își înălța capul și rămînea contemplîndu-și fiica. Și amintindu-și, în același timp, de fierarul din Massa Fiscaglia care o desvirginase și o lăsase însărcinată cu douăzeci de ani în urmă ; amintindu-și de gospodăria lor de dijmași, pierdută între cîmpuri la doi-trei kilometri de Massa, unde se născuse și crescuse și de unde, după ce avusese fetița, trebuise să plece pentru totdeauna ; părul uns și zbîrlit, buzele groase și senzuale, gesturile leneșe ale unicului bărbat din viața ei deveneau și cele ale lui David, domnișorul din Ferrara, evreu, e adevărat, însă aparținînd uneia din cele mai distinse și

mai bogate familii din oraș (familia Camaioli, cea care locuia chiar pe bulevardul Giovecca, în ditamai palatul, proprietatea lor !) care fusese atîta timp iubitul Lidei, dar pe care ea nu-l cunoscuse, nu-l văzuse nici măcar o singură dată, nici măcar de departe. O privea, o studia. I se părea că se vede pe ea însăși cînd era tînără în Lida cea slabă, ascuțită, măcinată de suferință și de lipsuri. Totul se repetase, totul, de la a la z.

Într-o seară izbucni pe neașteptate în rîs. O apucă pe Lida de mînă și o tîrî înaintea oglinzii de la șifonier.

— Ia te uită cum am ajuns să semănăm, spuse cu glas înăbușit.

Și în timp ce în cameră se auzea șuierul lămpii cu carbid, rămaseră îndelung, cu privirea țintă la chipurile lor alăturate, care abia se distingeau prin placa încețoșată.

Însă, bineînțeles că în relațiile dintre ele lucrurile nu mergeau întotdeauna strună. Lida nu era întotdeauna dispusă să asculte fără să crîcnească.

De pildă, într-o seară, Maria Mantovani începuse să-și depene povestea vieții (înainte așa ceva nu s-ar fi putut întîmpla !). În final rosti o frază care o făcu pe Lida să sară-n sus.

— Dacă rudele lui ar fi vrut, spusese, el m-ar fi luat în căsătorie.

Întinsă pe pat, cu fața ascunsă-n mîini, Lida își repeta în minte vorbele acestea, auzea oftatul plin de amărăciune care le însoțise. Dar nu, nu plîngea. Și cînd mama se grăbise să vină, aplecîndu-se cu sufletul la gură asu-

pra ei, îi arătase, sculîndu-se, obrajii uscați, privirea încărcată de plictis și dispreț.

De fapt, enervările ei erau rare, și cînd veneau, veneau pe neașteptate, ca niște rafale de furtună într-o zi frumoasă.

— Lida ! exclamă odată, rîzînd cu răutate, cînd o auzi pe mama ei chemînd-o pe nume. Și ce mai țineai, cînd eram la școală, să-l scriu pe caiet cu ditamai y ! Ce-ți închipuiai, c-o să devin actriță de varietăți ?

Maria Mantovani nu răspunse. Zîmbea. Izbucnirea furioasă a fiică-si o ducea cu gîndul îndărăt, la fapte de demult, fapte a căror importanță numai ea singură era în stare s-o aprecieze. „Lyda", repetă-n sinea ei, de mai multe ori. Se gîndea la Andrea, Tardozzi Andrea, fierarul din Massa Fiscaglia, care-i fusese prieten, iubit și ar fi putut să-i devină și soț. Venise cu fetița la oraș ; și el făcea în fiecare duminecă șaizeci de kilometri pe bicicletă : treizeci la dus și treizeci la întors. Se așeza în locul unde ședea acum Lida. Parcă-l vedea : cu haina de piele, cu pantaloni de aba, cu părul ciufulit. Pînă cînd, într-o noapte, în timp ce se-ntorcea în sat, îl apucase ploaia pe la jumătatea drumului și se îmbolnăvise de pleurezie. De atunci nu-l mai văzuse. Se mutase în regiunea Veneto, la Feltre : un orășel de munte, unde-și luase o nevastă cu care avusese copii. Dacă ai lui ar fi vrut și dacă, mai apoi, nu s-ar fi îmbolnăvit, s-ar fi căsătorit precis cu ea. Ce știa Lida ? Ce putea să priceapă ? Numai ea era în stare să-și dea seama. Pentru amîndouă.

După cină, Lida se ducea de obicei prima la culcare. Dar patul de lîngă cel în care ea și copilul dormeau duși

(lampa cu carbid pusă în mijlocul mesei încă nestrînsă, răspîndea-n jur o lumină albăstruie), rămînea adesea neatins pînă noaptea tîrziu.

III

Salinguerra e o străduță laterală, cu un traseu neregulat și cu pietrele din pavaj pe jumătate acoperite de iarbă, care începe dintr-un fel de piață largă și ciudată, rămasă așa în urma unor demolări de demult, și se termină la picioarele bastioanelor comunale, nu departe de Porta San Giorgio. Ne aflăm încă în oraș : stau mărturie casele, în general sărace și de proporții modeste, dar vechi de trei sau patru secole, care mărginesc strada pe ambele părți. Și totuși, cînd o străbați, chiar în zilele noastre, liniștea care te înconjoară (ascultate de aici, clopotele bisericilor din Ferrara au un timbru aproape pierit) și, mai ales, mirosul de bălegar, de pămînt reavăn, de grajd, care dezvăluie grădinile de zarzavat tainice și întinse din apropiere, totul îți dă impresia că te afli dincolo de cercul zidurilor orașului, în plin cîmp.

Glasuri pașnice de animale — de cîini, de păsări, pînă și de boi — dangătul clopotelor îndepărtate, efluviile cîmpiei, toate aceste sunete și miresme ajungeau și-n fundul subsolului unde Maria și Lida Mantovani lucrau pentru o croitorie bărbătească. Așezate sub fereastră, tăcute și nemișcate ca mobilele cenușii din spatele lor — masa, scaunele de pai, siluetele lungi și înguste ale celor două paturi alăturate, leagănul și dulapul, comoda și

suportul pentru lighean cu cana de apă lîngă el, și ușița de sub scară, abia vizibilă, înapoia lui, unde erau ascunse bucătărioara și closetul — își țineau capetele aplecate asupra materialelor și nu le ridicau decît pentru a schimba o vorbă, pentru a controla dacă micuțul nu are nevoie de ceva, pentru a privi afară, de jos în sus, la trecătorii rari sau la țîrîitul neașteptat al soneriei, instalată la înălțimea palierului, deasupra dreptunghiului îngust și vertical al intrării, pentru a se hotărî pe muțește, printr-un schimb rapid de priviri, care din ele se duce să deschidă...

Trecură trei ani.

Și era de crezut că mulți alții aveau să treacă la fel, fără noutăți sau schimbări relevante, cînd viața, care părea să fi uitat de existența lor, își aminti dintr-o dată de ele prin persoana unui vecin : un anume Oreste, Oreste Benetti, proprietarul unei legătorii de cărți de pe strada Salinguerra. Insistența ciudată cu care vecinul începuse să le viziteze în fiecare seară după cină căpătă, cel puțin pentru Maria Mantovani, o semnificație fără echivoc. Da — se gîndea emoționată — Benetti venea pentru Lida... Lida era de fapt tînără, foarte tînără... Deveni brusc energică, vioaie, aproape veselă.

Se mărginea să se învîrtească prin casă, fără să se amestece niciodată în discuțiile dintre fiica ei și musafir, vădit mulțumită că se află acolo, izolată dar prezentă, bucuroasă să aștepte stînd de o parte împlinirea unui fapt minunat.

Cel care vorbea mai tot timpul era legătorul. Despre trecut : părea că altceva nu-l mai interesează.

Cînd Lida era mică — spunea — „doar atîtica“, venea des pe la prăvălie. Intra, se apropia, se ridica pe vîrful picioarelor ca să ajungă cu capul la înălţimea tejghelei.

— Domnule Benetti, îi auzea glăsciorul, îmi daţi şi mie puţină hîrtie lucioasă ?

— Cu plăcere, fetiţo, îi răspundea. Dar aş putea să ştiu la ce-ţi trebuie ?

— La nimic. Vreau să-mbrac abecedarul.

Povestea şi rîdea. Deşi nu se adresa în mod deosebit nici uneia din cele două femei, privirea lui n-o căuta decît pe cea a Lidei. De la ea aştepta atenţie şi aprobare. Iar ea, în timp ce-l observa pe bărbatul dinaintea sa (avea un cap foarte mare, proporţional cu robusteţea trunchiului, dar nu şi cu statura), şi mai ales mîinile lui osoase, încleştate cu putere una-ntr-alta şi puse pe faţa de masă, simţea că măcar în această privinţă nu putea să nu-l mulţumească. Făcînd faţă situaţiei cu o amabilitate rezervată, conversa demnă, calmă şi, totodată, într-un anume fel (simţea o plăcere neobişnuită şi nemaiîncercată pînă atunci), într-un anume fel deja supusă.

De nimic nu părea mai conştient legătorul ca de propria lui importanţă. Cu toate acestea nu scăpa nici un prilej să-şi sporească prestigiul.

Odată, una din puţinele dăţi cînd i se adresă bătrînei, chemînd-o pe numele de botez, îi aminti anul în care venise să se stabilească la Ferrara. Mai ţinea minte — spuse — frigul din acel an ? El, da, foarte bine. Mormanele de zăpadă murdară rămăseseră la marginea străzilor pînă dincolo de jumătatea lui aprilie. În plus, tempe-

ratura coborîse atît de mult, încît pînă și Padul înghețase.

— Chiar și Padul, repetă cu emfază, holbîndu-și ochii.

Parcă vedea și acum — continuă — spectacolul nemaipomenit al fluviului prins în cleștele celor douăzeci de grade sub zero. Apa încetase să mai curgă printre malurile acoperite de zăpadă : absolut de tot. Așa că pe seară unii căruțași în loc să mai treacă fluviul pe podul de fier de la Pontelagoscuro (era vorba de cei ce transportau lemne de foc pentru joagărul din Santa Maria Maddalena și care se întorceau acum la Ferrara), preferau să se aventureze cu căruțele goale peste imensa lespede de gheață. Ce nebuni ! Înaintau încet, mergînd cu cîțiva metri înaintea cailor, ținînd hățurile la spate cu o mînă, iar cu cealaltă împrăștiind rumegușul, fluierînd și urlînd ca niște apucați. De ce fluierau și urlau ? Cine poate ști. Poate ca să dea curaj animalelor, poate ca să-și dea curaj lor înșiși. Sau poate pur și simplu ca să se încălzească.

— Mi-aduc aminte că în iarna aceea grozavă, spuse într-o seară pe tonul respectuos pe care-l lua de fiecare dată cînd vorbea despre oameni și lucruri legate de religie (orfan încă din copilărie și educat într-un Seminar, avea pentru preoți, pentru preoți în bloc, o venerație filială), mi-aduc aminte că în iarna aceea grozavă, Don Castelli, bietul de el, ne ducea-n fiecare sîmbătă dupămasă la Pontelagoscuro să vedem Padul. Nici nu ieșeam bine pe Porta San Benedetto și rupeam rîndurile. Cinci kilometri dus și cinci întors : era ceva, nu glumă ! Dar

ferească sfîntul să-i fi pomenit lui Don Castelli de tramvai ! Cu toate că, din cauza vîrstei, abia-și trăgea sufletul, era mereu în fața tuturor, mereu în fruntea grupului, cu sutana fîlfîind și umila persoană a subsemnatului lîngă el... Un adevărat sfînt, ce mai tura-vura : și pentru umila persoană a subsemnatului, un adevărat tată !

— De abia avusesem fetița, interveni Maria Mantovani în dialect, cu voce joasă, profitînd de tăcerea care urmase după vorbele legătorului. În oraș mă simțeam pierdută, continuă în italiană, pot spune că nu cunoșteam pe nimeni. Dar, pe de altă parte, cum era să mă mai întorc acasă ? Dumneata, Oreste, știi bine : la țară, mentalitatea e alta.

Oreste Benetti parcă n-o auzise.

— Un asemenea frig, zise meditativ, n-a mai fost decît în șaptesprezece.

Apoi, cu un fulger în priviri :

— Ba nu, nici pomeneală, ce tot zic ! adăugă, ridicînd vocea și clătinînd din cap. Nici nu se compară. În iarna lui șaptesprezece era o căldură în Cars ! Dar poate că unele amănunte ar fi mai bine să le cerem așa-zișilor bolnavi, niște dezertori care, știm prea bine (sublinie ultimele cuvinte pe un ton sarcastic) că n-au văzut frontul nici măcar în poză.

Simțind aluzia, neobișnuit de brutală, la Andrea Tardozzi, fierarul din Massa Fiscaglia, care fusese reformat din cauza pleureziei și nu mai făcuse războiul (în '910 se mutase peste Alpi, la Feltre, unde-și întemeiase un cămin...), Maria Mantovani înlemni din pricina jignirii. Și în seara aceea, retrasă-n colțul ei, visînd la nenumă-

ratele lucruri care puteau să fie viața sa și nu fuseseră, nu mai spuse nimic altceva.

Cît despre legător, după ce stabilea distanțele cuvenite, se comporta din nou așa cum îi era firea, amabil și binevoitor. În mod normal povestea mai cu seamă despre el și despre trecutul lui. Pînă la douăzeci, douăzeci și cinci de ani — suspina — îi mersese destul de prost, din toate punctele de vedere. Pe urmă venise munca, meseria, meseria *lui ;* și de atunci încolo totul se schimbase : uite-așa ! „Noi, meseriașii", obișnuia să spună, nu fără mîndrie, privind-o pe Lida drept în ochi. Iar Lida, niciodată distrată, îi susținea liniștită privirea. Și el era vizibil mulțumit că stă mereu acolo, de cealaltă parte a mesei, atît de tăcută, atît de liniștită, atît de atentă să corespundă prin felul ei de a fi tainicului său ideal feminin.

Cu poveștile lui, legătorul rămînea adesea pînă la miezul nopții. După ce isprăvea cu ofurile personale, începea să vorbească de religie, istorie, economie etcaetera, lăsîndu-se frecvent în voia unor considerații amare — exprimate, bineînțeles, în șoaptă — despre politica anticatolică a fasciștilor. În primele timpuri, Lida, fără să se oprească din ascultat, împingea cu vîrful piciorului leagănul în care Ireneo dormi pînă la vîrsta de patru ani. Mai tîrziu, după ce mai crescu și avu un pătuț al lui (era firav : pe la cinci ani fu lovit de o boală infecțioasă care, pe lîngă faptul că-i șubrezi sănătatea pentru totdeauna, influență neîndoielnic asupra slăbiciunii și gravei nehotărîri a caracterului său), se ridica din cînd în cînd de pe scaun și, apropiindu-se de copilul adormit, se apleca să-i pună mîna pe frunte.

IV

În vara lui 1928 Lida împlini douăzeci și cinci de ani.

Într-o seară, în timp ce ea și Oreste Benetti stăteau la locurile lor obișnuite, avînd între ei, ca întotdeauna, masa și lampa, legătorul o întrebă deodată, cu multă simplitate, dacă e de acord să-l ia de soț.

Lida îl fixă serioasă, fără să arate nici cea mai mică surprindere.

I se părea că-l vede pentru prima dată. Observa cu o atenție extraordinară fiecare trăsătură a feței, ochii foarte negri și umezi, fruntea albă și înaltă, închisă de arcul părului cenușiu, tuns perie, cum îl poartă militarii și unii preoți, și se minuna că se află acolo, că ia notă de toate acestea așa de tîrziu, abia acum. Trebuia să aibă în jur de cincizeci — calculă. Cel puțin.

Brusc fu cuprinsă de neliniște. Neizbutind să spună nimic, se întoarse cerîndu-i ajutor mamei care, între timp, se sculase în picioare și se apropiase de masă, sprijinindu-se de ea cu amîndouă mîinile. Însă plînsul care-i strîmba deja gura, îi mări starea de agitație.

— Ce-i, ce ai ? îi strigă mama, furioasă, în dialect. Se poate ști ce ai ?

Lida sări-n sus, se îndreptă spre scară, urcă treptele-n goană, ieși trîntind ușa, coborî de partea cealaltă, sub portic.

Ajunsă în sfîrșit în stradă, se rezemă de zid, lîngă gaura neagră a porții deschise, și privi cerul.

Era o magnifică boltă înstelată. În depărtare se auzea cîntînd o fanfară. Unde cînta ? — se întrebă, cu dorința

neașteptată, chinuitoare, de a se pierde-n mijlocul unei mulțimi vesele și fără griji, ținînd în mînă o înghețată, ca o fetiță oarecare. În piațeta de lîngă biserica San Giorgio ? Sau la Porta Reno, dacă nu cumva chiar în piața Travaglio ?

Dar respirația nu mai era atît de agitată ca mai înainte. Și din spate, prin peretele de cărămidă veche de care se rezemase, ajungea încet pînă la ea murmurul vocii lui Oreste Benetti. Vorbea acum cu mama ei : liniștit, de parcă nu se întîmplase nimic. Ce spunea ? Cine știe. În orice caz, vocea era de ajuns, susurul ei blînd și domol o îndemna la calm, o invita să se întoarcă.

Cînd apăru în capul scării, era din nou perfect stăpînă pe sine : pe gîndurile și pe gusturile sale.

Închise ușa și coborî scara, nici prea grăbită, nici prea alene, avînd grijă să nu întîlnească privirea legătorului sau a mamei (în lipsa ei, cei doi rămăseseră fiecare unde se aflau, unul așezat la masă, cealaltă în picioare : și acum stăteau tăcuți, cercetîndu-i chipul cu un aer întrebător). Trecu pe lîngă masă, se așeză la locul său, dădu ușor din umeri. Și în cele două ore cît mai rămase musafirul — ca, dealtfel, în cursul nenumăratelor seri ce urmară — subiectul căsătoriei nu mai fu atins.

Aceasta nu înseamnă că Oreste Benetti ar fi nutrit vreo îndoială în privința răspunsului pe care, mai devreme sau mai tîrziu, l-ar fi primit din partea Lidei. Dimpotrivă. Pentru el, încă din prima clipă, era ca și cum Lida ar fi acceptat, ca și cum ar fi fost logodiți.

Era clar după felul diferit în care o trata : tot respectuos și gentil, desigur, însă, pe undeva, cu un fel de

autoritate care mai înainte nu exista. Din momentul acesta numai el — părea să spună — era în măsură s-o călăuzească-n viaţă.

După el, caracterul Lidei avea un mare defect — era capabil s-o declare deschis, neezitînd, într-un asemenea caz, s-o cheme martoră, printr-o privire piezișă, pe Maria Mantovani —: respectiv, acela de a privi mereu în urmă, de a rumega mereu în minte lucruri care trecuseră. De ce nu se străduia să privească puţin și înainte, spre viitor ? Orgoliul este un animal tare urît : ca șarpele se vîră acolo unde te-ai aștepta mai puţin.

— Trebuie să fim raţionali, suspina în chip de concluzie. Trebuie să rămînem liniștiţi și să mergem înainte.

În schimb, în alte dăţi, aparent contrazicîndu-se, chiar el (prin referiri, aluzii și insinuări ascunse cu grijă : din locul ei, Lida îi urmărea ca hipnotizată, fără să reacţioneze, toată această abilă și neobosită urzeală a minţii), chiar el era cel care zugrăvea tabloul tinereţii ei pline de rătăciri, trăită în necunoașterea legilor, și necesitatea urgentă de a se mîntui printr-o maturitate mai bună, printr-o existenţă demnă și senină.

Și desigur că în această privinţă — lăsa să se înţeleagă —, întrucît o iubea, el sigur că înţelegea, justifica, ierta *totul*. Dar să fie limpede, sentimentul lui nu era orb, nu-l împiedica să-și amintească (și să-i amintească) păcatul mortal pe care-l comisese, păcat mortal de care n-o să fie absolvită decît în ziua în care o să-l ia de bărbat. Cam ce-și închipuise Lida ? Își imaginase, cumva, că un om ca el, care, printre altele, își da prea bine seama că avea aproape cu treizeci de ani mai mult ca ea,

s-ar fi putut gîndi la dragoste în afara căsătoriei, a căsătoriei catolice ? O datorie, o misiune : un adevărat credincios nu putea să conceapă viața și, în consecință, raportul dintre un bărbat și o femeie, într-un alt mod...

În orice caz, toți trei erau într-o continuă stare de alertă și aveau nervii așa de încordați, încît era suficientă o nimica toată ca echilibru precar al relațiilor dintre ei să se strice. După aceea rămîneau tulburați și bosumflați multă vreme.

Odată, de pildă, legătorul spuse, referindu-se la Ireneo, că-l iubea într-adevăr ca pe copilul lui : ca și cum i-ar fi tată. Furat de avînt, mersese cam departe.

— Cum adică, tu nu ești *unchiul* Oreste ? exclamă atunci Ireneo care făcuse șapte ani și se învățase ca în fiecare seară, înainte de culcare, să-i arate temele.

— Ba da... cum să nu... Ziceam și eu așa. Ce-ți trece prin cap ?!

Zăpăceala legătorului îi dădu brusc Lidei sentimentul importanței ei. În timp ce bunul om se chinuia să-l lămurească mai departe pe copil, ea și mama ei se priviră zîmbind.

Însă, unul peste altul, momentele de răceală și de răutate erau destul de rare. De obicei erau preîntîmpinate sau depășite cu ajutorul darurilor.

Oreste Benetti fusese darnic încă de la început. Deși dăduse de înțeles că după nuntă aveau să meargă să locuiască împreună într-o vilișoară dincolo de Porta San Benedetto, pentru a cărei cumpărare era în tratative cu o întreprindere de construcții, puse să se instalaze lumina electrică, să se zugrăvească pereții, cumpără cîteva mo-

bile, o sobă economică din fontă, un tablou, diferite obiecte de bucătărie, două vaze de flori etcaetera : ca și cum nu avea nici o intenție să grăbească nunta, la care era evident că nu înceta o clipă să se gîndească. Era îndrăgostit — spunea prin darurile sale, e adevărat, deseori utile, însă cîteodată puțin absurde. Dacă o lua în căsătorie, o lua pentru că o iubea. Nu fusese logodit niciodată în viața lui ; absolut niciodată. Nici în tinerețe, nici mai tîrziu, în plinătatea vîrstei, nu gustase plăcerea amețitoare de a face daruri unei logodnice. Acum că această plăcere îi era permisă, avea tot dreptul să pretindă ca lucrurile să se desfășoare lent, treptat, respectînd riguros toate regulile.

Sosea în fiecare seară la aceeași oră : fix la nouă jumătate.

Lida-l simțea că vine încă de departe, tocmai din stradă. Și iată zbîrnîitul puternic al soneriei, care-l anunța, iată-i pașii tacticoși pe scara de pe una din laturile porticului, iată-l sus, pe palier, cu salutul, cu strigătul lui voios :

— Bună seara, doamnele mele !

În sfîrșit începea să coboare, continuînd să fredoneze printre dinți aria *Bărbierului,* pentru ca la jumătatea scării să se întrerupă, tușind scurt, educat. Și îndată camera era plină de el, de omul scund cu păr cenușiu, care avea-n el ceva de soldat și de preot totodată, de prezența lui caldă, vie, imperioasă.

Scena sosirii era mereu aceeași : de ani de zile nu se mai schimba. Deși putea s-o prevadă-n cele mai mici

amănunte, Lida era cuprinsă, de fiecare dată, de o stupoare calmă.

Îl lăsa să înainteze, fără să dea cel mai mic semn că ar vrea să se ridice.

Dar *înainte*, în timpurile dinaintea oricărui timp ?

Oh, în epoca aceea, cînd zbîrnîitul la fel de puternic al soneriei însemna că David, îmbrăcat în paltonul gros, albastru, cu guler de blană, bătînd din picioare de nerăbdare și de frig, o aștepta, cum se înțeleseseră, în fața porții de la stradă (niciodată nu voise să intre, niciodată nu simțise nevoia să se prezinte !) : atunci îi urmăreau doar cîteva clipe ca să-și scoată pardesiul din șifonier, să și-l pună și, apoi, după ce închidea șifonierul, să se pudreze-n grabă și să-și aranjeze părul, apropiindu-și fața de oglinda verticală. Pur și simplu nu-i erau permise decît cîteva clipe. Și totuși era destul pentru ca să vadă apărînd la spate, în oglindă, capul mic și cenușiu al mamei, cu părul strîns la ceafă (lumina căzînd din spate o făcea să pară aproape cheală)...

— Ce-ai de văzut aici ? striga, întorcîndu-se brusc spre ea. Știi ceva ? Află că m-am săturat și de tine și de viața asta !

Ieșea trîntind ușa ; lui David nu-i plăcea s-aștepte.

V

Agățată de brațul lui, încă enervată, se lăsa condusă.

De obicei, în loc s-o ia la dreapta, către centrul orașului, coborau pe strada Salinguerra, pînă la bastioane ; iar de aici, mergînd cu pași repezi pe strădușa care se

deschidea în vîrful fortificației lipsite complet de arbori în această zonă a zidurilor orașului, în vreo douăzeci de minute ajungeau la Porta Reno. Așa voia David. Cum se împăcase cu familia (ca s-o poată rupe mai tîrziu — spunea el — în condiții mai bune : trebuia, totuși, să-și ia odată diploma !), merita osteneala să „fie puțin atenți", evitînd să fie văzuți împreună. Era indispensabil — repeta necontenit, mai ales acum. Dată fiind situația, ea singură trebuia să se convingă că era cazul să pună cruce unor ostentații (și era clar că se referea la primele timpuri, cînd o ducea seara provocator chiar la „Salvini", cînd se așezau în plină zi în principalele cafenele, inclusiv în cea „Della Borsa", cînd declara că se săturase pînă peste cap de viața plicticoasă și ipocrită pe care o dusese pînă atunci : universitate, prieteni, familie...), trebuia categoric. Și, dealtfel, nu era mai frumos așa ? — se grăbea să adauge rînjind. Împotrivirile și subterfugiile nu sînt, oare, cel mai grozav stimulent al iubirii ? Oricum, un fapt era cert : pe poteca de lîngă ziduri, ca să nu mai vorbim de micul cinematograf din piața Travaglio unde urmau să ajungă peste cîteva clipe, nimeni din familie sau din mediul lui n-ar fi putut să-i întîlnească.

Cu sufletul și trupul parcă amorțite, mergea lîngă el în tăcere.

Dar cum intra în sala „Diana", arhiplină de lume și de fum, și se așeza lîngă David, cu ochii țintă la ecran, nervii i se destindeau imediat. Filmele prezentau frecvent povești de iubire în care i se părea că întîlnește asemănări cu aceea a cărei protagonistă, în ciuda tuturor lucrurilor, încă se mai visa : ceea ce o făcea ca, în mo-

mentele culminante, să privească spre David (în penumbra traversată de lungul fascicol de lumină albastră provenind de la proiectorul din spate, îi zărea gîtul înalt și slab, cu mărul lui Adam puternic ieșit în afară exact deasupra nodului de la cravată, profilul nemulțumit, veșnic ușor somnolent, părul negru, dat cu briantină și vag încrețit la tîmple), și chiar să-i caute mîna, să i-o strîngă tulburată. Și David ? Mereu gata să răspundă privirii și strîngerii de mînă, părea liniștit, aproape bine dispus. Însă nu puteai avea niciodată încredere. Fiindcă, uneori, după ce o lăsa să-i țină mîna cîteva clipe, și-o retrăgea brusc. Se îndepărta de ea cu tot corpul, sau, în cazul că nu-și scosese încă paltonul, se scula în picioare să și-l dea jos. „Ce căldură ! îl auzea bombănind. Nici nu poți respira."

Speriată, ea nu mai insista. Își întorcea grăbită privirea spre ecran, și de atunci încolo David era în centrul marelui dreptunghi de lumină cenușie care se afla în fundul sălii, ocupat să-și aprindă o țigară cu mîinile înmănușate, să danseze îmbrăcat în *smoking*, să privească drept în ochi femei splendide, superbe, să le strîngă la piept, să le sărute lung pe gură... Filmul o prindea într-o asemenea măsură, încît, dacă mai tîrziu, la sfîrșitul spectacolului, după ce ieșiseră, David, strecurîndu-și brațul pe sub al ei și îndulcindu-și glasul, îi propunea s-o însoțească acasă pe drumul făcut la venire, de fiecare dată tresărea cu violență, ca și cum s-ar fi trezit pe neașteptate dintr-un fel de somn.

— Mai lungim puțin drumul ! insista David.

— E tîrziu, mama mă așteaptă de la douăsprezece, încerca să-i răspundă. Și pe urmă e frig, trebuie să fie totul ud...

Ce bine ar fi fost — se gîndea — să se întoarcă acasă tăind-o prin centru ! Cu ceața care era (în cele două ore ceața se îndesise așa de mult, încît luminile galbene ale felinarelor aproape că nici nu se mai vedeau), garantat că nimeni n-ar fi fost capabil să-i observe ; nici măcar dacă ar fi trecut pe la Listone, nici măcar dacă ar fi luat-o pe bulevardul Giovecca. Ar fi mers încet pe trotoarele vîscoase din cauza umezelii, simțind pe buze și în gene picăturile călduțe, lipiți unul de altul ca niște logodnici adevărați, și chiar, cu voia Domnului, vorbind : mai ales David. Oare despre ce-ar fi vorbit ? Poate ar fi vorbit despre film (actorul principal, ce mutră îngîmfată ! — ar fi spus — iar diva, ce mai gîscă !), sau poate despre el, despre studiile, despre proiectele lui de viitor... Pe urmă, înainte de a se despărți, ar fi putut să intre, eventual, într-o cafenea micuță : una de pe lîngă Saraceno, ori de pe strada Borgo di Sotto. S-ar fi așezat într-un colț și David ar fi comandat două păhărele. Și-n toropeala care ar fi cuprins-o, în timp ce-și sorbea lichiorul de anason și se gîndea la patul și la somnul apropiat, s-ar fi simțit, dacă nu chiar fericită, cel puțin, măcar o dată, împăcată cu ea însăși și cu viața.

Totuși ceda.

Și îndată ce se îndepărtau în direcția zidurilor, din grupurile băiețandrilor din cartier, care zăboveau în fața ușilor cu geamuri ale cinematografului rămase larg deschise, ca să fumeze, să discute cu voce tare despre sport

sau despre cine știe ce altceva, ori să mănînce castane coapte, cumpărate cu cîțiva bani de la bătrîna cu șal negru, mănuși de lînă cu jumătăți de degete, fustă largă, cenușie, veșnic aplecată deasupra grătarului de fontă, se auzeau imediat fluierături, urlete, *ps-ps*, vorbe urîte. Nu slujea la nimic să grăbești pasul. Pe măsură ce distanța creștea, strigătele parcă deveneau și mai ascuțite, și mai pătrunzătoare. O urmăreau. Erau ca niște mîini scîrboase, reci și umede, care încercau s-o prindă, să i se vîre sub veșminte.

În primul loc întunecos, în prima pajiște era trîntită-n iarbă. I se abandona, fără să-nchidă pleoapele, cu bărbia pe umărul lui.

După aceea se ridica prima. Și dacă, la un moment dat, era cuprinsă de dorința neașteptată de a se zbate, de a-l mușca, de a-i face rău (David nu rezista niciodată la așa ceva : spinarea încordată ceda, se lăsa cu toată greutatea pe ea), toată acea furie, toată acea mînie care o împinseseră să-l răstoarne, îi dădeau dintr-o dată o groaznică senzație de spaimă, de angoasă. Ce departe era ! — se gîndea, în timp ce se chinuia să-l ridice, să-i aranjeze hainele. Cum nu-l mai interesa nimic ! Și totuși — își spunea — de ce să-i caute vină ? Oare își imaginase altceva despre felul în care s-ar fi terminat seara ? De cînd se întîlneau în fața porții de la stradă și, aproape fără să schimbe un salut, începeau să meargă în grabă spre ziduri, totul era, de fiecare dată, mai mult decît previzibil.

Se îndreptau spre casă.

Își dădea perfect seama : rece, distrat, orice ar fi venit de la el nu putea decît s-o rănească. Totuși, îl provoca. Îl întreba de pildă :

— Cum se numește mama ta ?

Și cum David tăcea, răspundea pentru el.

— Teresa, silabisea.

Nu era caraghios să-i pună asemenea întrebări inutile, la care să răpundă tot ea, silabisind ca o școlăriță la lecție ?

— Dar Marina, continua, cum se numește sora ta, Marina ?

Izbucnea în rîs. Pe urmă repeta :

— Ma-ri-na.

David căsca, iuțind pasul pe pămîntul întărit de ger. Dar, pînă la urmă, se hotăra să vorbească.

Spunea lucruri bizare, dificile, care aveau, fără îndoială, un grăunte de adevăr, dar și — era suficient să fii atent la tonul pe care-l căpăta glasul său — o mare doză de născocire. În general povestea despre el și, în special, despre o „relație sentimentală“ cu o domnișoară din societatea bună, căreia, fără să-i spună numele, nu mai isprăvea lăudîndu-i frumusețea, felul modern de a fi, gusturile rafinate și aristocratice. Întîlnirile și disputele lor (după cît se părea, se certau des), se petreceau întotdeauna într-un cadru de excepție : un bal de binefacere la clubul „Dei Concordi“, sau la cel de tenis, o reprezentație de gală la Teatrul Municipal, o partidă de călărie la țară, încheiată cu o recepție grozavă într-o vilă frumoasă înconjurată de un parc vast. În fine, era vorba despre o „relație deloc ușoară“, „împiedicată“ de familiile res-

pective, desigur „doar“ din cauza religiilor diferite : în orice caz, o situaţie în care despre „lucrul“ pe care-l făcuseră ei cu puţin înainte, pe pajişte, nu se vorbea nici măcar în glumă...

Între timp coborîseră de pe bastioane şi o apucaseră pe strada Salinguerra. Şi dacă pînă-n clipa aceea ascultase în tăcere, aproape ţinîndu-şi răsuflarea, îndată ce înţelegea, judecînd după siluetele caselor şi după felinare, că peste cîteva momente trebuiau să se despartă, o cuprindea dintr-o dată o stare de agitaţie nervoasă atît de intensă, încît, uneori, se temea că nu va reuşi s-o domine. Oh, ce mult îşi ura acum paltonul roş şi strîmt, părul ciufulit, lipit pe tîmple de umezeală, mîinile grosolane, deformate de muncă şi degerături ! Dar pe de altă parte — se gîndea tot ea — ce putea face altceva decît să se calmeze ? Mică de statură, fără nimic atrăgător, ca fizic sau caracter (de-ar fi avut măcar stofă de prostituată !), cum soarta-i era deja scrisă, era mai sănătos s-o accepte încă de pe acum. Cine ştie. Poate că, dacă s-ar fi liniştit odată sufleteşte, David i-ar fi fost recunoscător. Poate că, în viitor, ar fi ajuns s-o trateze ca pe o veche prietenă, căreia i se permite orice întrebare şi orice sfat, chiar unul scabros. Era puţin ? Se-nţelege că puţin. Totuşi mai bine decît nimic.

Ajunşi în faţa casei, intrau sub portic.

Cu vocea scăzută pînă la şoaptă, David continua să vorbească. Ce spunea ?

Cum îşi lua diploma — spunea, de exemplu —, părăsea nu numai Ferrara, ci şi Italia. Era sătul să vegeteze în provincie, să putrezească-n văgăuna aceea. Se va duce,

aproape sigur, în America : o să stea acolo, o să se stabilească acolo definitiv !

Cu cine se va duce în America ? — se aventurase să-l întrebe odată. Singur, sau cu domnişoara care-i plăcea atît ?

— Singur, îi răspunsese sec.

El nu era genul să se însoare, adăugase Cu nici una. În orice caz, în special acum, nu dorea, așa cum îi spusese, decît să schimbe aerul. Şi atît.

Ea nu replicase nimic. Se limitase să dea din cap aprobator, în întuneric.

Altă dată însă — și cît avea să regrete mai tîrziu, în pat, cînd, din pricina tic-tac-ului deşteptătorului pus pe comodă, și a respiraţiei șuierătoare a mamei ei în timpul somnului, nu reușea să adoarmă —, altă dată, auzindu-l că spune asemenea lucruri, îi venise să rîdă.

Îl întrebase :

— Și dacă rămîn însărcinată ?

Știa bine că o asemenea întrebare l-ar fi constrîns pe David să mai rămînă încă cinci minute. Nu conta ce-ar fi fost în stare să spună în cele cinci minute. Conta că, înainte de a pleca, ar fi simţit nevoia să-i dea o sărutare.

VI

Iarna lui 1929 fu extrem de grea. Ca să-i găsească un termen de comparaţie — susţinea Oreste Benetti — trebuiau să ajungă la faimoasa iarnă a lui 1903, cînd înghețase pînă și Padul ; sau, eventual, la cea din '917.

Începu să ningă de Crăciun, și ninse și iar ninse, pînă la Bobotează. Oricum, frigul era departe de a atinge minimele din lunile următoare. Ba, imediat după Bobotează, fu o scurtă perioadă cu soare, cu o căldură ca de primăvară, de se topeau zăpezile.

— Oare o să țină ? se întreba Maria Mantovani.

Din patul unde zăcea de pe la începutul lui decembrie, din cauza unei gripe care o lăsase cu oarecare febră și cu o tuse neplăcută, bătrîna asculta fîșîitul cîte unui vehicol ce trecea pe strada Salinguerra. Nu, n-avea să țină — își răspundea tot ea, strîmbînd din gură cu amărăciune, sub marginea cuverturii. Căldura și, mai mult decît căldura, ceața care venea dinspre cîmpie, pe la primele ceasuri ale după-amiezii și începea să ude totul, precum ploaia, nu te lăsau să-ți faci, cu toată bunăvoința, nici cea mai mică iluzie.

Primul lucru pe care-l făcea Oreste Benetti cînd intra (intra fără să mai sune ; Lida îi dăduse de mai mult timp o cheie), era să se descotorosească de paltonul ud, agățîndu-l într-un cui de lîngă ușă. Pe urmă cobora vesel scara. În sfîrșit, după ce se așeza la locul său obișnuit din capul mesei, începea să vorbească.

La circa două luni de cînd fusese primit la internatul Seminarului, Ireneo deveni principalul subiect de discuție. Firește — spunea — era destul timp ca să ia o hotărîre. Totuși, după modesta lui opinie, merita să reflecteze încă de acum la ce ar fi putut face Ireneo mare. Cele trei clase de gimnaziu trebuia, în orice caz, să le termine. Dar după aceea ? Să-l scoată de la școală și să-l bage undeva la lucru, nu, nici gînd. Însă, după ce și-ar

fi luat diploma de absolvire a gimnaziului, o opțiune pentru unul din institutele de studii (ce naiba, la Ferrara nu era doar Liceul-gimnaziu, mai erau Școala normală, Institutul tehnic de unde ieșeai contabil sau geometru, sau Institutul industrial din intrarea Roversella !), o opțiune într-un sens sau altul se impunea categoric.

Într-o seară, anunță solemn că după-masa trecuse pe la Seminar. Ceruse să fie primit de Don Bonora, directorul de studii, succesorul sărmanului Don Castelli de peste douăzeci de ani, și-l întrebase despre Ireneo.

— Ce pot să spun, se limitase să răspundă la început Don Bonora. Sîntem abia la primii pași ; la analiza logică și la cea a periodului. Încă n-am intrat în latina propriu-zisă...

Atunci încercase să-l întrebe ce credea despre caracterul lui Ireneo. La care părintele, continuînd să se exprime cu mare prudență și delicatețe, replicase că, într-adevăr, caracterul băiatului îl punea oarecum pe gînduri. Se înțelege, era încă devreme — adăugase — pentru a putea formula asupra lui o judecată definitivă. Dar că era vorba de o fire destul de slabă, destul de apatică, nu încăpea, din păcate, nici o îndoială.

Legătorul strînse din buze. Apoi trecu brusc la alt subiect, cel al vremii.

— După mine, încă n-am scăpat, spuse, înălțîndu-și privirea spre tavan și adulmecînd aerul cu neîncredere. Răul de abia acum trebuie să vină.

Și Maria Mantovani, culcată-n patul din fundul camerii (de la masă, unde legătorul și Lida stăteau, ca de obicei, față-n față, nu i se vedea decît nasul palid și pro-

eminent, cu găurile negre, verticale ale celor două nări), se grăbi să aprobe, surîzînd tăcută pentru sine.

Oreste Benetti avea dreptate : mușcătura cea mai grea a iernii de-abia urma. Și într-adevăr, la începutul celei de a treia decade a lui ianuarie, cerul se acoperi din nou, temperatura scăzu și începu să ningă cu furie într-un văzduh șfichiuit în fiecare clipă de rafale violente. Parcă era sus, la munte. Reduse la niște drumeaguri înguste, la niște cărări degajate și păstrate cu greu de către echipele de deszăpezire angajate temporar de primărie, străzile, îndeosebi cele secundare, nu permiteau decît trecerea pietonilor. Cum încă de la început bastioanele orășenești deveniseră cam peste tot locul de întîlnire al unei mulțimi entuziaste de schiori improvizați, în majoritate studenți, la un moment dat, Federația fascistă hotărî să organizeze acolo, mai precis între Porta San Giorgio și Porta Reno, adevărate întreceri : cu rezultatul că strada Salinguerra, de obicei atît de pustie și liniștită, se transformă de la o zi la alta într-o arteră plină de zgomot și mișcare.

Brusc, starea Mariei Mantovani se agravă. Febra începu iar să crească, respirația deveni chinuitoare. Fu chemat un medic care, după un examen rapid, declară că este o pneumonie. Da, era în pericol — confirmă doctorul, răspunzînd unei întrebări precise a omulețului cam în etate, care-l chemase și avea aerul unei rude. Era destul s-o privești ca să-ți dai seama că nu te puteai aștepta la nimic bun de la condiția generală destul de precară a bolnavei.

Prevăzută, temută, criza veni în cea de a cincea zi.

Maria Mantovani nu-și deslipea ochii de la fereastră. Zărea, dincolo de geamurile prin care lumina zilei pătrundea cu greu, vîrtejurile de zăpadă deasă. Își încorda auzul. Strada Salinguerra răsuna înfundat de strigăte vesele, de pași grăbiți. Ce se petrecea afară ? se întreba. Orașul părea în sărbătoare. Dar de ce fiecare glas, fiecare sunet ajungeau la ea venind de departe, de tare departe ?

— N-aud bine, se văietă. Nu mai aud deloc. Parcă aș avea vată-n urechi.

— Ninge, răspunse încet Lida care sta lîngă pat. De asta ți se pare așa.

Bătrîna avu un rîs scurt, viclean.

— Nu e deloc *de asta*, murmură, clătinînd din cap și coborînd pleoapele.

Peste vreo două ore începu să horcăie. Trebuiau să se gîndească la preot. Legătorul dispăru în goană și apăru puțin după aceea cu parohul de la Santa Maria in Vado.

Între timp camera se umpluse de lume. Erau în cea mai mare parte femei din vecini, care veniseră spontan, neanunțate de nimeni. Cum de intraseră ? — nu se putu abține Lida să nu se întrebe. Oare Oreste (da, Oreste — reflectă — înainte de asta nu-i spusese niciodată pe numele mic, nici măcar în gînd...) să fi uitat să-nchidă poarta ? Indiferent cum se întîmplase, cert este că la miezul nopții, cînd preotul își luă rămas-bun, vecinele nu părăsiră camera. Strînse sub fereastră, cu șalurile negre pe cap, stătură pe loc, spunînd în șoaptă rugăciunile.

Oreste Benetti sta drept, în mijlocul camerei, ținîndu-și mîinile împreunate.

Cînd horcăitul încetă, se apropie-n grabă și se aplecă peste căpătîi. Miinile lui ușoare și precise închiseră ochii holbați ai Mariei Mantovani, îi încrucișară pe piept brațele scheletice și, la urmă, cu cîteva mișcări îndemînatice, aranjară cearșafurile răvășite și cuvertura aproape complet alunecată pe podea.

Tot timpul în care legătorul îndeplini aceste îndatoriri, întorcîndu-se, apoi, fără zgomot, la locul dinainte, Lida nu făcuse nici un gest, nici o mișcare. Dar și după aceea, cînd din fața ochilor ei dispărură mîinile mari și pricepute ale celui care, acum știa sigur, în curînd va deveni soțul ei, și după aceea rămase acolo, așezată lîngă pat, fixînd profilul de ceară al mamei sale. Pleoapele întredeschise, nasul care părea deodată mai mare, mai puternic, buzele schițînd un vag, un absurd surîs de fericire : chipul atît de familiar i se dezvăluia dintr-o dată, de parcă numai acum era în stare să-i surprindă toate detaliile. Nu se mai sătura privindu-l ; și simțea, în același timp, topindu-se-n sine, încet-încet, ceva vechi, aspru, dur.

Își acoperi fața cu amîndouă mîinile și începu să plîngă în tăcere.

După aceea își înălță capul, întorcînd spre legător ochii plini de lacrimi.

— Lăsați-mă, vă rog, spuse cu glas încet. Toți. Și dumneata, Oreste, adăugă, dînd din cap ; du-te și dumneata.

— Bine, dragă, bine..., bîlbîi omul, intimidat.

Vecinele începură să plece. După ce ajunse din urmă grupul pe la jumătatea scării, Oreste fu ultimul pe palier și ultimul care dispăru închizînd ușa-n urma lui.

Cu cotul sprijinit pe cuvertură și obrazul în palmă, rămasă singură, Lida se gîndea la mama ei, la ea însăși, la povestea lor. Se gîndea mai cu seamă la David și la camera din imobilul de pe strada Mortara unde, la începutul unei primăveri de demult, se dusese să locuiască împreună cu el.

Se întîmplase astfel.

Într-o seară, pe la sfîrșitul iernii — aceeași iarnă în care, date fiind plictisul și iritarea ce transpăreau din fiecare gest și fiecare cuvînt al lui David, se aștepta ca el să-i spună dintr-un moment în altul : „Ajunge, Lida, e mai bine să nu ne mai vedem de acum încolo“, și se consuma așteptînd — într-o seară ca atîtea altele, David îi propuse pe nepusă masă „să întemeieze amîndoi o familie, ca o pereche de muncitori oarecare“, în imobilul de pe strada Mortara. Se hotărîse s-o rupă definitiv cu ai lui — adăugase —, și să înceapă „o viață nouă.“ Aveau să locuiască amîndoi într-o „mansardă“, „o mansardă frumoasă, poetică, la ultimul etaj, cu vedere nu numai asupra orașului, dar și asupra cîmpiei, pînă la munții din jurul Bologne‍i“... pentru „a-și întreține familia“, el „avea să intre la fabrica de zahăr“... Și ea ? Ce altceva putea face ea decît să-i spună imediat da, ca și atunci, prima dată, cînd, după ce se întîlniseră întîmplător într-un local în aer liber din cartierul San Giorgio (în epoca aceea ea de abia trecuse de șaisprezece ani : era o fetiță în adevăratul înțeles al cuvîntului), nu se mai despărțiseră toată seara și, pînă la urmă, către miezul nopții, se opriseră pe o pajiște de lîngă ziduri ? Încă o dată nu-și pusese nici o întrebare, nu ezitase nici o singură clipă. Peste cîteva

seri ieşise din casă cu o legăturică sub braţ (evident că mama observase, dar, ca de abicei, nu îndrăznise să deschidă gura) şi, adio, nu mai venise acasă. Bineînţeles că fusese o nebunie! Şi totuşi, abia mai tîrziu, mult mai tîrziu, cînd se întorsese, după ce născuse, să locuiască singură în camera de pe Mortara, şi copilul nu se mai oprea din plîns, şi ea simţea pe zi ce trece că nu mai are lapte, şi nu-i mai rămăseseră decît cîteva lire; abia atunci şi numai atunci începuse, nu spun să înţeleagă, dar să se trezească din lungul vis cu ochii deschişi care fusese viaţa ei pînă în momentul acela.

Dar, oare, David cine era? se întreba acum, după atîţia ani. Ce căuta în fond, ce voia?

Într-o cameră de la etajul de sub ei locuia familia unui infirmier de la Spitalul orăşenesc Sant'Anna. Se numeau Mastellari şi erau în total şase persoane: infirmierul, soţia şi patru copii.

Dimineaţa, cînd cobora cu cana să ia apă din curte, dădea, nu rareori, peste doamna Mastellari.

— Ce este soţul dumitale? o întrebase odată aceasta din urmă. Muncitor?

— Da. Deocamdată e şomer, dar o să intre în curînd la fabrica de zahăr, răspunse ea liniştită, fără să aibă nici o umbră de îndoială că David, fiul unor oameni cu stare, student — nu contează că în întîrziere cu examenul de diplomă şi în ruptură cu familia —, nu va intra niciodată la o fabrică de zahăr.

El şi muncitor! Şi, totuşi, la ce aspira David mai mult ca la orice, dacă nu să devină „un muncitor oarecare"? N-o repeta întruna?

În realitate, era destul să vorbească, și totul devenea ușor, posibil, credibil. Să se căsătorească ? El, unul — era capabil s-o spună clar și răspicat —, considerase întotdeauna căsătoria o bufonadă, una din cele mai tipice și grețoase „bufonade burgheze". În orice caz, dat fiind că ea părea să țină la „nuntă", să fie liniștită : la anul, căci într-un an avea să găsească precis o slujbă, puteau foarte bine să-și reglementeze „situația la primărie". Avea s-o ia în căsătorie în mod sigur, nu-i era deloc greu să i-o promită ; așa încît ea va fi „doamna" lui și în fața legii...
Își petrecea după-amiezile, toridele după-amieze de vară, dormind mai tot timpul. Respirația îi era atît de lentă, obrazul, sub o barbă de cîteva zile, atît de palid, încît, uneori cuprinsă de panică, stînd lîngă patul lui ca acum lîngă patul mamei ei, nu rezista tentației să-l apuce de braț și să-l scuture. „Ce-i ?", bolborosea el fără să deschidă ochii. Apoi, întorcîndu-se cu fața la perete (pijamaua la spate era leoarcă de sudoare), se cufunda din nou în somn.

Îndată după cină, coborau, ținîndu-se de mînă, scările interminabile ale imobilului, aflate-n întuneric. Vrînd să se răcorească puțin, luaseră obiceiul să stea pînă tîrziu la Porta Mare, la nu mai mult de două-trei sute de metri de imobil. La Porta Mare, puțin dincolo de bariera Vămii, era un chioșc cu înghețată, avînd în față vreo zece măsuțe ; or înghețatele, cum o știa și David, erau pasiunea ei încă din copilărie.

Dac-o tăiai pe strada Fossato di Mortara, ajungeai la ziduri într-o clipă. Într-una din serile acelea, în timp ce mergeau pe poteca de pe bastioane, grăbindu-se spre Porta Mare, se oprise deodată.

— Știi, cred c-o să am un copil, spusese foarte calmă, punînd o mînă pe brațul lui David.

Pe moment, el nu păruse surprins, nu replicase nimic. Puțin mai tîrziu, după ce ajunseseră la chioșcul cunoscut și ea sta cu pieptul lipit de marginea de zinc a tejghelei și cu ochii orbiți de lumina lămpii cu acetilenă, o întrebase cu amabilitate :

— Vrei de lămîie sau preferi o ciocolată ?

Fără să dea vreun semn că ar vrea să șadă, el începuse să-și mănînce înghețata — ca de obicei, una asortată, de cremă și frișcă — și între timp o privea, o cerceta din cap pînă-n picioare. Părea trist, dezamăgit. Dezamăgit de ce ? Că era însărcinată ? Că alesese încă o dată înghețata de ciocolată ?

— În seara asta-i o căldură aproape insuportabilă, exclamă, pufnind la un moment dat. Și cînd te gîndești că la munte, cum se-ntunecă, trebuie să-și pună puloverele.

Era o aluzie clară la cei din familia lui care, încă de la începutul lui iulie, se duseseră cu toții la Cortina d'Ampezzo.

— Și la Cortina unde stau ai tăi ? găsise puterea să-l întrebe. Într-un hotel sau într-o casă ?

— La *Miramonti*. Imaginează-ți un fel de castel, se apucase îndată să-i explice, cu o pădure în jur, cam de șase-șapte ori mai mare ca parcul familiei Finzi-Contini, știi care, cel de la Piopponi, chiar sub Mura degli Angeli, și de cel puțin douăsprezece ori ca Montagnone...

Cine era oare David ? Ce căuta ? Ce voia ? Pentru ce ?

Nu exista răspuns la aceste întrebări și nu va exista niciodată. Dealtfel era tîrziu. Cineva, probabil Oreste, bătea în geam. Trebuia să se scoale, să ajungă tocmai pînă la poarta de la stradă, să-i spună că putea să se întoarcă.

VII

Într-adevăr era Oreste.

După ce închisese ușa în spatele lui și le ajunsese pe vecine jos, în gangul de la intrare, se oprise mai bine de o jumătate de oră să vorbească împreună cu femeile despre cele întîmplate și, mai ales, să le asculte. Pe urmă, cercul se spărsese ; și el, rămas singur, nemaiștiind cărui sfînt să se roage începuse să se plimbe-n sus și-n jos prin fața casei.

Simțea cum se ciocnesc în el două sentimente aprinse, două necesități contrastante.

Pe de o parte era împins să dea fuga să închidă prăvălia, ceea ce i-ar fi permis după aceea să procedeze cu grija cuvenită la cele cerute de moartea Mariei Mantovani (starea ei se agravase pe neașteptate și nimeni, în ultimile zile, nici chiar el, nu avusese cum să se pregătească pentru tot ce era mai rău). Dar gîndul la Lida îl reținea. Aplecîndu-se și apropiindu-și fața de geamurile aburite ale ferestrei, încercase de mai multe ori să privească în încăpere. Jos, lîngă patul din dreapta, se distingea o siluetă mică, încovoiată, nemișcată.

— Ce face ? bombăni la un moment dat printre dinți cu nerăbdarea afectuoasă a unui soț.

Coborau primele umbre ale înserării ; ninsoarea încetase, însă frigul era mușcător. Prin ferestrele caselor din jur se zăreau interioare de bucătării și de sufragerii iluminate. Trebuia să-i dea zor, să facă ceva. În sfîrșit, cînd se aplecă pentru a nu știu cîta oară să cerceteze încăperea și, din pricina întunericului, nu mai zări nimic, se hotărî să bată cu degetele-n geam. Rămase apoi în ascultare, cu inima zvîcnindu-i surd în piept. Și, cum i se păru că aude pasul Lidei pe scara dinăuntru, se strecură rapid pe poartă și, mai înainte ca ea să apese pe clanță și să-i deschidă, se afla deja pe palier.

Își dădu seama din prima privire că din nou era cel ce conducea. Cu spatele rezemat de tocul ușii, cu ochii-n ochii lui, Lida îl fixa în tăcere. Atitudinea ei cerea un singur lucru : s-o protejeze.

— Sfinte Dumnezeule, doar nu vrei să-ți petreci așa toată noaptea ! spuse în dialect, cu glas scăzut, aproape brutal.

Apoi, fără să treacă pragul, începu să-i expună, tot în șoaptă, ce avea de gînd să facă.

Mai întîi trebuia să dea fuga să-nchidă prăvălia ; și cum mai erau cîteva mărunțișuri de aranjat, prevedea că nu s-ar fi întors mai devreme de două ore. Totuși, înainte de a trece pe la prăvălie, o să se oprească o clipă la o vecină, doamna Bedini. Dat fiind că se oferise ea singură, avea să-i ceară să vină.

— Ce să facă ? exclamă, prevenind o eventuală obiecție din partea Lidei. Să-ți țină de urît... să facă ceva de mîncare... Or, pur și simplu să se roage !

La cuvîntul „mîncare“, Lida clătinase din cap în semn de refuz. Însă argumentul următor fu mai presus de orice rezistență. Lăsă ochii în jos, și el o privi surîzînd.

— Așa că, te rog, îi atrase atenția, să nu încui poarta cu zăvorul. Mai bine las-o întredeschisă. Ne-am înțeles ?

Și, după ce-i strînse mîna, dispăru în goană pe scări.

În timpul nopții, temperatura scăzu. Slaba lumină trandafirie care își făcu loc cu greu în dimineața următoare prin geamurile cu crustă de gheață (Lida se întinsese în pat, Bedini ațipise pe un scaun, iar Oreste, care se rugase o bună parte din noapte, sta în picioare lîngă fereastră, studiind vremea), era lumina unui soare îndepărtat, pierdut într-un cer de un albastru pal, încețoșat : un soare care nu încălzea. În momentul acela — calcula Oreste, cu gulerul paltonului ridicat în jurul cefei acoperite cu un păr scurt, argintiu, suflînd peste degetele amorțite — în momentul acela termometrul trebuia să indice multe grade sub zero : zece, cincisprezece, douăzeci, cine știe. Ceea ce, oricum — prevedea el — însemna timp stabil. Frigul avea să atingă puncte și mai scăzute : așa că iarna, în timpul căreia canalele de irigație, Reno și chiar Padul aveau, fără îndoială, să-nghețe, conductele de apă potabilă aveau să plesnească, etcaetera, etcaetera, avea să fie pînă la urmă, una peste alta, comparabilă numai cu cea din 1903. Agricultura avea să sufere ? Poate că nu. În orice caz, el era mai degrabă mulțumit (o admitea fără nici o jenă) de faptul că putuse prevedea totul cu exactitate.

Funeraliile Mariei Mantovani se desfășurară în aceeași zi, după-amiaza tîrziu.

În urma dricului de clasa a treia, ce înainta ușor pe zăpada bătătorită, în afara preotului și a copilului cu crucea, nu mergea decît Oreste. Ascultînd docilă de sfatul lui, Lida rămăsese acasă. Cît despre fostul seminarist, preferatul lui Don Castelli, fost soldat în Cars, asprimea climei — o simțea perfect — îi insufla energie, îl refăcea ca prin minune după orele de somn pierdute în noaptea precedentă. Roțile înalte și subțiri ale dricului ridicau blocuri compacte de zăpadă care, înainte de a ajunge în partea de sus, cădeau fără zgomot, pudrînd ușor lacul negru, lucitor, al spițelor și arcurilor. Reglîndu-și pasul din instinct după cel al preotului, Oreste mergea cu ochii plecați, fără să și-i desprindă nici o clipă de la brazdele lăsate de roți în zăpadă, de la micile avalanșe care se prăväleau necontenit de pe cercurile lor.

Cînd se întoarse, era deja noapte. Și, în loc să bată în geamurile de la stradă, ca în zilele precedente, preferă să se anunțe, ca de obicei, prin sonerie.

Lida îl aștepta la picioarele scării. Probabil că dormise. Chipul ei marcat mai înainte de oboseală, apărea acum proaspăt, odihnit. Era complet schimbată.

Se așeză la vechiul lui loc, cu brațele încrucișate pe masă. De acolo, în timp ce Lida trebăluia în jurul sobiței economice, o observa cu acea expresie deosebită, amestec de adîncă bucurie și gratitudine, care-i străfulgera-n priviri ori de cîte ori credea că descoperă într-o frază, într-un gest, într-o uitătură de-a ei, efortul și dorința de a-i place.

— În noaptea asta, zise la un moment dat, ar fi bine s-o chemăm iar pe doamna Bedini. O să trec mai tîrziu pe la ea. Mîine am de gînd să mă prezint la Don Bonora.

Cred că în următoarele două săptămîni băiatul ar trebui să vină să doarmă acasă. Pe urmă, vom vedea.

De acum, el era cel ce hotăra, cel ce dispunea de viitor.

După cină, rămaseră să discute, despărțiți de masa încă nestrînsă. Oreste vorbi îndelung, cu infinită blîndețe, despre Maria Mantovani și despre viața ei. Spuse că suferise atît de mult, biata de ea, în timpul vieții, tocmai pentru că iubise prea mult, tocmai pentru că avusese prea mult suflet. Apoi descrise locul din Cimitirul orășenesc unde urmau s-o îngroape a doua zi.

Era un loc cu adevărat frumos — o asigura el — : ca pentru domni. Nu văzuse Lida arcada de construcție recentă care, plecînd de pe latura dreaptă a bisericii San Cristoforo, și descriind o curbă largă, întru totul egală cu cea a arcadei vecină cu strada Borso, venise să completeze și înspre Mura degli Angeli porticul anterior al Mănăstirii ? Ei bine, mama ei avea să fie îngropată exact acolo, sub noile arcade. Da, da — întări iar — ; locul, orientat spre miazăzi, cu soarele care-l bătea din zori pînă-n asfințit, ca într-o seră, era, fără îndoială, magnific.

— Acum, sigur că locurile din partea aceea, adăugă după o pauză, strîmbînd din buze, au prețuri destul de pipărate.

Imediat însă, temîndu-se să nu fi fost greșit înțeles, preciză că, pentru Dumnezeu, Lida nu trebuia să-și facă nici o problemă în legătură cu cheltuielile.

— În atîția ani de muncă, exclamă, slavă Domnului, am pus și eu ceva deoparte.

Și cum ea — continuă, fără a reuși să-și stăpînească un tremur al buzelor — îl făcuse să spere... îl lăsase să creadă... ; și avînd în vedere că lucrul acesta ar fi făcut-o în mod sigur mulțumită pe sărmana ei mamă, se gîndea că...

— În fine, ține cont încă de acum, că tot ce-i al meu este și al tău, conchise, coborînd vocea.

O privea drept în ochi (printre altele, era prima dată că-i vorbea cu *tu* !), ușor aplecat înainte. În sfîrșit, se sculă în picioare ; și, luîndu-și rămas-bun în grabă, promise că va reveni în dimineața următoare.

Avea atîtea și atîtea să-și spună !

VIII

„Mai avem încă atîtea să ne spunem" : așa afirma Oreste de fiecare dată, luîndu-și rămas-bun, sau, cel puțin, așa promiteau în tăcere ochii lui blînzi și negri.

În realitate vorbea numai el.

Cînd nu erau amintiri (de obicei pe tema copilăriei și a unei bune părți din adolescență, petrecute la Seminar, sau pe tema războiului dus în tranșeele Carsului), erau lungi monologuri legate de religie și, mai ales, de ultimele hotărîri politice, care interesau religia îndeaproape.

După semnarea Acordurilor de la Laterano în februarie al aceluiași an, patriotismul său începuse să se manifeste deschis : în efuziunile sentimentale, tandre, proprii unui îndrăgostit care nu se mai îndoiește în privința răspunsului. Bravo bisericii — spunea — care, pentru binele Italiei și al lumii, știuse să dea uitării toate chestiunile

de ambiție și de revanșă ; dar bravo și statului italian, căruia trebuia să i se recunoască marele merit de a fi pornit primul pe drumul împăcării : și, din felul său de a se exprima, era limpede că biserica și statul îi apăreau în chip de bărbat și femeie care, lăsînd în urmă o lungă perioadă de relații dificile, tulburate adesea de crize violente, hotărîseră dintr-o dată să se căsătorească. Și ce lucruri frumoase — spunea în continuare cu ochii strălucind — aveau să vină de acum încolo ! Începutul primăverii avea să fie începutul unei ere a păcii și a bucuriei perpetue, reînvierea miticei vîrste de aur. Biserica și statul aveau să se recunoască fiecare în sfera sa de influență, potrivit preceptelor *Bibliei* și *Evangheliei*, potrivit visului și profeției lui Dante, libere și, în același timp, în armonie. Preotul n-avea să mai fie nici persecutat, nici considerat suspect. Societatea n-avea să-l mai respingă, ci să-l primească-n sînul ei ca pe un tată demn de ascultare și de venerație. Și dacă astăzi era hazardat să speri în renașterea unui partid catolic în adevăratul înțeles al cuvîntului, de tipul P.P. [1], să fie clar, nu conta : rezultatele obținute erau mai mult decît suficiente deocamdată. Să recunoaștem că nu era deloc puțin faptul că se obținuse ca A.C. [2] și tineretul din F.U.C.I. [3] să fie lăsați în pace ! Nu era deloc puțin, ba chiar era extrem de mult faptul că în tricolorul cu marea stemă de Savoia putea fi binecuvîntat drapelul Patriei !

---

[1] Partidul Popular (n.t.).
[2] Acțiunea Catolică (n.t.).
[3] Federația Universitară Catolică din Italia (n.t.).

Transportat de elan, de emoţia intensă provocată de aceste discursuri, ajungea în sfîrșit, schimbînd tonul, să vorbească și despre ei, despre el și Lida și, mai ales, despre vilișoara de dincolo de Porto San Benedetto, unde urmau să se mute în mai, a doua zi după nuntă.

Se plîngea. Era supărat pe zidar pentru că un perete proaspăt zugrăvit asudase, și-i apăruseră ici-colo pete de umezeală ; pe tîmplar, din pricina unui oblon care nu funcţiona ; pe geometru, un individ cu o comportare dură, grosolană. Dar cum trecea la descrierea locului unde se ridica vilișoara — îl descria ca fiind mult mai departe de centrul orașului decît în realitate : ca și cum ar fi fost vorba de un cartier dintr-un oraş necunoscut, infinit mai frumos, mai plăcut şi mai ospitalier ca Ferrara —, chipul i se destindea complet și i se lumina. Vilișoara se afla la capătul șoselei San Benedetto — repeta pentru a *n*-a oară — : în zona situată cam între bariera Vămii și podul de cale ferată, zonă care în ultimii ani se umpluse de case mai mici și mai mari. Fiecare clădire dispunea împrejur de un teren mai întins sau mai puţin întins, care putea fi cultivat ca grădină de flori sau de legume. Oh, ce aer bun aveau să respire acolo, un adevărat aer de ţară... Și ajuns aici, nemaigăsindu-și cuvintele (fericirea care-i aș-tepta, o fericire apropiată, la îndemînă, deoarece în mai, cel mai tîrziu, *ei doi* aveau să se căsătorească, în sfîrșit — lăsa să se înţeleagă — nu se putea descrie...), ajuns aici, tăcea copleșit.

Veni și luna mai.

În ultimile zile, Oreste își pierduse calmul. Părea plin de teamă, de nelinişte. Întotdeauna vorbise despre căsă-

torie pe ocolite : referiri, aluzii și cam atît. Acum, însă, după ce ani în șir se mulțumise cu o promisiune care nici măcar nu fusese exprimată-n cuvinte, după ce acceptase toate amînările, voia să se grăbească, să nu mai piardă nici o zi. Data ceremoniei fusese de mult stabilită pentru a treia săptămînă a lunii. Ce-ar fi s-o anticipeze ? propuse la un moment dat. Ce mai tot așteptau ?

Lida îl întrebă uimită ce i se întîmplase, cum de-și schimbase atît de mult felul de a fi.

Zăbovi puțin înainte de a răspunde.

O fixă cu niște ochi disperați, apoi spuse încet :

— Eu sînt ca și caii cărora le plesnește splina pe linia de sosire.

Pe urmă vorbi despre căsătorie, despre ce însemna pentru el căsătoria. Spuse că o considera scopul suprem al vieții : într-o asemenea măsură, încît numai după ce s-ar fi căsătorit, nu înainte, ar fi avut cît de cît curaj să invoce pentru ei protecția Providenței divine. Desigur — admise, dînd din cap cu gravitate — : pînă atunci n-o grăbise niciodată. Dar, pe de altă parte, cum ar fi putut, oare, s-o grăbească, simțind, așa cum simțea, că nu se putea baza decît pe propriile lui forțe ?

Lida îl asculta fără să-l privească. Nu înțelegea. Fu destul, însă, să-și ridice o dată ochii, ca să priceapă : Oreste încă se mai temea să n-o piardă ! Aplecîndu-se peste masă, puse o mînă pe mîinile lui, încleștate spasmodic, parcă mai mult ca de obicei : și, o clipă mai tîrziu, se găsea pentru prima dată în brațele lui.

Anii care urmară, ani de muncă, tihniți, fericiți în esență, nu dădură naștere unor evenimente marcante.

Pînă și iernilor — spunea Oreste, care muri, totuși, foarte timpuriu, în primăvara lui '38 —, părea să le fi venit mintea la cap odată pentru totdeauna.

Spre sfîrșitul fiecărei toamne îi plăcea să se oprească lîngă geamurile ferestrelor, ca și în trecut, să cerceteze vremea : dar nu pentru că s-ar fi îndoit de exactitatea previziunilor sale despre o vreme frumoasă și în general stabilă, în privința aceasta era sigur, ci, mai degrabă pentru a degusta plăcerea intimă pe care i-o dădea casa nouă, modernă, dotată cu tot ce era necesar unui trai comod, în condițiile unei bunăstări modeste, inclusiv o excelentă instalație de încălzire centrală.

Era evident că viitorul (și — avea aerul că spune — nici nu se putea altfel) nu-l mai preocupa deloc : sub nici un aspect. După căsătorie, Lida se conformase imediat obiceiurilor lui evlavioase, începînd să meargă cu regularitate la biserica San Benedetto, nu prea departe, cum intrai în incinta zidurilor. Pe lîngă aceasta, se îngrășase. Fata slabă, măcinată de suferință, din anii cînd el începuse să-și facă apariția în camera din strada Salinguerra, devenise acum o nevastă frumoasă, placidă, senină, un pic durdulie. Ce-ar mai fi putut să-și dorească ? Ce fericire mai mare ?

Uneori glumeau amîndoi pe socoteala frumuseții Lidei.

Mai puțin neîncrezătoare decît voia să pară, ea se apăra.

— Frumoasă, eu ? exclama.

— Ba bine că nu ! răspundea el, zîmbind, în timp ce o privea drept în ochi, cu un sentiment de mîndrie.

Și totuși nici în asta — continua, redevenind serios — nu era nimic de mirare. Noua ei frumusețe, atît de normală, atît de potrivită unei soții, în care, nu i se părea, în fond, prezumțios să-și atribuie un oarecare merit, venea să demonstreze încă o dată, dacă mai era nevoie, că Domnul nu numai că aprobase unirea lor, dar o socotise și binevenită.

IX

„A fost fericit", își spunea Lida cîteodată.

Numai că, nici nu reușea să-și formuleze bine-n minte aceste cuvinte, și un fel de ecou lăuntric le strîmba, le deforma. Roase de îndoială, de o dureroasă neîncredere, se transformau într-o întrebare la care nimeni, și ea în primul rînd, n-ar fi fost în stare să răspundă altfel decît printr-un nu.

Bietul Oreste. Într-adevăr nu, nu fusese fericit, îi lipsise ceva. O demonstra cu prisosință grija mai mult decît paternă, nespus de afectuoasă, al cărei obiect fusese ani în șir, toți anii căsătoriei lor, Ireneo.

Cînd ieșise din Seminar cu diploma de absolvire a gimnaziului în buzunar, îl luase imediat la el în prăvălie și-i aranjase o mică tejghea între mașina de tăiat pe fir și ușa cu geamuri. Vrusese să-l învețe meseria lui ; iar ea care, în unele după-amieze, pe înserat, traversa jumătate din oraș ca să ajungă la legătoria de cărți de pe strada Salinguerra (mai tîrziu se întorceau toți trei împreună

acasă, luînd-o pe Giovecca sau pe strada Mazzini și trecînd, de fiecare dată, pe la „Caffé della Borsa“, în plin centru), ea parcă-l vedea și acuma îndărătul tejghelei sale mari, urmărindu-l cu o privire arzătoare, plină de dăruire afectuoasă, pe elevul lui atît de apatic, de trist, de tăcut și, totodată, gata să se lase distras de cel mai mic lucru care se petrecea în piațeta din față. Parcă-l vedea și-l auzea : cu torsul lui viguros, disproporționat față de gambe, ridicîndu-se deasupra taburetului din spatele tejghelei, cu mîinile lui mari și aspre, bizar înnobilate de verighetă (nu vrusese să se despartă niciodată de inelul lor : nici măcar în ’35, în perioada sancțiunilor !), cu glasul lui puternic, sonor, vesel... Oh, ce mult trebuie să fi luptat ca Lida să nu-și dea seama cît își dorea un fiu ! Ce mult trebuie să se fi chinuit în taină dacă, pentru a-și pedepsi dorința, pentru a o sufoca-n lăuntrul său, ceruse la un moment dat ca Ireneo să-i poarte numele !

Și totuși — se gîndea Lida — Oreste nu încetase nici o clipă să spere. Era destul să-și amintească, spre a fi sigură, ochiada pe care i-o arunca de fiecare dată cînd o vedea intrînd în prăvălie : o ochiadă întrebătoare, dar calmă, plină de încredere de nezdruncinat.

Dacă nu acum, spunea privirea lui, curînd, foarte curînd, avea să vină la el cu vestea cea mare. Avea să-i dăruiască în mod sigur un fiu al lui, din sîngele *lui,* diferit ca fizic și caracter de celălalt, fiul avut de ea înainte de căsătorie, care, deși îi dăduse numele, deși-l învăța meserie cu toată pasiunea de care era în stare, nu vrusese niciodată să-i spună altfel decît „unchiul Oreste“.

Un fiu al lui — se gîndea Lida — : aceasta era ceea ce-i lipsise, singura umbră ce tulburase seninul vieţii lor conjugale.

Ca să înceapă iar să vorbească despre vîrsta de aur, a cărei reîntoarcere o prezisese în februarie '29, evident nu aștepta decît s-o audă spunîndu-i : „Sînt însărcinată".

Era, însă, la fel de evident și de clar că moartea, luîndu-l prin surprindere, nu permisese să i se înfiripe-n suflet nici un început de disperare.

PLIMBAREA DINAINTEA CINEI

„Vino, iubito, apropie-te,
sclavă nu ești, nici slugă."

Aida. Actul I

I

Dacă scotocești prin unele prăvălioare din Ferrara, mai poți găsi și astăzi vederi vechi de aproape un secol. De obicei sînt vederi îngălbenite, pătate ; cîteodată greu de descifrat... Una din ele înfățișează bulevardul Giovecca, principala arteră a orașului, cum era atunci, spre sfîrșitul lui 1800. În dreapta, din umbra ca o culisă se desprinde pintenul Teatrului Municipal, și toată lumina, lumina specifică a unui crepuscul auriu de primăvară emiliană, se concentrează în stînga imaginii. În partea aceasta casele sînt scunde, cele mai multe cu un singur etaj, cu acoperișurile acoperite de țigle înnegrite, cu cîteva magazine mici la parter, o băcănie, dugheana întunecoasă a unui cărbunar, o măcelărie cu carne de cal, etcaetera : lucruri care în '930, al optulea an al E. F. [1], cînd se hotărî construcția uriașului palat în travertin roman alb al Asigurărilor Generale, aproape vizavi de Tea-

[1] Erei fasciste (n.t.).

trul Municipal, au fost rase fără milă de pe suprafața pămîntului.

Vederea este executată după o fotografie. Ca atare, oferă o imagine destul de reprezentativă a bulevardului Giovecca pe la sfîrșitul secolului XIX (un fel de drum de căruțe, larg, inform, pavat cu pietre grosolane de rîu, demn mai degrabă de un sat din Bassa decît de o capitală de provincie, despărțit la mijloc de liniile subțiri, paralele, ale șinelor de tramvai), dar, evident, nu la fel de pregnantă a vieții care se desfășura în clipa-n care fotograful apăsa pe declanșator : de la colțul Teatrului Municipal și a cafenelii „Gran Caffé Zampori", aflate pe dreapta, la numai cîțiva metri distanță de locul unde era plasat trepiedul, pînă jos, departe, la arcul însorit al bulevardului Prospettiva.

Imaginea din prim plan apare încărcată de amănunte. Se vede un ucenic de frizerie care iese în pragul prăvăliei să se scobească-n dinți ; un cîine care adulmecă trotuarul din fața măcelăriei cu carne de cal ; un școlar care traversează-n fugă strada, de la stînga la dreapta, scăpînd ca prin urechile acului să nu sfîrșească sub roțile unei trăsuri ; un domn de vîrstă mijlocie, în redingotă și melon, care dă la o parte, cu brațul ridicat, perdeaua ce protejează interiorul cafenelei „Zampori" de lumina excesivă ; un superb echipaj cu patru cai, ce vine din față și se pregătește să atace în trap întins strada în pantă ce duce la Castel, așa-numita Salita del Castello. Însă, îndată ce vrei să cercetezi zona centrală, mică și neînsemnată, a vederii, corespunzînd părții celei mai vechi a bulevardului Giovecca, oricît ți-ai ascuți privirea, totul

devine confuz (persoane și lucruri își pierd relieful, dizolvîndu-se parcă într-un fel de pulbere luminoasă), ceea ce explică de ce o fată de circa douăzeci de ani, care mergea sprintenă pe trotuarul din stînga și tocmai ajunsese la vreo sută de metri de Prospettiva, n-a reușit să ne transmită nouă, privitorilor de astăzi, nici cea mai mică mărturie vizuală a prezenței, a existenței sale.

Trebuie să spunem că fata nu era frumoasă. Mai precis, chipul ei era, ca atîtea altele, nici frumos nici urît : faptul că tinerelor femei din popor nu le era permis pe vremea aceea să folosească rujul, fardul, pudra etcaetera îl făcea, dacă mai era posibil, să pară și mai comun și mai șters. Ochi negri ca tăciunele, în care flacăra tinereții strălucea rar, aproape pe furiș, cu o expresie speriată, melancolică, destul de asemănătoare cu aceea plină de răbdare și dulceață din privirea unor animale domestice ; păr castaniu, strîns la ceafă, lăsînd descoperită o frunte mare și bombată de țărancă ; un trup îndesat și provocator, deasupra căruia se ridica un gît subțire, ca să nu spunem firav, cu o bentiță de catifea neagră în jurul lui... : e de presupus că, pe o stradă renumită ca Giovecca, și, în plus, la ceasul cel mai animat, cel mai agitat, cel care în Ferrara de azi, nu mai puțin decît în cea de ieri, a precedat întotdeauna ritualul de seară al cinei, trecerea unei asemenea fete poate i-ar fi scăpat și unui ochi mai puțin indiferent decît un obiectiv fotografic.

Rămîne acum de stabilit care puteau fi, într-o seară de mai de acum peste jumătate de secol, gîndurile unei fete ca ea, care deprindea meseria de infirmieră, de aproape trei luni, la Spitalul orășenesc din Ferrara.

Ei bine, întorcîndu-ne să observăm în vederea de mai sus, cu un dram de participare afectivă, aspectul general al bulevardului Giovecca în acel moment al zilei și al istoriei lui, constatînd efectul de bucurie amestecată cu speranță, produs de pintenul negricios din prim plan al Teatrului Municipal, asemeni unei prore care înaintează cutezătoare spre libertate și spre viitor, va fi dificil să ne sustragem impresiei că din reveriile nevinovate ale unei fete — ale *acesteia*, nu ale alteia — îndreptîndu-se spre casă după multe ore de muncă nu tocmai ușoară, ceva-ceva a rămas, într-un fel oarecare, înregistrat în imaginea care ne stă în față.

La sfîrșitul unei zile întregi petrecute în încăperile triste ale fostei mînăstiri unde, imediat după 1860, spitalul Sant'Anna găsise un adăpost provizoriu și nepotrivit, putem deduce că Gemma Brondi se lăsa cu aviditate în voia viselor și închipuirilor ei de adolescentă. Într-un cuvînt, mergea fără să privească-n jur. Așa încît, atunci cînd ajunse sus, pe Prospettiva, își înălță ochii mecanic, cum făcea în fiecare seară, spre cele trei arcuri ce marcau o variație arhitectonică, fraza șoptită la ureche („Bună seara, domnișoară", sau ceva asemănător) o găsi nepregătită, fără apărare, gata doar să se înroșească și să pălească, să privească speriată-n jur, căutînd o scăpare.

— Bună seara, domnișoară, șoptise vocea, îmi permiteți să vă însoțesc ?

Cum spuneam, aceasta fusese fraza, sau aproape aceasta. Cel care o rostise, și apoi o antrenase pe Gemma Brondi într-o conversație care făcea ca ochii ei să-i evite pe cei pătrunzători și foarte negri ai interlocutorului, era

un tînăr cam de treizeci de ani, într-un costum închis, cu mîinile sprijinite pe ghidonul unei masive biciclete „Triumph“ : un tînăr cu fața trasă, pe care se reliefau ochelarii cu rame de argint, și mustățile mari, la fel de negre ca și ochii, pleoștite-n jurul gurii.

Dar, străbătînd în zbor drumul lung pe care cei doi tineri aveau să pornească peste o clipă, el continuînd să ducă bicicleta de ghidon, să ne mutăm nu departe de Prospettiva di Giovecca, mai precis, în interiorul casei mari, de tip rural, unde locuiește de mai multe generații familia Brondi, o familie de țărani urbanizați. Casa se înalță drept sub zidurile orașului, de care e despărțită numai printr-o străduță plină de praf ce mărginește bastioanele în zona respectivă. Este aproape noapte. Tocmai au aprins lumina în camerele de la parter, care, din pricina pintenului înierbat al zidurilor, primesc lumină mai ales prin ferestrele din spate, cele dinspre întinsele grădini de zarzavat.

II

Singura ființă din casă, care remarcase încă de la început prezența doctorului Corcos, doctorul Elia Corcos, fusese Ausilia, sora mai mare. Însă nu scosese nici o vorbă : de vorbit nu vorbea cu nimeni, nici chiar cu mamă-sa. Totuși, de la un timp, în comportarea ei apăruse o schimbare elocventă și semnificativă de care toți își dăduseră seama.

În fiecare seară, același lucru.

După ce pusese masa rotundă din sufragerie, și aprinsese focul sub oala și cratița din bucătărie, exact în clipa-n care începeau să se audă vocile tatălui și ale fraților care se întorceau din grădina de zarzavat unde munciseră pînă tîrziu, Ausilia parcă se evapora, ca să reapară tocmai cînd ceilalți ajunseseră la sfîrșitul mesei. Deși ghicise aproape imediat totul, mama nu deschisese gura. Așezată, ca o adevărată *arzdóra* [1], cu spatele la ușa de la bucătărie, se mărginea să surîdă unei imagini lăuntrice, în care Ausilia, fiica ei preferată, sta cu brațele încrucișate la fereastra camerei cu două paturi de la etaj, pe care o împărțea cu Gemma, și, cel mult, scotea uneori cîte un suspin adînc. Cît despre bătrînul Brondi și cei trei băieți, continuau să mănînce cu poftă, aplecați deasupra farfuriilor. Noutatea disparițiilor punctuale și repetate ale Ausiliei în timpul cinei părea să nu-i intereseze în nici un fel. Pentru ce să se preocupe ? — aveau aerul că-și spun în gînd. Fata bătrînă și capricioasă, cum era pe cale să devină Ausilia, avea să-și revină în curînd : îndată ce o să-i treacă.

Coborînd pe scara interioară, fără să producă nici cel mai mic zgomot, Ausilia apărea, în fine, ușoară ca o nălucă, în pragul sufrageriei. Singura dintre cei prezenți care înălța capul era mama. Mergea treaba, mergea ? — întreba fără vorbe, aruncînd o privire rapidă spre zona de umbră unde Ausilia obișnuia să se oprească o clipă, înainte de a se apropia și a se așeza. Răspunsul Ausiliei nu se lăsa nici el așteptat. Cu o mică anticipație față de intrarea Gemmei, veșnic grăbită și dezordonată, Dolores

[1] Gospodină de la țară (dialect ferrarez) (n.t.).

Brondi primea informaţia pe care o cerea, care îi sta pe inimă. Da, sigur, treaba mergea mai departe — voia să însemne strîmbătura imperceptibilă de aprobare a Ausiliei : nu da nici un semn că s-ar isprăvi.

Mama şi fiica schimbară cîteva cuvinte abia peste o lună, cînd se îndreptară spre slujba de vecernie de la biserica Sant' Andrea, din apropiere, cum făceau de obicei pe la ceasul asfinţitului.

Cărarea ce ducea din bătătura din spatele casei prin grădina de zarzavat pînă la o poartă mică, verde, tăiată în zidul de incintă (pentru a intra în biserică era suficient pe urmă să faci cîţiva paşi la dreapta, pe strada Campo Sabbionario), nu permitea decît trecerea unei singure persoane odată. Primele confidenţe, primul schimb de observaţii şi păreri au fost, fără îndoială, favorizate de o asemenea împrejurare. Cert este că numai după acele prime replici, întretăiate, aproape speriate, ale unui dialog început între cele două femei ce mergeau iute, fără să se privească, replici referitoare la aspectul amorezului Gemmei, necunoscutul care, judecînd după paloarea feţei şi după mustăţile negre ce-i coborau pe bărbia rasă cu grijă, nu putea fi decît un domn, numai de atunci încolo i se permise Ausiliei să se-ntoarcă acasă cu cel puţin douăzeci de minute înainte de sfîrşitul slujbei. Dolores Brondi, cu ochii ţintă la altar, o auzea cum se ridică şi dă uşor la o parte scaunul de paie de lîngă ea. Din păcate, noutăţile — se gîndea, roasă de invidie, odată rămasă singură — n-o să le poată discuta pe îndelete decît în seara următoare. În orice caz, gîndul la Ausilia stînd de pîndă la fereastră o făcea să mai zăbovească la taifas cu veci-

nele, în pragul portiței de la grădină, cîteva clipe-n plus; dacă, peste puțin, un glas bărbătesc ar fi strigat de departe, din spatele ei: „Mîncăm odată, sau nu?" (pînă acum nu, nu se întîmplase niciodată, dar putea foarte bine să se-ntîmple!), ea ar fi pornit spre casă fără grabă, ba, mai mult, cu o față ostilă, întunecată, de om hotărît să-și impună drepturile cu orice preț. Ausilia și ea nu ieșeau niciodată decît la sfîrșitul zilei, ca s-o încheie cu sfințenia cuvenită. Avea cineva ceva împotrivă? Însemna să aibă curaj, nu glumă! Dacă lucrurile s-ar fi petrecut așa, cina ar fi decurs într-o liniște de mormînt. Și după ce Gemma se întorcea și isprăvea de mîncat, la culcare cu toții!

Vara se apropia. În jurul masei negricioase în contralumină a absidei bisericii Sant' Andrea se învîrteau liliecii cu țipete tot mai ascuțite. Pe măsură ce trecea timpul, imaginea curtezanului Gemmei se îmbogățea cu noi detalii: o superbă haină albastră în coadă de rîndunică, ochelari cu ramă de argint, strălucitoare, un ceas mare, probabil de aur, pe care-l scosese o dată, înainte de a-și lua rămas-bun, dintr-un buzunar al vestei, și apoi, rînd pe rînd, o cravată de mătase albă, un baston cu măciulie de fildeș, și un aer, un aer anume... Într-o seară, perechea, în loc să apară pe stradă, apăruse sus, printre copacii de pe bastioane, aproape la înălțimea ferestrei, provocînd retragerea precipitată a Ausiliei: mai-mai să te facă să presupui că Gemma și bărbatul stătuseră pînă atunci întinși pe iarba deasă a unei pajiști, strîngîndu-se-n brațe și sărutîndu-se. Într-altă seară, luîndu-și rămas-

bun, își scosese pălăria, se înclinase ceremonios și poate chiar îi sărutase mîna. Intențiile erau mai mult decît limpezi! — conchidea Ausilia, fermecată și totodată indignată, relatînd aceste ultime amănunte. Era, oare, posibil ca Gemma să nu-și dea seama de pericolul prin care trecea? Era, oare, posibil să nu priceapă că un domn ca el...? Dar cine era, de fapt, domnul, cum îl chema?

Din păcate, n-a rămas nici un portret al doctorului Elia Corcos la vîrsta de treizeci de ani. Singurul păstrat de doamna Gemma Corcos, natural că-n timpul vieții sale, într-un mic scrin care, la mulți ani după dispariția ei, după declararea morții probabile a doctorului Corcos și a unicului său fiu și moștenitor rămas împreună cu el, doctorul Jacopo, fu vîndut, împreună cu alte lucruri care-i aparținuseră, unui anticar de pe strada Mazzini, putea fi identificat numai decupînd un cap minuscul, dintr-un grup fotografic (o clasică fotografie tip amintire: circa zece medici, așezați în prim plan, îmbrăcați în halate albe și, în picioare, la spatele lor, formînd un fundal ca o coroană, vreo treizeci de infirmiere în halate cenușii), pe care ea, o fată cu un oval micuț, pierdut printre toate celelalte, o adusese cine știe cînd acasă de la spital și o ascunsese apoi în sertarul unde-și păstra lenjeria. Ei bine, admițînd că, prin explorarea măruntaielor unei mobile prăfuite și roase de cari, scoasă la iveală dintr-un fund de depozit, ar fi posibilă recuperarea fotografiei în cauză, n-ar fi exclus ca, privind cu atenție chipul supt, avid și extrem de palid al lui Elia Corcos la treizeci de ani, să ne putem reprezenta destul de exact sentimentul de stu-

poare, mai întîi al Ausiliei Brondi și apoi al mamei sale, cînd, în fine, izbutiră să-și oprească ochii asupra unei realități, complet diferită de cea pe care și-o construiseră încet-încet în închipuire. Așadar, un doctoraș de la spital! — exclamară, probabil, dezamăgite și iritate. Nu, nici gînd: trebuiau împiedicați să continue, trebuiau să afle toți din familie. Dacă Gemma nu se hotăra să vorbească, aveau s-o facă ele: chiar și cu riscul ca, după dezvăluirea legăturii cu „ăla", tatăl și frații să nu-i mai dea voie să iasă din casă. De data asta bătrînul o să se facă auzit și încă bine! Și ca să se termine cu tot scandalul, familia o să renunțe bucuroasă la cei cîțiva bănuți cîștigați de Gemma la spital.

Între vorbe și fapte, între închipuire și îndeplinire era, însă, ca de obicei, cale lungă. Așa se face că Ausilia (drumul înapoi, de la portița verde pînă în bătătură, avusese, întotdeauna, asupra celor două complice un efect calmant), nici nu intra bine, că se și grăbea să se urce-n cameră și, după ce pusese fotografia la loc în sertarul Gemmei, să se așeze la fereastra obișnuită.

Numai că era scris ca deliciile spionajului și povestitului, ale presupunerilor și deducțiilor, tainice delicii pe care fantezia, dînd peste cap intențiile de severitate intransigentă formulate adesea, avea tendința să le împingă către un viitor vag, nelimitat, trebuiră să se oprească brusc, chiar în aceeași zi, în fața realității faptelor.

Cei doi îndrăgostiți veneau pe străduță, fără să dea vreun semn că și-ar fi dat seama că ajunseseră acolo unde se despărțeau de obicei, după ce aruncau o privire către

jaluzelele în dosul cărora veghea Ausilia. Gemma se ținea la oarecare distanță de doctor, și acesta, deși mergea în același pas, rămînea despărțit de ea prin bicicleta de care se sprijinea, cum obișnuia, cu amîndouă mîinile. Ca întotdeauna, nu schimbau nici un cuvînt. Dar ceva din ținuta lor rigidă, din încăpățînarea cu care-și țineau, atît el cît și ea, privirile în pămînt („Ce s-o fi întîmplat, Doamne ? șoptea Ausilia, apăsîndu-și o mînă pe piept), da tăcerii lor o greutate, o gravitate cu totul deosebite. Pe lîngă aceasta, după ce se apropiară mai mult, Ausiliei i se păru că sora ei avea fața scăldată-n lacrimi.

Acum stăteau nemișcați sub fereastră, înaintea ușii. Ce-aveau de gînd să facă ? Ce însemna privirea aceea ochi în ochi, în timp ce continuau să fie despărțiți de bicicletă, fără să-și spună nici un cuvînt ?

Drept răspuns, doctorul se întoarse și traversă rapid strada. Cîteva secunde rămase aplecat deasupra bicicletei pe care o sprijinise cu delicatețe de marginea bastionului. Pe urmă se îndreptă („Isuse Cristoase, și acum... ?"), întorcîndu-se încet înapoi.

Gemma nu se mișcase. Aștepta rezemată de tocul ușii.

Celălalt făcu un gest straniu : de parcă — așa i se păru Ausiliei — și-ar fi netezit mustățile.

Se sărutară de mai multe ori, îndelung.

După care doctorul (trebuia să fi trecut mult timp : începea să se întunece și mișcările i se distingeau cu greu), traversă din nou ulicioara, luîndu-și bicicleta, o urmă pe Gemma în casă.

III

După ce fu introdus în sufragerie și pus să șadă chiar în fața stăpînului casei, care, la întrebarea lui, își ridicase ochii de la pasiență și rămăsese privindu-l cu gura întredeschisă, întîi de toate, doctorul se prezentă. Nume, prenume, părinți, profesiune, pînă și adresa... Fu o declarație anagrafică în toată regula : o tiradă lungă care, dacă n-ar fi fost ajutată de perfecțiunea extraordinară, și într-un anume fel paralizantă, a manierelor sale, sau, poate, de tensiunea creată dintr-o dată în cameră, ar fi putut părea plictisitoare, pedantă și, prin minuțiozitatea ei, cel puțin extravagantă.

Elia Corcos — se gîndeau între timp cei patru bărbați din casă, care, mai înainte, nici măcar nu știau că există — ce mai nume și ăsta ? ! Redingota meseriei, cravata de mătase albă ; pălăria neagră, cu borurile largi ridicate, pusă pe genunchi, abia trecea de marginea mesei, totul ușor uzat, puțin decolorat, ca și cum ar fi fost cumpărat la mîna a doua, discursul lui, presărat din cînd în cînd cu fraze scurte sau cu cuvinte în dialect, pronunțate aproape cu neîncredere, de parcă le-ar fi luat cu binișorul ; pînă și chipul lui, ce părea plămădit dintr-o materie specială, mai fragilă și mai delicată decît cea normală : oricît de modestă putea să-i fie familia, ca și actuala lui situație financiară, în cazul că trăia singur, ca un celibatar, totul la el — își dădeau bine seama —, arăta că aparține păturii de sus, că este diferit și fundamental străin de ei.

În comparație cu aceasta, orice altă considerație, inclusiv aceea că nu era catolic, ci evreu, de fapt „izraelit", cum precizase el însuși, era menită, pentru moment, să treacă pe planul doi. În sfîrșit, în afară de obișnuitul și eternul sentiment de inferioritate, de respect făcut mai cu seamă din timiditate expresivă, care a caracterizat dintotdeauna relațiile țăranilor din partea locului, indiferent dacă au fost primiți sau nu să trăiască în interiorul zidurilor orașului, cu pătura burgheză, la început prezența lui nu produse nici o altă impresie. Dar, în fond, ce impresie ar fi trebuit să producă în epoca aceea? Soarele notorietății, sau mai bine zis al admirației afectuoase și de nezdruncinat, foarte apropiată de idolatria fetișizantă, cu care trei generații de ferrarezi, din toate categoriile sociale, aveau să însoțească pas cu pas lunga viață a lui Elia Corcos, făcînd din el, cu timpul, un fel de instituție, de simbol municipal, soarele acela era încă departe de a răsări și de a se înălța, odată cu zorii noului secol, pe cerul vast ce domina orașul.

Și într-adevăr:

— Un mare clinician! aveau să-l proclame: însă abia peste vreo zece ani, nu mai devreme.

Sau cîteva decenii mai tîrziu, martorii bătrîneții prospere a lui Elia Corcos:

— Un geniu, domnilor! Un om care, dacă la momentul oportun Ferrara n-ar fi fost Ferrara, ci Bologna...

După aceștia care, printre altele, nu se mai săturau să deplîngă decadența ferrareză de azi, să evoce și să suspine după vechile splendori ale Renașterii din epoca familiei d'Este, cauza hotărîtoare a unui renume atît de

necorespunzător, limitat la nivelul provinciei, al doctorului Corcos, trebuia căutată într-un anume eveniment istoric petrecut spre sfîrșitul secolului trecut.

În jurul lui 1890, un obscur deputat socialist bolognez obținuse, șantajîndu-l „în mod josnic" pe Crispi, pe marele Francesco Crispi, ca cel mai important nod feroviar din Italia septentrională, după Milano, să fie amplasat la Bologna în loc de Ferrara. Și cum toată neîntrerupta prosperitate și bunăstare ulterioară a Bolognei depinseseră de acea hotărîre fatală, cu atît mai odioasă cu cît fusese smulsă printr-o înșelătorie de un socialist, ceea ce nu înseamnă, însă, că era mai puțin eficace sau avantajoasă pentru Bologna, care devenise, astfel, cît ai clipi, cel mai mare oraș din Emilia, ce fusese, oare, Elia Corcos, ca atîția alți concetățeni, ca atîția alți oameni cu vază, de talia lui, vinovați că se născuseră și crescuseră la Ferrara, dacă nu o victimă inocentă a intrigilor politice ? Și el, ca nenumărați alți compatrioți demni de o soartă mai bună, în momentul în care se pregătea să-și ia zborul (Glorie, Putere, Fericire etcaetera : oh, ce vorbe mari și eterne, pe care o pudoare feroce le oprea pe limbă, dar fiind oricînd capabile, în fantezie, de a înflăcăra, în spatele celor patru turnuri ale Castelului ce se înalță în centrul așezării și aduc primul salut al orașului celor care vin de la țară...) și el trebuise să renunțe în momentul cel mai propice, să se retragă, să se predea. Cam în aceeași perioadă se și căsătorise. Și căsătoria sa la treizeci de ani cu o fată din popor, fără îndoială odată cu niște calități frumoase, dar care cine știe dacă avea măcar patru clase primare, pecetluise înfrîngerea și sacrificiul.

De această factură aveau să fie, peste cîteva decenii, gîndurile ferrarezilor, ale căror tîmple încărunţiseră între cele două războaie din secolul acesta, despre Elia Corcos şi strania, ca să nu spunem misterioasa, lui căsătorie din tinereţe. După ce se avîntaseră atît de departe în trecut, evocînd pînă şi memoria lui Francesco Crispi, gîndurile duceau veşnic la aceeaşi concluzie : că doamna Gemma, răposata soţie a lui Elia Corcos, nu *pricepuse*, că biata Gemma Corcos, născută Brondi, nu fusese deloc la înălţime. Dar era, oare, drept să fie anulată cu atîta dezinvoltură ? Moartă de o bună bucată de vreme, era singura care-şi găsise odihna în cimitirul mînăstirii de la capătul străzii Borso. Nu fusese ea, tocmai ea, unica persoană din Ferrara care izbutise să treacă dincolo de bariera saluturilor solemne şi ironice pe care Elia Corcos, îndeosebi în anotimpul cald, le împărţea, scoţîndu-şi pălăria, cu dărnicie-n dreapta şi-n stînga, coborînd pe Giovecca, înainte de cină : o barieră în faţa căreia trebuise să se oprească inexorabil orice curiozitate şi orice investigaţie ? Şi, la urma urmei, lăsînd la o parte Ferrara şi declinul ei progresiv după Unire, în acea îndepărtată noapte din vara lui 1888, cînd Elia Corcos se hotărîse să se logodească oficial, cine alta dacă nu ea şedea în sufrageria rustică, întunecoasă a casei Brondi, chiar între Corcos şi capul familiei, la egală distanţă de unul şi de altul : în locul cel mai potrivit pentru a surprinde clipa precisă în care, ieşind brusc din umbră, chipul oaspetelui intrase, livid, în cercul de lumină, în jurul căruia erau adunaţi cu toţii ?

În jur, peste tot umbră. În centru strălucea imaculată fața de masă.

Nu : nimeni nu fusese în stare, mai bine ca Gemma Corcos, născută Brondi, să aprecieze timpul în care fusese nevoie pentru ca sacrificiul să fie consumat. Elia n-avusese nevoie de prea mult ca să explice motivul exact al prezenței sale în casă — avea să-și amintească Gemma pînă la sfîrșitul zilelor ei — mult mai puțin chiar decît era necesar ca să execute o serie de mișcări : să-și îndoaie spatele, să-și împingă capul înainte, să ofere luminii un chip extrem de palid, mai slab ca oricînd, de parcă tot sîngele din artere și vene ar fi fost dintr-o dată supt de inimă.

Chipul său plin de teamă (valul de cuvinte care continua să-i iasă din gură nu conta, nu avea nici cea mai mică importanță) spunea :

„Pentru ce mă aflu aici, și-i cer, cum am făcut acum o clipă, bătrînului bețiv mîna fiicei sale, infirmieră ? Pentru Dumnezeu, de ce mă distrug cu propriile mele mîini ? Numai din cauza unei graviditäți care, pe deasupra, nici măcar nu e sigură ?"

Și apoi :

„Dacă vreau, încă mai pot alege. Dacă renunț la idee, încă mai pot să ies de aici, sfidîndu-i pe toți, tată, mamă, frați, și să nu mă mai arăt niciodată. La fel cum pot, viceversa, să continui jocul, dacă așa prefer, să accept de pe acum existența modestă de medic-curant de provincie : în acest caz cu avantajul că, peste puțin, cînd fata o să mă însoțească pînă la ușa de la stradă, aș putea începe să insinuez că ea este cauza *tuturor acestora*, că,

într-un anume sens, *ei* au fost cei care m-au obligat la căsătorie".

Și apoi :

„Să fim drepți, în fața a două drumuri, primul aspru, greu, nesigur, celălalt neted, ușor, grozav de comod, n-ai de ce să eziți prea mult pe care să-l apuci !"

Și, în sfîrșit, în timp ce buzele aveau sub mustață un imperceptibil rictus lateral, evident sardonic :

„Să fie, oare, chiar așa de neted drumul pe care am luat-o ? Așa de ușor, așa de grozav de comod ? Cine poate ști".

IV

Se căsătoriră. La început locuiră la tatăl lui, bătrînul negustor de grîne, Salomone Corcos, și acolo, pe strada Vittoria, în inima a ceea ce fusese pînă nu demult ghetoul din oraș, se născu în curînd Jacopo, apoi Ruben. Trebuiră să treacă vreo doisprezece ani pentru ca reședința din strada Ghiara, *„parva sed apta mihi, sed nulli obnoxia, sed parta meo"* [1] — cum obișnuia să spună Elia, ale cărui tîmple și mustăți se înspicaseră între timp ușor cu alb —, să poată fi cumpărată.

Pentru a ajunge aici, de la casa Brondi, după ce străbăteai, bineînțeles, poteca din vîrful bastioanelor, evitînd orice scurtătură prin oraș, trebuia să faci o cursă de cel puțin o jumătate de oră. Mai întîi lăsai în spate

[1] Mică, dar potrivită mie ; nimănui supusă, ci de mine făcută (lat.) (n.t.).

cartierul San Giovanni, îngrămădit în jurul marii biserici cu același nume și a clopotniței ei negricioase. Pe urmă o apucai pe lîngă zidul lung, monoton și orb al balamucului. În sfîrșit, după ce începea să se zărească la stînga, la capătul cîmpiei nesfîrșite, linia albăstrie, unduioasă a colinelor Bolognei, dacă întorceai capul spre oraș, privirile erau atrase imediat de o fațadă cenușie, acoperită aproape în întregime de dantela viței americane, cu obloane verzi, închise pentru a apăra interiorul de orice exces de lumină : o fațadă care, așa cum era orientată spre miazăzi, deci gata să primească și cea mai mică variațiune de lumină, cînd palidă, cînd întunecată, cînd vibrînd și cînd roșindu-se pe neașteptate, te făcea să te gîndești într-adevăr la ceva viu, uman.

Dacă o privea cineva de sus, din înaltul zidurilor, ar fi numit-o un fel de gospodărie de țară : cu nelipsita bătătură, despărțită de grădina de legume printr-un gard viu, și cu livada plină de pomi fructiferi, tăiată în două pe la mijloc de o cărare îngustă, ce cobora jos de tot, pînă sub zidul solid de incintă. Și nu era nici un pericol, nu, nici pomeneală, ca venind din partea asta să fii intimidat ! — se gîndeau tatăl și frații Gemmei, care, în după-amiezele cînd soseau la spart lemne, o apucau întotdeauna pe drumul de pe ziduri. În timp ce se anunțau de sus prin strigăte și chiote, simțeau, chiar dacă într-un mod confuz, fără să și-o fi mărturisit vreodată, că între privirea aruncată de clădire spre cîmpuri, cu o blîndă încruntare a geamurilor de la etajul doi și de la pod, și cea, bine cunoscută, pe care o îndrepta spre ei, de departe, prin aerul înnegurat, o femeie încă tînără, cu

bustul plin, încadrat de o fereastră de la etajul întîi, există o anume relaţie, o asemănare şi o tainică afinitate. Ea ridica un braţ şi-i saluta agitîndu-l insistent, cu bucurie. Să vină odată ! — părea să-i îndemne. Să se apropie ! Ce Dumnezeu, nu ştiau că portiţa de la picioarele lor, cea de la baza zidului, care permitea accesul în casă şi prin spate, rămînea deschisă pînă tîrziu, special ca ei să poată trece nestingheriţi ?

Din cealaltă parte, casa era de nerecunoscut.

Părea un palat mic şi demn, din cărămidă roşie aparentă. Şi rudelor lui Elia, venite-n vizită, li se părea de fiecare dată incredibil că, la numai cîteva zeci de metri distanţă, dincolo de ultimul val de faţade cu un aer în general burghez, iar uneori de-a dreptul aristocratic, printre care se alinia, fără să fie cu nimic mai prejos, cea a doctorului Corcos, începea cîmpia, a cărei existenţă strada Ghiara, cu aspectul ei retras şi liniştit, aproape că te făcea s-o uiţi.

Indiferent că erau rude de sînge sau prin alianţă, că se numeau Corcos, Josz, Cohen, Lattes sau Tabet, nici unul din ei nu părea intimidat în vreun fel de plăcuţa dreptunghiulară din alamă cu inscripţia DR. ELIA CORCOS MEDIC-CHIRURG, care, lustruită cum se cuvine, se detaşa cu literele ei negre, mari şi frumoase pe uşa de la stradă. Şi cu toate că la vremea respectivă îl criticaseră cu vehemenţă pe Elia pentru că luase de soţie o *guià* [1] ; şi pe urmă dezaprobaseră faptul că părăsise cartierul ghetoului unde se născuse, mergînd să se stabilească într-o zonă a oraşului aşa de peste mînă ; totuşi,

[1] Creştină (dialect ebraic ferrarez) (n.t.).

ajunși aici, erau cuprinși de un sentiment de intimă satisfacție în pragul intrării principale, atît de impunătoare și de respectabilă, atît de potrivită cu Elia și cu ei înșiși. Fizionomia casei, calmul și tihna locurilor, extrem de asemănătoare, deși altfel, cu ulicioarele medievale de unde plecaseră, îi linișteau cu prisosință. Arătau clar că, în fond, Elia nu se schimbase, rămăsese unul de al lor ca sînge și ca educație : adică un Corcos.

Odată stabilit și un ultim fapt esențial, respectiv că, după cum reieșea limpede, n-avea de gînd să se convertească, ci, dimpotrivă, succesul său crescînd în oraș și în provincie, conferea originii lor comune o strălucire de care, mai devreme sau mai tîrziu, ar fi beneficiat și ei (la nici patruzeci de ani, pe lîngă postul de medic primar la secția de femei a spitalului Sant' Anna, devenise medicul personal al ducesei Costabili, de departe cea mai *chic* și mai influentă femeie din Ferrara, și, poate, după moartea prematură a consortului, ceva mai mult decît medicul personal...) : așa încît restul se putea scuza, justifica și, în unele situații, chiar aplauda.

Ce conta, de pildă — judecau ei — că provenea dintr-o familie mai mult decît mediocră, că era fiul nepricopsitului de Salomone Corcos, un negustoraș de trei parale, insipid din toate punctele de vedere, care, în afară de a aduce copii pe lume (avusese nici mai mult nici mai puțin decît doisprezece !) și de a trăi, în final, pe spinarea lui Elia, ultimul din serie, nu făcuse nici o ispravă-n viață ? Și chiar soția pe care și-o alesese, *guià* și de condiție modestă — devotată, altfel, pricepută să conducă o gospodărie, harnică și muncitoare cum puține

sînt, poate ca nimeni alta, bucătăreasă inegalabilă —, pe ce motiv să-și bage-n cap ideea că era un fel de ghiulea de plumb agățată de picioarele lui, cum continuau să vorbească mulți în jur ? Nu, nu : dacă el, prudent și lucid cum era, hotărîse la un moment dat să-și ofere plăcerea și luxul unei *mésalliance*, nu putea să fi luat această decizie numai și numai pentru a remedia consecințele unei greșeli comise în timpul unei solitare gărzi de noapte petrecute la spital în compania unei fete exuberante (prin părțile Ferrarei nu era socotit absolut indispensabil ca, în asemenea cazuri, să ajungi în fața primarului !), ci știind perfect ce făcea. Oricum ar fi mers lucrurile, important era ca el, în ciuda excentricităților și bizareriilor, inclusiv cea de a refuza, cu începere de la o anumită dată, să mai plătească taxa anuală Comunității, afirmînd că nu-i permitea conștiința să simuleze o credință care-i lipsea — pentru ca, apoi, cînd fusese vorba de circumcizia fiilor, să accepte bucuros mica operație și, pe deasupra, să declare în plin Templu că „obiceiul" nu-i displăcea, deoarece corespundea în mod evident unor norme de igienă cunoscute încă din antichitate și tocmai de aceea preluate cu înțelepciune de către religie —, important era ca el, la o adică, să se conformeze, în fapt, mai departe regulii generale.

Și într-adevăr, în 1904, cînd micul Ruben murise, la cinci ani, de meningită, nu fusese pentru toți o surpriză, o surpriză plăcută și mîngîietoare faptul că în situația aceea chiar el, Elia, în contradicție cu obișnuita lui nepăsare în materie de practică religioasă, insistase ca al doilea născut să fie îngropat lîngă bunicul Salomone,

după cel mai riguros ritual? Ea încercase să se împotrivească măcar o dată. Nu numai că urmase pas cu pas cortegiul funerar din strada Vittoria pînă la cimitir, dar după aceea, cînd cioclii isprăviseră de umplut groapa, se aruncase cu brațele desfăcute pe mormanul de pămînt reavăn, începînd să strige, scandalizîndu-l de-a binelea pe doctorul Levi, întrerupt din rugăciuni, că nu voia să-și lase acolo copilul, *„al mié pòvar putìn"* [1]. Acum, sigur că e de înțeles: o mamă rămîne mamă, nimic de zis. Totuși, cam ce pretindea Gemma: ca un Corcos, în loc de cimitirul izraelit din fundul străzii Montebello, atît de intim, micuț, verde și bine îngrijit, să fie îngropat dincolo de ziduri, în cel parcă nesfîrșit al mînăstirii, unde pentru a găsi o lespede aveai nevoie de zile întregi? Și revenind la povestea cu plînsul, bine, de acord cu Gemma. Dar rudele ei, răsărite cu duiumul și tîrînd după ele, cu prilejul acela, un întreg alai de prieteni și cunoscuți, care nici măcar nu știau că este interzis să stai fără pălărie, ce aveau de se zbuciumau așa? Și femeia aia? Cine mai era și femeia aia cu un aer de fată bătrînă, cu un șal negru pe cap, care, ajutată de Elia și de Jacopo (băiatul semăna foarte mult cu Elia: brun, palid, fin...) încerca s-o ridice pe Gemma care, pe de altă parte, da din cap că nu, și nu se hotăra deloc să se scoale odată-n picioare?

— Ausilia Brondi? A, da, sora ei.

Veșnic cîte o rudă a lui Elia, ciocnindu-se din pură întîmplare de Ausilia în pragul casei de pe strada Ghiara, era gata să repete această frază. Ausilia, intimidată,

[1] Bietul meu copilaș (dialect ferrarez) (n.t.).

își strîngea șalul sub bărbie, și la clicul făcut de încuietoarea deschisă de la etajele superioare cu ajutorul unei sfori trase cu mîna, se grăbea să cedeze întîietatea.

Fata nemăritată se da la o parte, plecîndu-și ochii. Cît ar fi preferat, în clipa aceea, să se întoarcă înapoi acasă, la ai săi ! Dar nu. Pînă la urmă intra și ea, închidea încetișor ușa, și cam pe la jumătatea scării se așeza în coada grupului compact al celorlalți, ocupați să discute repede și mărunt între ei : era o mișcare instinctivă care, vreme de cel puțin patruzeci de ani, fusese totdeauna mai puternică decît orice voință de a-i rezista, de a și-o interzice.

V

Se regăseau din nou împreună pe palierul de la etajul întîi, dinaintea unei alte uși închise, unde, așteptînd să vină cineva să deschidă, mai trebuia făcut un scurt popas suplimentar.

În sfîrșit, iată-i înăuntru. Însă, rămînînd iarăși ultima (ceilalți trecuseră deja pragul și se îndreptau hotărîți spre bucătărie), se întîmpla adesea ca Ausilia să zăbovească, rătăcind de una singură prin încăperi. Privea în treacăt nenumăratele obiecte atît de cunoscute care le încărcau : dulapurile ticsite de cărți și hîrțoage împrăștiate mai peste tot, chiar și pe coridoare, pînă și-n toalete sau în alte locuri retrase, mobilierul eterogen, mese și măsuțe avînd, inevitabil, pe ele lămpi de studiu, stranii, complicate, pînzele vechi, aproape toate-n stare

proastă, atîrnate pe pereţi lîngă fotografii de familie, sau de spital, puse-n rame cu geamuri, etcaetera; repetîndu-şi plină de amărăciune că între ei, Brondi, şi lumea aceea închisă şi orgolioasă, care o trata aşa cum o trata, n-ar fi fost nicicînd posibile un acord adevărat, o altă înţelegere decît de suprafaţă.

De fiecare dată, încă înainte de a-l vedea, şi-l închipuia pe Elia.

În bucătăria largă unde vasele de aramă agăţate de zid aruncau reflexe de văpaie, şi unde, odată terminate călătoriile anuale de vară la Baden-Baden sau la Vichy, în suita ducesei Costabili, se întorcea în fiecare toamnă cu o dorinţă nespus de intensă, nespus de imperioasă de reculegere şi de pace, Elia avea să-i apară, peste cîteva clipe, stînd ca întotdeauna la biroul pus sub fereastra cea mai îndepărtată de uşă, poate tocmai cînd îşi ridica ochii de pe cărţi, privind afară, dincolo de grădina de legume, dincolo de zidul de incintă ce despărţea grădina de bastioane, dincolo de bastioanele înseşi, pentru ca în final să şi-o oprească, surîzînd uşor sub mustaţă, asupra norilor mari, aurii, care ocupau cerul înspre Bologna. Şi era destul să prevadă scena, să şi-l imagineze pe Elia, ca să-şi dea seama, o dată mai mult, că în bucătăria imensă, plină de servitoare, de infirmiere de la spitalul Sant' Anna sau de la clinică, de distinse rubedenii izraelite, de copii şi copilaşi veşnic gălăgioşi, dezlănţuiţi adesea în jocuri şi curse năvalnice, unde nici măcar Gemma, cît era de soţie şi stăpînă a casei, nu reuşise vreodată să treacă dincolo de zidul invizibil în spatele căruia Elia se izola de tot ceea ce-l înconjura, ea, soră şi cumnată

nemăritată — bună exclusiv să tricoteze cu andrelele cîte un lucrușor pentru iarnă, cu mănuși, șosete și jersee pentru nepoți —, n-ar fi putut ocupa în nici un caz decît un biet loc mai la o parte, complet subordonat și secundar. Avea dreptate mama ei care refuzase întotdeauna să vină-n casa aceea ! Sau tatăl și frații ei pe care, cînd veneau să spargă lemne, era imposibil să-i faci să urce, așa că, la un moment dat, trebuia să li se ducă mîncarea și băutura jos, în magazia de lemne, nu aveau, oare, dreptate să evite orice fel de confidență și de intimitate ? Oh, sfîntă Fecioară, cîtă dreptate aveau !

Și totuși printre rudele lui Elia era cineva (convingere pe care anii aveau să i-o întărească treptat Ausiliei) complet diferit de toți ceilalți.

Era vorba de tatăl lui Elia, de bietul domn Salomone, care, după ce se căsătorise de trei ori și avusese doisprezece copii, deși tare bătrîn, văduv pentru a treia oară în perioada căsătoriei lui Elia și foarte atașat de apartamentul închiriat pe strada Vittoria unde trăise peste jumătate de secol, se hotărîse, pînă la urmă, să-și urmeze fiul preferat, doctorul, în casa din strada Ghiara : tocmai la timp, de parcă ar fi presimțit că o să moară acolo aproape centenar.

Ce diferență era să ai de-a face cu el ! E adevărat că și el era ceremonios ; și el era gata să-și scoată pălăria și să facă plecăciuni sau complimente de tot felul. Dar fără nici o umbră de afectare, fără ironie.

Pentru a defini tipul de om, să zicem că se-ntîmpla să întîlnească pe stradă o femeie pe care o cunoștea personal, indiferent că avea o pălărie de doamnă sau un șal

de femeie din popor. Imediat, în semn de respect, cu o ușoară nuanță de admirație cînd era cazul, se lipea complet de zid, sau cobora pur și simplu de pe trotuar. Deși era un practicant extrem de credincios (ei, sigur că da : căsătorindu-se cum se căsătorise, Elia trebuia să-i fi produs, cel puțin la început, o grea durere...), în casă nu discuta niciodată despre religie : nici despre a lui, nici despre a altuia. Se limita să se exprime în dialectul acela deosebit, asemănător celui ferrarez și totuși altfel, pentru că era plin de cuvinte ebraice, folosite curent prin părțile străzii Mazzini : și asta era tot. Numai că, în gura lui, cuvintele ebraice nu mai aveau nimic straniu, nimic misterios. Dobîndeau, cine știe cum, culoarea veșnicului său optimism, a bunătății sale.

Cînd era rugat, scotea afară din buzunarul de la vestă un mic ceas de argint, cu cheie, care, la moartea lui, avea să-i revină lui Jacopo, primul născut dintre nepoți : înainte de a citi ora, îl ducea întotdeauna la ureche, cu o expresie de încîntare. Și adesea, chiar dacă nu i-o ceruse nimeni — fiindcă, deși omul cel mai blînd de pe lume, era un mare patriot — adesea se apuca să povestească despre anii de demult, cînd Ferrara se afla încă sub Austria și soldați în uniforme albe făceau de gardă în piață, în fața Palatului Arhiepiscopal, cu ditamai baioneta scoasă. Lumea-i privea pe soldați cu dispreț, cu ură și chiar el — admitea — care atunci, înainte de '61 era destul de tînăr, făcuse cîteodată așa. Dar dacă te gîndeai bine — adăuga — ce vină aveau băieții aceia, săracii de ei, cei mai mulți boemi și croați, că stau să-l păzească

pe cardinalul guvernator? Se știe doar, cînd ești sub arme, trebuie să asculți. Ordinele nu se discută.

Oricum, cel mai frecvent revenea la Garibaldi, care — o declara fără nici o reținere — fusese soarele, idolul tinereții lui. Și descria vocea Generalului, puternică și melodioasă ca a celui mai bun dintre tenori, și tocmai de aceea capabilă să-ți răscolească sîngele, pe care el, Salomone Corcos, pierdut în mijlocul unei mulțimi entuziaste, o auzise într-o înstelată noapte de iunie a lui 1863, înălțîndu-se din balconul palatului Costabili, unde Eroul celor două lumi fusese oaspete o săptămînă întreagă.

Se dusese cu Elia — obișnuia să povestească —, ținîndu-l în brațe cît durase discursul: și aceasta pentru ca fiul său cel mai mic, prea mic spre a-și putea aminti de o altă noapte extraordinară, cu cîțiva ani înainte, cînd gardul ghetoului fusese doborît de furia poporului, să păstreze întipărită-n minte, de atunci încolo, imaginea Omului blond cu cămașa roșie, care făcuse Italia. Garibaldi! El ducea-n spate povara unei familii deloc ușoare: numai vreo doisprezece copii! Cu toate acestea simțea că ar fi fost destul un singur cuvînt al Generalului (totdeauna se bîlbîia puțin cînd spunea lucruri de acest gen; dar ajuns aici, rămînea aproape fără suflare) și el, dacă era nevoie, l-ar fi urmat pînă la capătul lumii. Da, întocmai, pînă la capătul lumii! — repeta cu ochi strălucitori. Oricine l-ar fi ascultat pe Garibaldi vorbind mulțimilor, ar fi făcut la fel.

Cu Gemma fusese mereu gentil, uman, plin de atenții. Și chiar față de ea, Ausilia, cîtă bunăvoință și politețe

arătase de fiecare dată! De exemplu: cînd o întîlnea prin casă, știind că e din neam de grădinari, o întreba întotdeauna de prețul legumelor: cît mazărea, cît salata, cît cartofii, cît bobul, etcaetera. „Dumneata ești Ausilia, sora Gemmei“, spunea: și părea grozav de mulțumit — fiindcă memoria, explica surîzînd și ciocănindu-și fruntea cu degetul, de la o vreme încoace îi cam juca feste — că-și amintise singur.

Dar mai era un lucru, în afară de cîrlionții albi, strălucitori ca mătasea, și de nasul mare, caracteristic, de care-și amintea în mod deosebit. Era mirosul ce emana din hainele lui.

Amestec de vag parfum de citrice, de fîn veșted și de grîu, era același miros pe care, răsfoind unele cărțulii de credință ebraică, aduse de el în casa din strada Ghiara în vederea unei „eventuale“ distribuiri în rîndul invitaților la cele două cine succesive de Paști, îl simțise întotdeauna înălțîndu-se din vechile pagini indescifrabile, ilustrate cu gravuri albăstrii, un pic decolorate, care reprezentau, după cum se putea citi în italiană sub fiecare, cele zece plăgi ale Egiptului, pe Moise dinaintea faraonului, trecerea Mării Roșii, căderea manei, Moise pe culmea muntelui Sinai stînd de vorbă cu Tatăl cel Veșnic, adorarea vițelului de aur: și așa mai departe, pînă i se dezvăluia lui Iosif Pămîntul Făgăduinței. Redingota lui Elia nu mirosise niciodată a altceva decît a sublimat și a acid fenic. În schimb, din hainele și din toată persoana lui Salomone Corcos se desprindea o mireasmă care, deși era diferit, te ducea cu gîndul la cea de tămîie.

Puse într-un dulap din așa-zisul salon bun — o cameră mare, veșnic în penumbră, cu vedere spre strada Ghiara, unde nimeni nu punea vreodată piciorul —, cărțuliile pascale impregnaseră încet-încet cu mirosul lor nu numai mobila, ci tot locul. Într-o asemenea măsură, încît ea, ori de cîte ori se ducea să se închidă acolo, rămînînd, apoi, ore-ntregi în întuneric, cu gîndul la ale ei (continuase să se servească de salonul cel bun ca de o ascunzătoare și după moartea Gemmei în 1926, cînd venise să locuiască împreună cu Elia pentru a conduce gospodăria și chiar după depărtarea lui Elia în Germania în toamna lui '43...), încerca mereu senzația că bietul domn Salomone era și el prezent în carne și oase între cei patru pereți. Ca și cum ar fi fost încă pe lume și ar fi stat lîngă ea, respirînd tăcut.

VI

Dragostea era altceva— se gîndea Ausilia — : nimeni nu putea s-o știe mai bine ca ea.

Era ceva crud, atroce, ceva ce se cerea iscodit de la distanță ; sau visat cu pleoapele lăsate.

Și într-adevăr, tainicul sentiment care o ținuse încă de la început, fără să și-o fi mărturisit vreodată, atît de legată de Elia, încît s-o oblige toată viața la o prezență continuă, fatală, indispensabilă, sentimentul acesta nu fusese niciodată izvorul celei mai mici bucurii, nu, hotărît nu, din moment ce, de fiecare dată cînd intra în bucătăria mare a casei de pe strada Ghiara, unde el întîrzia studiind lîngă fereastra din colț, pînă la ora cinci

(studia și părea să nu observe nimic : dar poate că, în realitate, nimic din ceea ce merita să fie notat nu scăpa ochilor lui extrem de negri, pătrunzători, scrutători...), ea simțea nevoia să evite privirea calmă care, la intrarea ei, se înălțase pentru o clipă de pe carte, și să invoce, întru apărare, imaginea bună și gentilă a lui Salomone Corcos.

Privirea lui Elia ! Era exclus să-i scape ceva. Și totuși, parcă nu vedea nimic...

În noaptea faimoasă în care se logodise cu Gemma (fusese în august 1888), întorcîndu-se acasă la o oră tîrzie și trecînd în vîrful picioarelor prin fața ușii de la dormitorul tatălui său, se oprise un moment, șovăind dacă să intre sau nu. Gata cu dintele, gata și cu durerea — își spusese pînă la urmă. Poate era mai bine să-și informeze tatăl imediat, despre toate.

— Pe unde mi-ai umblat, pentru numele lui Dumnezeu ? strigase deodată bătrînul dinăuntru, mai înainte ca el să fi apucat să apese pe clanță. Știi că n-am reușit să-nchid ochii ?

Vorbele tatălui și mai ales tonul plîngăcios al glasului îl determinaseră să-și schimbe ideea. Urcînd în camera lui, o cameră micuță ce da spre acoperișuri, primul lucru pe care-l făcuse fusese să meargă să deschidă larg fereastra și să privească afară. Și dîndu-și seama că era deja revărsatul zorilor (în casă nici un zgomot, orașul adormit la picioarele lui, departe, vîrful unuia din cele patru turnuri ale Castelului atins ușor de o lumină trandafirie), hotărîse brusc, nu numai să renunțe la somn, dar să se apuce fără nici o zăbavă de studiu.

Știința — își spunea-n timpul acesta în șine. Nu era, în fond, știința misiunea lui ?

Chiar el îi povestise toate acestea, nesilit de nimeni, cîteva decenii mai tîrziu — își amintea Ausilia — la sfîrșitul uneia din obișnuitele lor cine în doi, în bucătărie. Sta de cealaltă parte a mesei, cu fața luminată din plin de candelabrul central ; și, în timp ce vorbea, cu un zîmbet ironic abia perceptibil sub mustățile mari și foarte albe, părea s-o privească.

Dar o vedea în realitate ? O vedea într-adevăr ?

Hotărît lucru, ochii lui aveau o expresie tare ciudată în momentul acela, biata, sărmana Gemma ! Ca și cum, începînd de a doua zi dimineață, după seara în care-i promisese surorii ei că o ia în căsătorie, așa avea să privească totdeauna lucrurile și oamenii : de sus și, într-un fel, de undeva din afara timpului.

O PLACĂ MEMORIALĂ PE STRADA MAZZINI

„Et j'ai vu quelquefois ce que l'homme a cru voir." [1]

RIMBAUD

[1] Şi am văzut uneori ceea ce omul a crezut că vede (fr.).

I

Cînd, în august 1945, Geo Josz, singurul supraviețuitor din cei o sută optzeci și trei de membri ai Comunității izraelite deportați de nemți în toamna lui '43, și pe care cei mai mulți îi considerau, nu fără motiv, exterminați pînă la unul de o bună bucată de vreme în camerele de gazare, își făcu apariția în Ferrara, la început nimeni din oraș nu-l recunoscu.

Ca să fim drepți, nici măcar nu-și aminteau cine este. Numai dacă nu era cumva — adăugau unii cu îndoială — dacă nu era cumva unul din fiii lui Angelo Josz, binecunoscutul negustor angrosist de țesături, care, deși fusese distins pentru merite patriotice (așa suna motivația decretului din '39 care-l ferea de discriminare ; și, la urma urmei, fusese uman din partea răposatului consul Bolognesi, secretar federal la Ferrara pe vremea aceea, și, în continuare, foarte bun prieten cu bătrînul Josz, să folosească, în amintirea expedițiilor fasciste de pedepsire la care participaseră amîndoi în tinerețe, un limbaj

atît de generic), nu reuşise, totuşi, să evite pentru el şi familie marea razie de peste cinci ani.

Da, unul din băieţii aceia retraşi — începeau să-şi amintească ţuguindu-şi buzele şi încreţindu-şi fruntea — să fi fost cam vreo zece, care, după ce fuseseră siliţi încă din '38 să rupă orice legătură de studii cu foştii lor colegi de şcoală, şi, în consecinţă, să nu-i mai frecventeze nici acasă, nu se mai arătaseră decît rar, şi atunci cu nişte feţe aşa de ciudate, speriate, sălbatice şi sfidătoare totodată, încît oamenii care le vedeau din cînd în cînd în fugă, aplecate pe ghidonul unei biciclete gonind cu viteză pe Giovecca, sau pe bulevardul Roma, preferau, tulburaţi, să le uite.

Dar lăsînd aceasta la o parte : cine l-ar fi putut recunoaşte pe omul de o vîrstă nedefinită, atît de gras că părea umflat, cu un *kolbak* din blană de miel pe capul ras, îmbrăcat într-un fel de combinaţie din toate uniformele militare cunoscute şi necunoscute în momentul acela, pe copilul de acum şapte ani sau pe adolescentul nervos, slab şi dezorientat din '43 ? Şi dacă existase într-adevăr un Geo Jasz ; dacă făcuse şi el parte din cortegiul celor o sută optezeci şi trei de năluci înghiţite de Buchenwald, Auschwitz, Mauthausen, Dachau etcaetera, cum era posibil ca numai el să se întoarcă de acolo şi să se prezinte ce-i drept cam bizar îmbrăcat, dar, în orice caz, viu şi gata să povestească despre sine şi despre ceilalţi care nu se mai întorseseră şi, în mod cert, nici nu aveau să se mai întoarcă vreodată ? După atîta timp, după atîtea suferinţe care-i loviseră oarecum pe toţi, fără deosebire de convingeri politice, avere, religie sau rasă, ce mai voia

și individul ăsta tocmai acum ? Pînă și inginerul Cohen, președintele Comunității izraelite, care, abia întors din Elveția, voise să le dedice celor dispăruți o placă mare de marmură, ce se ivi în curînd strălucitoare, enormă și dură pe fațada din cărămidă roșie a Templului (firește că trebui apoi refăcută, spre satisfacția celor ce-i reproșaseră inginerului această grabă a comemorării : fiindcă rufele murdare — însăși iubirea de patrie te-nvață ! — pot fi spălate întotdeauna și fără scandal...), pînă și el ridicase la început o grămadă de obiecții, într-un cuvînt, nu voise să știe.

Dar să procedăm în ordine și să ne oprim mai întîi un moment la episodul plăcii comemorative fixate pe fațada Templului izraelit din imprudenta inițiativă a inginerului Cohen : episod de la care pornește, de fapt, istoria reîntoarcerii lui Geo Josz la Ferrara.

Povestită acum, scena s-ar putea să pară puțin credibilă. Ca să te îndoiești, este suficient să ți-o imaginezi desfășurîndu-se pe fundalul atît de obișnuit, atît de familiar al străzii Mazzini (nici măcar războiul n-o atinsese : parcă spre a demonstra că nimic nu i se poate întîmpla vreodată !) : respectiv străzii care, plecînd din Piazza delle Erbe [1] și mărginind fostul cartier al ghetoului — cu capela lui San Maurelio la început, intrîndurile înguste ale străzilor Vignatagliata și Vittoria, pe la jumătate, fațada din cărămidă roșie a Templului izraelit puțin mai încolo, plus, pe tot parcursul, de o parte și de alta, șirurile compacte ale nenumăratelor depozite, pră-

[1] Piața de legume (n.t.).

vălii și prăvălioare —, stabilește un fel de legătură între nucleul medieval al Ferrarei și partea renascentistă și modernă a orașului.

Strada Mazzini se deschidea goală, pustie, intactă, cufundată în strălucirea și liniștea amiezii de august, o liniște întreruptă arar de ecourile unor împușcături îndepărtate. Așa îi apăruse și tînărului muncitor cocoțat, pe o mică schelă, cu un coif din hîrtie de ziar pe cap, care se apucase, de pe la unu și jumătate, să trebăluiască în jurul unei plăci mari de marmură ce trebuia fixată la o înălțime de doi metri pe fațada din cărămidă prăfuită a sinagogii. Ființa lui de țăran, obligat să se urbanizeze din pricina războiului și să devină zidar improvizat (simțea cum îl pătrunde încet-încet un sentiment de singurătate și o ușoară spaimă : pentru că era vorba de o placă memorială, deși el se ferise cu grijă să-și oprească ochii asupra celor scrise pe ea !) fusese încă de la început înghițită de lumină, nu izbutise să anuleze acel gol al orei și al locului. Nu izbutise să anuleze golul acesta nici micul grup de trecători viu colorat, ce se oprise în diverse poziții pe strada din spatele lui, umplînd-o treptat, fără ca el, în aparență, să observe ceva.

Primii care se opriseră fuseseră doi tineri : doi partizani ochelariști și bărboși, cu pantalonii pînă la genunchi, basmaua roșie la gît, pușca automată în bandulieră : studenți, domnișori de la oraș — se gîndise tînărul țăran-zidar, auzindu-i vorbind și trăgînd cu coada ochiului spre ei. Peste puțin li se adăugase un preot, înfruntînd vajnic căldura în sutana lui neagră, cu mînecile suflecate dînd la vedere niște antebrațe albe și păroase ; pe urmă, un

burghez cam de șaizeci de ani, cu o bărbuță căruntă. un aer rătăcit, o cămașă descheiată, lăsînd să se vadă pieptul slab și mărul lui Adam zvîcnind neliniștit. Care burghez, după ce începuse să citească încet, cu jumătate de glas ceea ce scria, probabil, pe placă — nume și iar nume —, la un moment dat se întrerupse exclamînd cu emfază : „O sută optzeci și trei din patru sute !“ : ca și cum toate acele nume și cifre ar fi putut să-l privească în chip direct și pe el, Podetti Aristide, din Bosco Mésola, aflat din întîmplare la Ferrara și neavînd intenția să rămînă nici o zi în plus față de cele necesare, preocupat cum era doar de munca lui și de nimic altceva. Evrei, auzea spunîndu-se-n jur de către un număr crescînd de persoane. O sută optzeci și trei de evrei deportați în Germania și morți acolo în chipul bine cunoscut, din cei patru sute cîți trăiau la Ferrara înainte de război. Totul limpede. Însă, o clipă. Întrucît cei o sută optzeci și trei fuseseră predați nemților de către fasciștii din Salò, în cazul că acești *tupìn* [1] într-o bună zi veneau iar la putere (nimic mai ușor, în așteptarea revanșei, decît să bată străzile încă de acum, poate chiar cu basmaua roșie la gît !) nu era mai bine să se prefacă omul că habar n-are cine mai erau și evreii ăștia ? Ehe, fasciștii ! De unde să știi că atunci cînd ar fi sosit momentul, la fel de iute cum găsiseră, la venirea americanilor, găurile în care să se dea la fund, n-aveau să țîșnească iar la lumină, în uniformele lor de culoarea șobolanului, cu capul de mort pe fesuri și stindarde ! Nu, nu : dat fiind aerul care plu-

---

[1] Numele dat fasciștilor italieni aparținînd Republicii din Salò (n.t.).

tea în jur, cu cît omul știa mai puține de evrei și de neevrei și, în general, de toate, cu atît era mai cîștigat.

Și bietul băiat, întors cu încăpățînare cu spatele la soare, era atît de hotărît să nu știe de nimeni și de nimic — pentru el era destul să muncească, altceva nu-l mai interesa — ; atît de plin de neîncredere față de oricine, atît de închis în dialectul lui aspru, din deltă, încît, la un moment dat, simțind cum îi atinge glezna cineva („Geo Josz ?“, zicea între timp o voce batjocoritoare), se răsuci înfuriat la culme.

În fața lui se afla un om scund, îndesat, cu o căciulă ciudată de blană îndesată pînă peste urechi. Arăta cu brațul ridicat spre placa din spate. Ce gras era ! Părea un înecat umflat de ape. Totuși, nu, nu era de temut : rîdea, evident ca să-i cîștige simpatia.

— Geo Josz ? repetă, arătînd întruna spre placă : dar acum serios.

Începu iar să rîdă. Însă imediat, căindu-se parcă și presărîndu-și discursul cu numeroși „vă rog“, după moda germană (se exprima cu o eleganță salonardă : și Podetti Aristide, pentru că lui i se adresa, îl asculta cu gura căscată), declară că-i displace, „credeți-mă“, să strice totul cu intervenția lui, care, era gata s-o recunoască, avea toate caracteristicile unei *gaffe*. Ei, da — suspină — : placa va trebui refăcută, dat fiind că acel Geo Josz, cui îi era, printre alții, dedicată, nu era altul decît el, el în carne și oase. În afară de cazul că (și, între timp, își rotea împrejur ochii albaștri, parcă spre a reține o imagine a străzii Mazzini, din care să fie exclus micul cerc de persoane ce se strînsese mut în jurul lui), în afară

de cazul că onoratul comitet de organizare a funeraliilor, acceptînd faptul ca pe o sugestie a destinului, nu renunța cu totul la ideea unei plăci comemorative. Care — rînji —, deși oferea, într-adevăr, pusă-n locul acela cu o circulație intensă, avantajul indubitabil de a fi citită aproape obligatoriu („Însă, dumneavoastră, dragă prietene, nu țineți cont de praf ; peste cîțiva ani, puteți fi sigur, nimeni n-o să mai observe ceva !"), avea un grav inconvenient, acela de a altera într-un mod inacceptabil fațada atît de modestă, atît de demnă a „dragului și bătrînului nostru Templu" : unul din puținele lucruri rămase, slavă cerului, la fel ca „mai înainte", pe care („...da, dragă prietene, o spun și pentru dumneavoastră care-mi închipui că nu sînteți izraelit...") cineva încă mai putea conta în Ferrara.

— Ar fi ca și cum v-ar obliga cineva, cu fața și cu mîinile pe care le aveți, să vă puneți, știu eu, smokingul, conchise.

Și spunînd acestea, își arăta propriile sale mîini, neînchipuit de bătătorite ; dar cu dosul atît de alb, încît cele cinci cifre precedate de litera *J.* ale unui număr matricol tatuat pe pielea flască, parcă fiartă, puțin mai sus de încheietură, puteau fi citite clar.

II

Așa apăru, deci, Geo Josz în Ferrara, palid și umflat, ca și cum ar fi răsărit din cine știe ce adîncuri acvatice (ochii de un albastru apos, priveau cu răceală de jos în

sus, de la picioarele micii schele ; deloc amenințători, ci, mai degrabă, ironici și amuzați).

Venea de tare departe, Geo Josz : de mult mai departe decît venea în realitate. Și cînd se aflase, deodată, în orașul unde se născuse...

Lucrurile se petrecuseră aproximativ în felul următor.

Autocamionul militar la bordul căruia făcuse doar cîteva ore de la Passo del Brennero la Val Padana nici nu se desprinsese bine de bacul de la Pontelagoscuro, că și pornise să urce lent pe malul drept al Padului. Și odată ajuns în vîrf, după o ultimă opintire aproape îndărătnică, în fața privirilor lui se deschise imensa cîmpie a copilăriei și adolescenței. Acolo jos, așezată un pic mai la stînga, ar fi trebuit să fie Ferrara. Dar era Ferrara — Geo Josz se întrebase imediat și-l întrebase și pe șoferul de lîngă el —, era chiar Ferrara poligonul acela masiv din piatră de un roșu-închis, ajuns să semene, dacă n-ar fi fost cele patru turnuri ale castelului d'Este ce răsăreau aeriene, ireale, drept în mijloc, cu un mare fier de călcat strivind cu o lugubră inerție verdele cîmpului ? Și dacă de Ferrara era vorba — continuase raționamentul pentru sine — ce se-ntîmplase cu bătrînii arbori, mari și luminoși, al căror dublu șir se înălța odinioară pe coama zidurilor urbane, acoperindu-le mai mult sau mai puțin pe toată lungimea lor ? Autocamionul se apropia iute de oraș și, accelerînd pe ultima porțiune de asfalt în linie dreaptă, rămasă intactă, parcă se prăvălea din înălțime peste el : prin breșele largi, deschise ici-colo în bastioanele sfărîmate, se puteau zări străzi și piețe, dis-

truse într-un asemenea hal de bombardamente, că deveneau aproape de nerecunoscut. Nu trecuseră decît doi ani de cînd fusese deportat. Dar erau doi ani care contau cît douăzeci, sau cît două sute.

Se întorsese cînd nu-l mai aștepta nimeni. Și acuma ce voia ?

Pentru a face față cu calmul cuvenit unor întrebări de acest gen, poate că era nevoie de alte vremuri și, mai ales, de alt oraș.

În orice caz, era nevoie de oameni mai puțin îngroziți decît distinșii domni care, azi ca și ieri, dădeau tonul opiniei publice locale (în numărul lor intrau ca de obicei profesioniștii notorii, avocați, medici, ingineri, ca de obicei marii negustori, ca de obicei bogații proprietari de pămînturi : dacă-i luai unul cîte unul, nu erau mai mult de treizeci...) : numai oameni care, întrucît pînă-n iulie '43 făcuseră parte din ceea ce, în sens larg, se putea numi pătură conducătoare din oraș, și, în septembrie același an, fuseseră constrînși să „adere" la defuncta Republică din Salò de trei luni încoace aveau impresia că văd pretutindeni tot soiul de uneltiri și de curse.

E adevărat — admiteau — : primiseră carnetul, blestematul carnet de adeziune la Republica din Salò. Însă o făcuseră din datorie civică, din pură iubire de Patrie. Și nu mai înainte de ziua fatală de 15 decembrie 1943 cînd fuseseră împușcați în plin centru unsprezece ferrarezi și se declanșase în toată Italia acea luptă fratricidă care niciodată n-o să fie deplînsă îndeajuns. E ușor să spui vorbe mari. Fapt este că văzuseră cu ochii lor trupurile nefericiților ciuruiți de gloanțe în fața porticului

cafenelei „Della Borsa“, unde rămăseseră expuse o zi întreagă, răsturnate ca niște baloturi în zăpada fleșcăită, sub supravegherea a zece militari cu ditamai pușca mitralieră sub brațul stîng !

Dar revenind la tînărul Josz — continuau ridicînd capul și umflîndu-și pieptul sub haina la a cărei butonieră puseseră, în locul semnului distinctiv bine cunoscut, orice fel de decorație disponibilă — ce sens avea îndîrjirea lui de a purta, în ciuda zăpușelii de la mijlocul lui august, căciuloiul de blană ? Și rînjetul lui continuu ? În loc să se comporte așa, ar fi făcut mai bine să explice cum de era atît de gras. Dat fiind că nimeni nu auzise vreodată vorbindu-se mai înainte de un edem *al foamei* (era, evident, o minciună gogonată, pusă-n circulație, după toate probabilitățile, chiar de el, principalul interesat !), grăsimea lui putea să însemne două lucruri : ori că în lagărele de concentrare germane nu se suferea de acea teribilă lipsă de hrană, cum susținea propaganda, ori că reușise, numai el știe cu ce preț, să se bucure de un tratament aparte, privilegiat. Deci să stea-n banca lui, mă rog frumos, să se potolească odată cu sîcîiala asta. Cine caută paiul din ochiul altuia, să se gîndească mai bine la vestita bîrnă, etcaetera.

Și ce să mai zicem de ceilalți — ca să fim drepți, o minoritate — care rămîneau încuiați în case, trăgînd cu urechea la cele mai mici zgomote de afară, imaginea însăși a fricii și a urii ?

Printre ei erau cei ce se oferiseră să prezideze, cu eșarfa tricoloră în diagonală peste piept, licitațiile publice ale bunurilor sechestrate Comunității izraelite, in-

clusiv mobilierul — candelabrele de argint și toate celelalte — ale celor două sinagogi suprapuse din Templul de pe strada Mazzini, cea de rit german și cea de rit italian ; și cei care, punîndu-și peste părul alb tichia lugubră a Brigăzilor Negre, făcuseră pe judecătorii în cadrul unor tribunale extraordinare, vinovate de multe pedepse capitale ; cetățeni, altfel aproape întotdeauna respectabili, care înainte nu dăduseră nici un semn că s-ar interesa de politică în mod deosebit, ba chiar, în majoritatea cazurilor, duseseră o viață în general retrasă, dedicată familiei, profesiei, studiilor... Ei bine, se temeau pentru ei înșiși într-o asemenea măsură, le era o asemenea frică să nu fie chemați pe neașteptate să plătească, poate chiar cu viața, pentru faptele lor, încît și dacă Geo Josz n-ar fi cerut altceva decît să trăiască, să reînceapă să trăiască (și, ce să mai vorbim, era cel mai mic lucru la care te puteai aștepta de la el), pînă și în fața unei cerințe atît de simple, de elementare, s-ar fi simțit amenințați personal. Gîndul că, într-o noapte sau alta, unul din ei ar fi putut fi ridicat pe tăcute de „roșii", și apoi măcelărit în cine știe ce colț de cîmpie, gîndul acesta cumplit era o tortură permanentă, chinuitoare. Să iasă basma curată, să scape nepedepsiți. Trebuiau să reușească. Ori ce ar fi.

Și măcar dacă epava asta nenorocită — răbufneau ei — s-ar fi hotărît odată să piară din ochii lor, să se mute din Ferrara !

Fără să-i pese că partizanii, ce luaseră locul comandamentului Brigăzii Negre, foloseau casa din strada Cam-

pofranco, aflată încă pe numele tatălui său și, deci, acuma a lui și numai a lui, drept cazarmă și închisoare, își tot plimba pe acolo mutra aducătoare de nenorociri : în scopul destul de clar de a pune paie pe foc, făcînd să crească furia celor care, mai devreme sau mai tîrziu, aveau să treacă la lichidarea tuturor socotelilor. Oricum, era scandalos că noile autorități răbdau o asemenea stare de lucruri. Era inutil să recurgi la prefect, doctorul Herzen, instalat în funcție a doua zi după așa-zisa Eliberare de către C.L.N. [1] al cărui președinte clandestin devenise imediat după evenimentele din decembrie '43 : dacă era adevărat, după cum era, că listele de proscripție erau revizuite mereu, în cadrul unor ședințe secrete, noaptea, în biroul lui de la Castel. Ehei, îl cunoșteau ei bine pe individul ăsta care în '39 se lăsase azvîrlit afară ca un gunoi, fără să sufle, din fabrica de încălțăminte pe care o avea și o administra personal, la vreo doi kilometri pe drumul spre Bologna, cam pe lîngă Chiesuol del Fosso, și care, mai tîrziu, în cursul războiului, se prefăcuse într-un morman de dărîmături ! Cu capul său pe jumătate chel, cum îi sta bine unui demn tată de familie, cu veșnicul său zîmbet ce-i da la iveală dinții de aur, cu lentilele sale groase de miop montate în ramă de baga, prezenta aspectul inofensiv caracteristic (lăsînd la o parte spinarea dreaptă, extrem de țeapănă, care era, parcă, înșurubată în șaua inseparabilei biciclete : o spinare care se potrivea așa de bine cu numele lui de evreu de origine germană...) al tuturor persoanelor într-adevăr de temut.

[1] Comitetul de Eliberare Națională, organ conducător al luptei de partizani (n.t.).

Dar Curia arhiepiscopală ? Și administrația guvernatorului englez ? Nu era, oare, acesta, din păcate, semnul vremurilor care, pînă și prin părțile lor, nu găsea alt răspuns în afara unor suspine de dezolată solidaritate sau, și mai rău, a unor zîmbete încurcate și batjocoritoare totodată ?

Dar cu frica și ura nu se discută. Dacă, dimpotrivă, și-ar fi dat cît de cît osteneala să înțeleagă ce se petrecea cu adevărat în sufletul lui Geo Josz, ar fi fost suficient să se-ntoarcă la momentul primei lui apariții inopinate în Ferrara : mai precis, la urmarea acelei scene unice cînd, exact lîngă intrarea Templului izraelit de pe strada Mazzini, ceva îl împinsese la un moment dat să-și întindă mîinile spre a fi examinate de privirea speriată a unui tînăr muncitor.

Presupun că vă reamintiți de burghezul de circa șaizeci de ani, cu bărbuța rară, căruntă și gîtul slab, care se oprise printre cei dintîi sub placa memorială comandată de inginerul Cohen, și, apoi, făcuse un fel de comentariu („O sută optzeci și trei din patru sute !“, strigase pe un ton de mîndrie), cu un glas țipător.

Cînd, după ce asistase în tăcere, împreună cu ceilalați, la tot ce se întîmplase în minutele următoare, își croi drum cu coatele prin micul grup și se aruncă de gîtul omului cu *kolbak*, sărutîndu-l zgomotos pe obraji, acesta din urmă, cu antebrațele goale încă întinse înainte, se limită să-i spună extrem de rece : „Dragă unchiule Daniele, era mai să nu te recunosc, cu bărbuța asta ridicolă.“ Frază ce ar fi trebuit privită ca revelatoare încă de atunci. Și nu numai în privința gradului de rudenie dintre cei

doi, bătrînul și tînărul, dezvăluit celor prezenți, ci, în general, în privința suferinței acute, profunde pe care Geo Josz o încercase încă de la început față de toate semnele din Ferrara care-i vorbeau de timp și de schimbările petrecute, chiar și cele mai mici.

Și mai departe :

— De ce barba asta ?

— Credeți că vă stă bine cu barbă ?

Observa cu ochi critic, țîțîind din buze, bărbile de toate felurile și mărimile, care după război deveniseră la fel de obișnuite ca și actele false : de parcă numai și numai la ele îi era gîndul. Dar era limpede că nu atît cu bărbile avea ce avea, ci cu tot restul, cu toate celelalte.

În imediata apropiere și în interiorul celei ce fusese înainte de război casa Josz, în pragul căreia, în aceeași după-amiază, se prezentaseră unchiul și nepotul, circulau multe asemenea bărbi ; ceea ce avea darul să-i dea palatului scund din cărămidă roșie aparentă, atît de lung încît acoperea aproape în întregime una din laturile liniștitei străzi Campofranco, cu zveltul lui turn ghibelin, un aer aspru, milităresc, evocîndu-i mai degrabă pe vechii proprietari ai imobilului, marchizii Del Sale, de la care-l cumpărase Angelo Josz, în '910, cu cîteva mii de lire, și în nici un caz pe el, angrosistul de țesături, evreu, deportat în Germania împreună cu soția și copiii.

Poarta de la stradă era larg deschisă. În fața ei, așezați pe treptele de la intrare, cu pușca automată între picioarele goale, sau tolăniți pe scaunele unui *jeep* oprit lîngă zidul înalt de vizavi, ce mărginea o grădină particulară vastă și luxuriantă, leneveau vreo duzină de par-

tizani. Alţii, într-un număr şi mai mare, purtînd pe chip amprenta energiei şi hotărîrii, cu fascicole voluminoase sub braţ, se vînturau de colo pînă colo, în ciuda căldurii din toiul acelei după-amieze. Astfel, între strada jumătate-n umbră şi jumătate-n soare şi porticul spart al vechiului palat aristocratic era un du-te vino intens, vesel, viu, în deplină armonie cu ţipetele rîndunicilor care zburau jos, aproape atingînd pavajul, şi cu ţăcănitul maşinilor de scris, ce ieşea neîntrerupt prin grilajele de fier enorme, bombate, ale ferestrelor de la parter.

Ciudata pereche — unul înalt, slab, agitat, celălalt gras, greoi, transpirat — pătrunse sub portic, atrăgînd imediat atenţia celor prezenţi : în cea mai mare parte oameni înarmaţi, cu barba şi părul mari, cum era moda, aşteptînd pe nişte banchete grosolane, dispuse de-a lungul pereţilor laterali. Făcură roată-n jur ; şi Daniele Josz, care ţinea, evident, să-i demonstreze nepotului că se simte la el acasă acolo, în prezenţa noilor locatari, începuse să răspundă cu bunăvoinţă la întrebări, în contul său şi al tovarăşului său.

Cît despre Geo Josz, el fixa unul cîte unul chipurile sangvine, bronzate, care-l strîngeau ca-ntr-un cleşte, ca şi cum ar fi vrut să descopere prin bărbi, sub ele, cine ştie ce secrete, să observe cine ştie ce infirmităţi.

— Ehe, nu mă duceţi voi pe mine ! spunea zîmbetul lui.

Dîndu-şi seama, la un moment dat, în urma unei ochiade a cărei semnificaţie era lipsită de orice echivoc, că dincolo de grilajul porticului, chiar în mijlocul grădinii destul de strîmte, părăginite, întunecoase, se înălţa

încă, mîndră și strălucitoare, o imensă magnolie, parcă se însenină. Dar fu chestiune de o clipă. Fiindcă puțin mai tîrziu, deasupra, în biroul tînărului secretar provincial al A.N.P.I.[1] (același care, peste vreo doi ani, avea să devină cel mai remarcabil deputat comunist din Italia: atît de amabil, politicos, liniștitor, încît, dat fiind că provenea dintr-una din cele mai bune familii burgheze din Ferrara, familia Bottecchiari, și în plus, mai era și burlac, suspinau după el o mulțime de domnișoare nemăritate de prin partea locului), iată-l făcînd, pentru a doua oară în ziua aceea, bizara observație:

— Știți că nu vă stă deloc bine cu barbă?

Și totuși, în ciuda înghețului care coborî brusc asupra unei conversații care pînă atunci, datorită în primul rînd bunelor oficii ale unchiului Daniele, nu fusese lipsită de cordialitate, în cursul căreia viitorul deputat dăduse dovada că nu observă acel „Dumneavoastră" al interlocutorului, insistînd într-un afectuos „tu", ca între oameni de aceiași vîrstă și tovarăși, dacă nu de partid, oricum aflați de partea aceleiași cauze, dintr-o dată în momentul acela reieși limpede motivul care-l adusese-n vizită (eh, de-ar fi putut asista la scenă toți cei care în zilele succesive aveau să adune atîtea suspiciuni inutile pe socoteala lui!).

Casa aceea — spunea privirea lui care, mutîndu-se între timp spre dactilografă, devenise deodată atît de amenințătoare încît fata, tresărind, se oprise din bătut —, casa aceea unde *ei*, roșii, se instalaseră aidoma *celorlalți*, celor negri, era a lui, nu-și aduceau aminte?

---

[1] Asociația Națională a Partizanilor din Italia (n.t.).

În baza cărui drept puseseră stăpînire pe ea? Să aibă, așadar, grijă cum vorbesc, atît dumneaei, secretara cea grațioasă, cît și dumnealui, simpaticul și bravul șef de partizani, așa de hotărît, în bunătatea lui, să reînnoiască lumea. Cam ce le trecea prin minte? Că el ar putea accepta să locuiască într-o singură cameră din tot palatul? Dacă asta le trecea prin minte, dacă erau dispuși să-i propună, pentru a-l îmbuna, chiar camera unde stăteau acum de vorbă — desigur, cea mai bună din toate punctele de vedere, deși probabil cineva folosise unele bucăți din pachet în loc de lemne de foc —, în cazul acesta se înșelau amarnic.

Degeaba cîntau ei frumos, în stradă:

Șuieră vîntul, urlă furtuna,
încălțările-s sparte, dar mergem înainte.

Nimic, nici pomeneală: casa era a lui, să nu-și facă iluzii. Trebuiau să i-o restituie integral. Și cît mai repede.

III

Așteptînd ca imobilul din strada Campofranco să reintre în proprietatea sa efectivă și integrală, Geo Josz păru să se mulțumească, pentru moment, cu o singură cameră. Respectiv, să fie doar oaspete și atît.

În realitate, era vorba mai degrabă de un fel de grînar, situat în vîrful turnului crenelat ce domina casa, la care ajungeai cățărîndu-te pe o scară cu cel puțin o sută de trepte, de unde, apoi, pe o altă scăriță de lemn

roasă de carii, dădeai direct într-o cămară, folosită pe vremuri ca ascunzătoare perfectă. Geo însuși vorbise despre acel „cotlon“, pe tonul dezgustat al omului ce se resemnează la tot ce e mai rău. Cît despre cămara de sub grînarul propriu-zis — adăugase — date fiind împrejurările, se putea dovedi utilă. De pildă, putea să-l aranjeze acolo pe unchiul Daniele, care nici el — și rîsese silit — nu avea încă o locuință stabilă. Așa că, decît nimic, mai bine...

Însă deveni repede evident că de la înălțimea aceea, Geo putea urmări, printr-o fereastră largă, tot ce se petrecea atît în grădină, cît și pe strada Campofranco. Și cum nu ieșea aproape niciodată din casă, petrecîndu-și probabil ore-n șir ca să privească peisajul vast al acoperișurilor din olane negricioase, al grădinilor de zarzavat și al cîmpiilor verzi ce se întindea la picioarele lui (o panoramă care trebuia să i se pară nesfîrșită, acum, cînd nu mai era limitată de uriașii arbori de pe zidurile orașului), prezența lui continuă ajunse în scurt timp, pentru ocupanții etajelor inferioare, un gînd nesuferit, sîcîitor. Încă din epoca Brigăzii Negre, pivnițele casei Josz, dînd toate în grădină, fuseseră folosite ca închisori secrete, și în oraș, chiar după Eliberare, continuau să circule pe socoteala lor povești sinistre. Dar acum, supuse fiind, după toate aparențele, controlului perfid al oaspetelui din turn, era clar că nu mai puteau sluji justiției sumare și clandestine căreia se gîndiseră inițial să le destineze. Cu Geo Josz instalat în acel soi de observator, nu mai aveau liniște nici măcar o clipă, nici măcar noaptea : fiindcă lampa cu petrol pe care o ținea

aprînsă de la lăsatul serii pînă-n zori — lumina ei slabă se zărea răzbătînd prin geamuri — lăsa să se presupună că era veșnic treaz, veșnic la pîndă. Să fi fost ora două sau trei în dimineața imediat următoare serii în care Geo Josz apăruse pentru prima dată în strada Campofranco, cînd Nino Bottecchiari, ce rămăsese la birou pînă tîrziu și, în sfîrșit, se pregătea să-și ofere un pic de odihnă, ieșind în stradă, își ridică din întîmplare ochii spre turn. „Aveți grijă !“, avertiza lumina lui Geo, suspendată-n văzduh sub cerul înstelat. Și tînărul viitor deputat se urcă în *jeep* oftînd, reproșîndu-și cu asprime consimțămîntul dat cu o ușurință vinovată, dar, în același timp, pregătindu-se, ca un bun politician, să țină cont de noile circumstanțe de fapt.

În plus, era posibil ca la orice oră din zi să te pomenești cu el pe scări sau sub portic, cum începu să facă în scurtă vreme : trecînd prin fața partizanilor aflați în permanență acolo, îmbrăcat într-un costum burghez impecabil din gabardină de culoarea măslinei, cu care înlocuise aproape imediat *kolbak-ul*, vestonul de piele și pantalonii strînși pe gleznă de la sosirea în Ferrara. Trecea fără să salute pe nimeni, elegant, perfect bărbierit, cu borul pălăriei de fetru maron lăsat într-o parte pe frunte, deasupra ochiului rece, glacial ; iar tăcerea și jena provocate la fiecare trecere a sa, îl indicară încă de la început ca pe adevăratul stăpîn al casei, prea bine educat ca să se certe, dar sigur pe dreptul lui, a cărui apariție este suficientă spre a-i aminti chiriașului debitor și vandalic că gata, ajunge, trebuie să plece, să nu-i mai stea-n drum. Chiriașul șovăie, se preface că nu re-

marcă protestul mut, insistent al proprietarului clădirii, care, deocamdată, nu deschide gura, dar, desigur că, la momentul oportun, îi va cere socoteală de pardoselile stricate, de pereţii mînjiţi, etcaetera : aşa încît, cu fiecare lună, situaţia lui se înrăutăţeşte, devine tot mai incomodă şi mai precară. Abia tîrziu, a doua zi după alegerile din '48, cînd multe lucruri în Ferrara se schimbaseră, sau, mai bine zis, reveniseră la starea dinainte de război (între timp candidatura ca deputat a tînărului Bottecchiari avusese un succes triumfal; abia atunci A.N.P.I. se hotărî să-şi mute sediul în cele trei camere ale fostei Case a Fasciei, de pe calea Cavour, unde, din '45, îşi stabilise birourile Federaţia Provincială a Muncii. Însă, nu e mai puţin adevărat că datorită acţiunii tăcute, implacabile a lui Geo Josz, de o bună bucată de vreme această mutare apărea mai mult decît imperioasă.

Nu ieşea aproape deloc din casă, ca şi cum ar fi vrut ca nimeni de acolo să nu uite nici o clipă de el. Ceea ce nu-l împiedica să se arate din cînd în cînd pe strada Mazzini, unde obţinuse ca, din septembrie, magazinul tatălui său, unde Comunitatea izraelită depozita tot ce reuşea să recupereze încet-încet din lucrurile sechestrate evreilor pe vremea Republicii Sociale, să fie evacuat în vederea „unor lucrări de renovare mai mult decît necesare“ — cum îi spuse inginerului Cohen personal — „şi a repunerii sale în funcţiune“, sau, mai rar, pe bulevardul Giovecca, mergînd cu pasul nesigur al celui ce înaintează pe un teren interzis, cu sufletul sfîşiat între teama de a nu avea întîlniri neplăcute şi dorinţa con-

trară, acerbă „de a le avea, pentru a-și face plimbarea de seară ce fusese reluată, și era la fel de vie și de însuflețită ca întotdeauna : sau, la ora aperitivelor, prăvălindu-se pe scăunelul de lîngă o măsuță — fiindcă ajungea de fiecare dată șiroind de sudoare și cu răsuflarea tăiată —, la cafeneaua „Della Borsa“ de pe bulevardul Roma, care rămăsese centrul politic al orașului. Iar atitudinea lui obișnuită, de ironie disprețuitoare, care-l convinsese pînă și pe unchiul Daniele, atît de expansiv și de electrizat de atmosfera imediat postbelică, să renunțe în curînd la orice conversație prin chepengul de deasupra capului său, nu da nici un semn să cedeze în fața primirilor cordiale, a afectuosului „Bine te-ai întors !“ care acum, după nesiguranța inițială, îl întîmpinau pretutindeni.

Se desprindeau din pragurile prăvăliilor vecine cu magazinul ce-i aparținuse lui Angelo Josz, cu mîna întinsă, gata parcă de orice sacrificiu moral și material ; sau traversau Giovecca special, cît era ea de largă, și i se aruncau de gît ca o însuflețire excesivă, isterică ; se repezeau afară din cafeneaua „Della Borsa“, cufundată în aceeași penumbră subversivă de altădată cînd se auzeau ieșind din ea, în fiecare zi la ora unu, anunțurile radiofonice ale înfrîngerilor (anunțuri care treceau ușor pe lîngă bicicleta în goană a băiatului Geo, aproape atingînd-o) și veneau să se așeze lîngă el, sub copertina galbenă de afară, care nu izbutea să-i protejeze nici de soarele orbitor, nici de praful ridicat de vînt în vîrtejuri ample peste dărîmăturile din cartierul vecin, San Romano. Fusese la Buchenwald și era singurul ! care

se întorcea, după ce cine știe ce torturi ale spiritului și ale trupului îndurase, după ce cine știe la ce grozăvii asistase. Ei bine, erau la dispoziția lui, toți numai urechi, gata să asculte. Să povestească, și ei — printre altele spre a fi iertați că-l recunoscuseră atît de tîrziu, că încercaseră, de fapt, să-l respingă, să-l excludă încă o dată —, ei aveau să-l asculte fără să obosească vreodată, fiind dispuși să renunțe pentru el chiar și la prînzul unde-i chema, prin cele două bătăi, ceasul din înaltul Castelului. În timp ce arătau, drept mărturie a bunei lor credințe și în sprijinul evoluției suferite de „ideile“ lor în anii aceia cumpliți, hotărîtori, pantalonii din pînză grosolană, saharienele cu mînecile suflecate, gulerele răsfrînte, fără urmă de cravată, picioarele goale încălțate în sandale și pantofi nelustruiți pentru nimic în lume și, bineînțeles, barba, fiindcă nu exista nici unul ca să n-o aibă, era ca și cum ar fi spus cu toții : „Știi că te-ai schimbat ? Acum ești bărbat în lege, și pe deasupra te-ai îngrășat grozav ! Dar vezi : și noi ne-am transformat, timpul a trecut și pentru noi...“ Și fără îndoială că erau sinceri cînd se ofereau examenului și judecății lui Geo, erau sinceri cînd se plîngeau, apoi, de refuzul lui inflexibil. La fel de sinceră fu și convingerea care după aprilie '45 puse stăpînire cam pe toți din oraș — inclusiv pe aceia care aveau pentru ce să se teamă de prezent și să se îndoiască de viitor — : convingerea că de bine de rău era pe cale să înceapă o epocă nouă, incomparabil mai bună decît cealaltă care tocmai se sfîrșea în sînge, ca un vis lung plin de coșmaruri înfiorătoare.

Cît despre unchiul Daniele, care de trei luni trăia din expediente, fără să știe dimineața unde va pune capul seara, cotlonul sufocant din turn fusese o cucerire extraordinară, și nimeni nu era mai convins ca el, în optimismul lui de nezdruncinat, că odată cu sfîrșitul războiului urma să înceapă într-adevăr fericita eră a democrației și frăției universale.

— În sfîrșit se poate respira ! se hazardase să spună în prima noapte cînd intrase în posesiunea bîrlogului său ; vorbea stînd întins pe salteaua din păr de cal, cu mîinile încrucișate sub ceafă.

— Uff ! în sfîrșit se poate respira ! repetase ceva mai tare.

Și apoi :

— Nu ți se pare și ție, Geo, continuase, că-n oraș e o atmosferă foarte, dar foarte diferită de cea dinainte ? Ce-i drept e drept : numai libertatea e în stare să producă asemenea minuni ! Cît despre mine, unul, sînt profund convins...

Lucrul de care Daniele Josz era profund convins, pentru Geo prezenta, probabil, un interes extrem de îndoielnic, dacă drept răspuns nu lăsă să cadă, prin deschizătura spre care suiau scărița de lemn și pasionatele apostrofe ale unchiului, altceva decît cîte un „Hm !“, sau cîte un „Oare ?“, care-i tăiau acestuia orice chef să mai continue. „Ce-i cu el, ce-o să facă ?“, se întreba atunci bătrînul, amuțind, cu ochii spre tavanul măsurat de la un cap la altul de o pereche de ghete neobosite ; și măcar o vreme se abținea să mai vorbească.

I se părea imposibil ca Geo să nu-i împărtășească entuziasmul.

Fugit din Ferrara în zilele armistițiului, stătuse mai mult de un an ascuns într-un sătuc pierdut în Apeninii toscano-emiliani, în gazdă la niște țărani. Acolo, după moartea soției care, biata de ea, atît de credincioasă, trebuise îngropată sub nume fals într-un pămînt sfințit, se făcuse comisar politic într-o brigadă de partizani : situație care-i permisese să intre în Ferrara eliberată printre cei dintîi, bronzat și bărbos, cocoțat într-un camion. Ce zile de neuitat fuseseră acelea ! — își amintea. Ce bucurie pe el să găsească orașul, e adevărat, pe jumătate dărîmat, aproape de nerecunoscut, însă complet curățat de toți fasciștii de toate soiurile : de la cei de prima pînă la cei de ultima oră ! Ce plăcere încercase putînd să se așeze, ca altădată, la una din măsuțele cafenelei „Della Borsa“ — loc pe care-l alesese imediat, de cum se întorsese, ca bază de operațiuni pentru vechea și modesta lui meserie de agent de asigurări —, fără să fie obligat să plece din pricina unei priviri amenințătoare, ba mai mult, avînd senzația că se află în centrul unei simpatiii generale ! Dar Geo ? — se întreba. Era posibil ca Geo să nu simtă nimic din ce simțise el cu cîteva luni în urmă ? Era posibil ca după ce coborîse în infern și urcase îndărăt ca prin minune să nu existe în el alt impuls decît acela de a evoca neclintit trecutul, după cum mărturisea șirul de fotografii ale tuturor morților lui — Angelo și Luce, părinții, și Pietruccio, frățiorul mai mic, doar de zece ani — : fotografii care te înghețau și pe care le văzuse într-o zi, cînd suise pe furiș

în camera de deasupra, umplînd toţi cei patru pereţi? în fine, era posibil ca singura barbă din oraş, împotriva căreia Geo nu avea nimic de obiectat, să fie tocmai barba lui Geremia Tabet, cumnat cu bietul Angelo şi vechi fascist: atît de merituos în ochii Regimului, încît izbutise pînă şi după legile rasiale din '38 şi după ostracizarea de rigoare a evreilor, să frecventeze mai departe, din cînd în cînd, Clubul Comercianţilor pentru partida de *bridge* de după-amiază? Chiar în seara zilei în care-şi făcuse apariţia Geo, el, Daniele Josz, trebuise să-l urmeze în silă în casa Tabet de pe intrarea Roversella, unde pînă atunci se ferise cu grijă să se arate. Ei bine, nu fusese culmea — continua să-şi repete în sine însuşi fostul comisar politic, fostul partizan în jur de şaizeci de ani: între timp, în camera de sus, nepotul nu mai isprăvea cu plimbatul acela apăsat în sus şi-n jos — nu fusese culmea strigătul pe care-l scosese Geo cînd unchiul fascist se arătase la o fereastră de la etajul întîi, un strigăt extrem de ascuţit, pătimaş la modul ridicol şi isteric, aproape sălbatic? De ce acel strigăt? Ce voia să însemne? Să însemne oare că Geo, în ciuda lagărului şi a exterminării alor săi, crescuse la fel ca Angelo, care, în ingenuitatea lui, continuase să fie pînă-n ultima clipă, eventual în pragul camerei de gazare, un „patriot", cum îl auzise de atîtea ori definindu-se cu mîndrie prostească?

— Cine e? întrebase de sus o voce nesigură, îngrijorată.

— Eu sînt, unchiule Geremia, eu, Geo.

Se aflau jos, în faţa porţii închise a casei Tabet. Era deja zece şi pe străduţă nu se mai vedea nici la doi

pași. Strigătul lui Geo — își amintea Daniele Josz — îl luase pe nepregătite, făcîndu-l să tresară. Fusese un fel de urlet straniu, gîtuit de o emoție violentă și inexplicabilă. Ce-ar fi trebuit să facă el? Ce să spună? Evident, nimic. Și într-adevăr, lovindu-se unul de altul și împiedicîndu-se de trepte, se cățăraseră amîndoi pe bîjbîite, în tăcere, într-o beznă totală, pe scara abruptă.

Ajunși sus, în fața ușii întredeschise a apartamentului, se treziră înaintea lui Geremia Tabet în persoană. În pijama, ținînd în mîna dreaptă o farfuriuță cu o lumînare pe ea, a cărei lumină oscilantă da chipului palid, încadrat de o barbă ascuțită ce nici măcar nu încărunțise prea tare, vagi reflexe verzui, avocatul îi privea perplex, dar nu uluit, perfect stăpîn pe sine, ca de obicei.

El se oprise la marginea palierului. În schimb Geo continuase să înainteze. După ce pusese pe dușumea farfurioara cu lumînarea și se ridicase, Geremia Tabet își deschisese, în sfîrșit, brațele, strîngîndu-și nepotul la piept; fusese de ajuns pentru ca nepoftitul, rămas să observe scena de la o depărtare de trei metri, uitat în semiîntuneric ca un străin oarecare, să se simtă iar, încă o dată, ruda săracă pe care toți — fratele lui, Angelo, de perfect acord și în această privință cu familia soției — o ținuseră oarecum la distanță și o disprețuiseră din cauza convingerilor sale politice. În casa *aceea*, înăuntrul ei — își spusese — n-avea să pună niciodată piciorul, asta nu. O să plece. O s-o întindă fără să-și ia măcar rămas-bun. Și cînd colo? Cînd colo, ca un adevărat idiot, făcuse exact pe dos. La urma urmei — se gîndise — biata

Luce, mama lui Geo, era o Tabet. Cine știe : poate că amintirea mamei, soră cu Geremia, fusese cea care-l reținuse pe Geo să se poarte față de unchiul său cu răceala pe care o merita bătrînul fascist. Odată isprăvite primele efuziuni, destul de firești în fond, nu era deloc exclus ca Geo să-și revină, restabilind prompt distanța cuvenită...

Dar, din păcate, își făcuse iluzii ; și tot restul vizitei ce durase pînă noaptea tîrziu — se părea că Geo n-o să se mai hotărască odată să-și ia rămas-bun — îi fusese dat să asiste, așezat într-un colț al sufrageriei, la niște manifestări de afecțiune și de încredere aproape dezgustătoare.

Era ca și cum între cei doi s-ar fi stabilit instinctiv o înțelegere, căreia i se conformaseră, înainte de a merge la culcare, și ceilalți din casă (Tania, soția — ea, una, îmbătrînită și prăpădită — și cei trei copii, Alda, Gilberta și Romano, toți, ca de obicei, fără să-și dezlipească privirea de pe buzele soțului, și respectiv părintelui...). Pactul propus de Geremia Tabet era următorul : Geo n-avea să facă nici o aluzie la trecutul politic al unchiului și unchiul, la rîndul său, avea să se abțină de la pretenția ca nepotul să-i povestească ce văzuse și pătimise în Germania ; în acea Germanie unde și el, Geremia Tabet, ce Dumnezeu ! — și asta trebuiau să și-o amintească toți care se gîndeau acum să-i reproșeze unele mici rătăciri din tinerețe, unele greșeli, mai mult decît omenești, de opțiune politică, făcute într-o vreme așa de îndepărtată, că părea aproape legendară —, pierduse o soră, un cumnat și un nepoțel, nespus de

dragi. Sigur, cum să nu, ultimii trei ani fuseseră teribili. Pentru toţi. Totuşi în ziua de azi sentimentul echilibrului şi al discreţiei (trecutul era trecut : inutil să-l mai dezgropi !) trebuia să învingă celelalte impulsuri. Mai bine să priveşti înainte : spre viitor. Şi apropo de viitor, în ce constau — întrebase, la un moment dat, Geremia Tabet, adoptînd tonul grav dar binevoitor de şef de familie care vede multe şi poate prevedea şi mai multe — în ce constau proiectele lui Geo ? Dacă, să presupunem, se gîndea să redeschidă magazinul tatălui său (aspiraţie extrem de nobilă, pe care el nu putea decît s-o aprobe, dat fiind, printre altele, că magazinul, *cel puţin acela*, încă mai exista), bravo, foarte bine. Însă pentru ca întreprinderea să reuşească, se cereau bani, mulţi bani : într-un cuvînt, se cerea spirijinul unei bănci. O să reuşească să-l ajute în această privinţă ? În sfîrşit, el spera, o dorea chiar. Dacă, între timp, cum casa de pe strada Campofranco fusese ocupată de „roşii", Geo voia să vină să locuiască deocamdată la ei, un pat de campanie se găsea oricînd.

Exact aici, la cuvîntul „pat" — îşi amintea Daniele Josz — ridicase capul, concentrîndu-şi brusc asupra lor toată atenţia de care era în stare. Ce se petrecuse ? — se întrebase. Voia să înţeleagă. Trebuia să înţeleagă.

Transpirînd din belşug, deşi era în pijama, Geremia Tabet sta de o parte a mesei mari, negre, de sufragerie, în mijlocul căreia sfîrîia lumînarea gata să se stingă ; şi, devenit iar perplex şi neîncrezător, îşi frămînta cu vîrful degetelor bărbuţa cenuşie, ciocul clasic de fascist pe care numai el din toţi vechii fascişti ai Ferrarei avu-

sese curajul, sau neruşinarea, sau poate, cine ştie, isteţimea de a-l păstra intact. Cît despre Geo, în timp ce clătina din cap, declinînd surîzător invitaţia, ochii lui albaştri erau aţintiţi cu o fixitate încăpăţînată, fanatică, asupra ciocului cenuşiu şi asupra mîinii grăsuţe care-l scărmăna.

IV

Toamna se sfîrşi. Veni iarna, iarna lungă şi rece din valea Padului. Se întoarse primăvara. Iar odată cu primăvara, invocat parcă de privirea scrutătoare a lui Geo Josz, se întorcea trecutul.

Ciudat, nu-i aşa? Fapt este că timpul aranja astfel lucrurile, încît să te facă să crezi că între Geo şi Ferrara exista, ca să spunem aşa, un fel de misterioasă relaţie dinamică. Ştiu că este cam greu s-o explic clar. Oricum, pe de o parte trupul lui Geo resorbea progresiv umorile nesănătoase care, la prima sa apariţie pe strada Mazzini, în luna august a anului trecut, dăduse naştere atîtor nedumeriri şi discuţii. Pe de altă parte, în Ferrara renăştea, mai întîi timidă, apoi tot mai hotărîtă şi mai evidentă, vechea imagine fizică şi morală a societăţii, pe care, în inima lui, nici un ferrarez nu dorise, de fapt, să o uite. Încet-încet, el slăbea, căpătînd, odată cu trecerea lunilor, cu excepţia părului rar, încărunţit prematur la tîmple, un chip pe care obrajii traşi îl făceau şi mai tînăr, aproape adolescentin. Iar oraşul, după ce mormanele cele mai înalte de moloz fură îndepărtate şi avîntul ini-

țial al unor schimbări de suprafață se epuiză, orașul își redobîndea încet-încet profilul somnolent, decrepit, pe care secolele de decadență clericală, ce veniseră deodată, printr-un hain decret al Istoriei, după îndepărtatele și îndîrjitele și glorioasele vremuri ale stăpînirii ghibeline, îl fixaseră de acum, pentru orice viitor posibil, într-o mască de neschimbat. Într-un cuvînt, erau prinși în același joc. De o parte, Geo ; de cealaltă, Ferrara și locuitorii ei — inclusiv evreii — : toți și totul apăreau prinși deodată într-o mișcare vastă, ineluctabilă, fatală. Armonioasă ca aceea a două sfere angrenate pe o singură axă invizibilă — și, repet, atît de lentă, încît numai creșterea tinerilor platani, sădiți încă din vara lui '45 pe bastioanele orașului, în locul celor vechi care fuseseră tăiați, sau praful depus pe marea placă comemorativă de pe strada Mazzini ar fi putut da măsura corespunzătoare — pe care nimeni și nimic, era limpede, nu ar fi reușit vreodată s-o oprească, să-i reziste.

Sosi luna mai.

Deci asta era tot ? se gîndea cîte unul, surîzînd indulgent în mintea lui. Deci numai pentru ca absurdul regret al lui Geo față de adolescența pierdută să nu mai pară așa de absurd, și iluzia că-și recuperează această adolescență să pară perfectă, începînd din primele zile ale lunii, pîlcuri compacte de fete frumoase ce pedalau alene spre centrul orașului, întorcîndu-se din excursii afară, la cîmp, cu ghidoanele bicicletelor încărcate de flori, își reluaseră defilarea pe străzile principale ? Și nu din același motiv apăruse iar, ieșită din cine știe ce ascunzătoare, zăbovind într-un colț al străzii Vignatagli-

ata, cu spinarea rezemată de stîlpul de marmură ce ținuse în picioare timp de secole una din cele trei porți ale ghetoului, figura mică, ermetică, neschimbată ca un idol de piatră, a rău-famatului conte Scocca, simbol pentru toți al unui fericit *entre-les-deux-guerres ?* („Ehei, uite-l din nou pe bătrînul nebun !", bombăniseră spontan, îndată ce observaseră în tăcere pălăria gălbuie de pai, imposibil de confundat, lăsată pe urechea dreaptă, scobitoarea strînsă între buzele subțiri, nasul gros, senzual, înălțat să aspire mirosul ruinelor pe care vînticelul de seară îl aducea cu sine.)

Și cum, între timp, cîteva reprezentante ale ultimei generații de fete frumoase din Ferrara, trezind exclamații laudative fățișe pe trotuarele înguste și ochiade admirative ceva mai furișe în penumbra magazinelor aliniate-n spate, tocmai isprăviseră, într-una din seri, să urce leneș pe strada Mazzini și treceau mai departe rîzînd, gata să se reverse în Piazza delle Erbe : în fața spectacolului vieții în eternă reînnoire și totuși veșnic egală cu ea însăși, indiferentă la problemele și pasiunile oamenilor, orice supărare, oricît de încăpățînată, în clipa aceea trebui să cedeze. Mica scenă de pe strada Mazzini prezenta de o parte rîndurile strînse și luminoase ale fetelor pe biciclete, venind spre soare, din fundul străzii ; de cealaltă parte, pe contele Lionello Scocca, imobil și cenușiu ca zidul de care se sprijinea. Ei bine, cum să nu te miște reprezentarea concretă a unei asemenea alegorii ce concilia deodată, cu înțelepciune, absolut totul : un ieri atroce, chinuitor, cu un azi cu atît mai senin

și mai bogat în promisiuni ? Cert este că, revăzîndu-l pe neașteptate pe vîrstnicul și lefterul aristocrat reluîndu-și frumos unul din locurile lui de observație obișnuite, un loc de unde, unul ca el, care avea vederea lungă și auzul fin, putea supraveghea de la un cap la altul strada Mazzini și, totodată, Piazza delle Erbe de alături, nimeni nu avu inima să-i reproșeze că fusese ani în șir informatorul plătit al O.V.R.A. [1], sau că, din '39 pînă în '43 condusese secția locală a Institutului de cultură italo-german. Mustăcioara à *la* Hitler pe care și-o lăsase să crească la momentul respectiv, și încă o mai păstra, inspira acum numai reflecții pătrunse de simpatie, ba chiar, de ce nu, ba chiar de gratitudine.

De aceea păru scandalos ca Geo Josz să se comporte față de contele Scocca — o pată de culoare inofensivă, în fond — într-un mod străin de cel mai elementar simț de omenie și de discreție. Și surpriza fu cu atît mai vie cu cît, de la o vreme, luaseră obiceiul să surîdă cu înțelegere și bunăvoință de el și de ciudățeniile lui, inclusiv de aversiunea pentru așa-numitele „bărbi de război" (Avea ce-avea cu bărbile ? Bine, dacă numai asta era, hai să-i facem pe plac..."), recunoscînd că era în mare parte meritul lui dacă atîtea fețe de cetățeni de vază și cu stare îndrăzneau, în sfîrșit, să se expună direct la lumina directă a soarelui. Era adevărat, perfect adevărat, în această privință — se gîndeau unii — că avocatul Tabet, avocatul Geremia Tabet, unchiul lui Geo dinspre mamă, încă nu-și răsese barba și, după toate probabilitățile,

---

[1] *Opera Vigilanza Repressione Antifascismo* — organism polițienesc de represiune antifascistă în Italia mussoliniană (n.t.).

nici n-avea să și-o radă vreodată. Dar era la fel de adevărat că numai cine nu știa să asocieze mental ciocul acela prăpădit și cărunt cu cazaca neagră din postav, cizmele negre, lustruite, fesul negru de catifea, cu care, în fiecare duminică dimineață, pînă în vara lui '38, pînă la ultima limită a „frumoaselor vremuri", între douăsprezece și unu, demnul profesionist obișnuia să-și facă glorioasa apariție la cafeneaua „Della Borsa", numai acela putea judeca un caz absolut particular, special, drept un semn de contradicție și de incoerență.

La început, incidentul păru neverosimil. Nu credea nimeni. Nu reușeau să-și imagineze concret scena în care Geo intra ca de obicei, cu pasul lui moale, în cîmpul vizual al contelui Scocca, rezemat de zid, în colțul străzii Vignatagliata și în care același Geo trăgea două palme seci, hotărîte, „de adevărat fascist", peste obrajii pergamentoși ai bătrînului spion ieșit din bîrlog. Oricum, faptul se petrecuse în mod sigur : îl văzuseră zeci de persoane. Dar, pe de altă parte, nu era ciudat că începuseră să circule imediat felurite versiuni contradictorii despre felul cum decurseseră lucrurile ? Aproape că-ți venea să te-ndoiești nu numai de fundamentul fiecăreia, dar și de realitatea obiectivă a celor două plesnituri, *trosc-pleosc,* așa de sonore și de pline că se auziseră, potrivit opiniei generale, pe o bună bucată din strada Mazzini : pînă hăt departe, la Templul izraelit, ba chiar și mai departe.

Gestul lui Geo rămînea pentru mulți nemotivat, fără explicații plauzibile. Cu cîteva clipe mai înainte fusese văzut mergînd alene în aceeași direcție cu fetele de pe

biciclete : lăsîndu-se depășit treptat de ele. Privea neabătut spre mijlocul străzii : și nimic de pe chipul său, pe care se citea un sentiment amestecat, de bucurie și stupoare, nu permitea să-ți imaginezi ce avea să se întîmple peste un minut. Ajuns în fața contelui Scocca, și luîndu-și privirea de la o triadă de cicliste gata să intre în Piazza delle Erbe, iată-l pe Geo oprindu-se brusc : ca și cum prezența contelui în locul și la ceasul acela i s-ar fi părut, ca să spunem așa, de neconceput. În orice caz, ezitarea durase extrem de puțin. Exact timpul necesar ca să-și încrunte sprîncenele, să strîngă din buze, să-și încleșteze convulsiv pumnii, să bolborosească ceva fără sens, fără cap și fără coadă. După care, Geo se năpustise literalmente ca scăpat din praștie asupra bietului conte care, pînă atunci, nu dăduse nici un semn că l-ar fi observat.

Asta era tot ? Existase ea o cauză — obiectau alții, făcînd o strâmbătură — cum să nu existe ?! Bun : contele Scocca nu observase venirea lui Geo. Deși lucrul era ciudat în sine, aici toți păreau în general de acord. Totuși cum să poți crede că Geo îl observase pe conte tocmai în momentul cînd cele trei cicliste, pe care le fixau cu aviditate ochii lui, erau gata să dispară în pîcla aurie din Piazza delle Erbe ?

După acestia, contele în loc să stea nemișcat și tăcut, observînd circulația, preocupat numai și numai să corespundă imaginii pe care, într-un elan unanim de simpatie și-o făuriseră, și orașul și el, făcea ceva. Și acest ceva de care nimeni din cei ce treceau la peste doi metri depărtare n-ar fi putut să-și dea seama — printre altele,

pentru motivul că buzele lui schimbau întruna scobitoarea dintr-un colţ al gurii în altul —, acest ceva era un şuierat uşor, atît de slab încît părea timid, întîmplător : un fel de fluierat leneş şi fortuit care ar fi trecut desigur neobservat dacă motivul de care amintea n-ar fi fost cel din *Lili Marlèn*. (Dar, pe de altă parte, nu era tocmai acesta amănuntul cel mai picant, cel pentru care ar fi trebuit cu prisosinţă să-i fie recunoscători bătrînului delator ?)

În toate serile, la umbra felinarului,

fluiera aşadar încet dar limpede contele Scocca, cu privirea pierdută, în ciuda celor şaptezeci şi mai bine de ani, după fetele cicliste. Poate că şi el, cine ştie, renunţînd o clipă să mai şuiere, îşi unise la un moment dat vocea cu corul unanim de laude ce se înălţa de pe trotuarele străzii Mazzini, şoptind în dialect, cu acel amestec de bunătate şi senzualitate specific regiunii emiliene : „Fiţi binecuvîntate de Dumnezeu !“, sau : „Fiţi binecuvîntate dimpreună cu mama care v-a născut !“. Numai că, spre ghinionul lui, fluieratul leneş şi nevinovat — nevinovat pentru alţii, bineînţeles, dar nu pentru Geo ! — îi venise iar pe buze. Inutil să mai adăugăm că de aici pînă la sfîrşit, a doua versiune a incidentului concorda pe deplin cu prima.

Exista, însă, şi o a treia versiune : aceasta, ca şi prima, nu vorbea nici de *Lili Marlèn*, nici de alte fluierături mai mult sau mai puţin nevinovate ori provocatoare.

Dacă dai crezare celei de a treia variante, contele fusese cel care-l blocase pe Geo. „Hei !“, exclamase, vă-

zîndu-l trecînd. Geo se oprise brusc. Și atunci contele începuse discuția, nimerind perfect, de prima dată, atît numele cît și prenumele („Ia te uită, ia te uită“, spusese : „n-o fi cumva Ruggero Josz, fiul mai mare al bietului Angiolino ?!“) : fiindcă Lionello Scocca știa tot despre toți, și anii pe care trebuise să-i petreacă ascuns nu-i încețoșaseră deloc memoria și nu-i slăbiseră faimoasa capacitate de a recunoaște un chip dintr-o mie. Și astfel, înainte ca Geo să se năpustească asupra bătrînului și, fără a ține seamă nici de vîrstă nici de altceva, să-l pălmuiască violent, cîteva minute cei doi continuaseră să converseze cu multă afabilitate, contele Scocca întrebîndu-l pe Geo despre sfîrșitul tatălui, față de care — declarase — fusese *întotdeauna* extrem de atașat, informîndu-se în amănunt despre soarta avută de ceilalți membri ai familiei, inclusiv Pietruccio, deplîngînd toate acele „excese oribile“ și, totodată, felicitîndu-l pe Geo că scăpase ; iar Geo, la rîndul lui, răspunzînd, e drept, cu o reținere oarecum ostilă, dar răspunzînd : nedeosebindu-se prin nimic de orice alți cetățeni care întîrzie pe trotuare discutînd vrute și nevrute, în așteptarea întunericului. Ce-l împinsese, apoi, pe Geo să-l atace dintr-o dată pe conte, care, era normal să-i acorzi acest credit, nu spusese probabil nimic ce-ar fi putut displace cît de cît interlocutorului și nu dăduse drumul nici celui mai mic fluierat : aici era toată ciudățenia caracterului lui Geo — după opinia celui ce povestea asemenea lucruri, reluînd întruna subiectul cu noi și noi argumente și supoziții — aici era „enigma“ lui.

V

Oricum s-ar fi desfăşurat lucrurile în realitate, cert este că, începînd din seara aceea de mai, totul se schimbă. Cine vru să priceapă, pricepu. Celorlalţi, celor mai mulţi, le fu dat doar să afle că se petrecuse un eveniment grav, ireparabil, peste ale cărui consecinţe nu se putea trece, deci trebuiau suportate.

De pildă, chiar a doua zi lumea îşi dădu deodată seama ce mult slăbise Geo în ultima vreme.

În mijlocul uluirii, jenei şi alarmei generale, apăru, absurd ca o sperietoare de ciori, îmbrăcat în hainele pe care le purtase la întoarcerea din Germania, în luna august a anului trecut, inclusiv *kolbak*-ul şi vestonul de piele. Îi rămăseseră atît de largi — iar el, era clar că nu se gîndise deloc să şi le ajusteze —, încît atîrnau pe el ca pe un umeraş. Lumea-l privea venind pe bulevardul Giovecca, în soarele de dimineaţă care-i lumina blînd şi paşnic petecele, şi nu-i venea să-şi creadă ochilor. Deci aşa stăteau lucrurile — se gîndea. Deci în ultimele luni nu făcuse decît să slăbească, să se usuce încet-încet, de ajunsese doar piele şi os! Dar, să fie limpede, nimeni nu avea chef să rîdă. Văzîndu-l cum traversează Giovecca în dreptul Teatrului Municipal, şi apoi o ia pe bulevardul Roma (traversase ferindu-se cu grijă bătrînească de maşini şi de biciclete), foarte puţini fură cei care să nu se înfioare în sinea lor.

Şi astfel, din dimineaţa aceea, se poate spune că Geo, veşnic în aceleaşi haine, se instală definitiv la cafeneaua „Della Borsa", pe bulevardul Roma, unde începeau să

se arate, unul cîte unul, dacă nu chiar schingiuitorii și călăii de dată recentă din Brigada Neagră, pe care condamnări devenite deja „inactuale“ îi țineau deocamdată încă departe, încă ascunși, în orice caz, vechii bătăuși, cei care împărțiseră odinioară, în '22 și în '24, purgații, și pe care ultimul război îi dăduse complet uitării. Geo, în zdrențe, fixa de la măsuța lui micile grupuri cu un aer de sfidare și de rugă, cu o atitudine care contrasta, bineînțeles, în dezavantajul lui, cu timiditatea, cu dorința vădită de a trece cît mai neobservați, care transpărea din fericire gest al foștilor satrapi. Bătrîni, acum, inofensivi, purtînd pe fețe și pe trupuri semnele necruțătoare ale anilor, dar rezervați, bine crescuți, corect îmbrăcați : ei erau cei care păreau incontestabil mai umani, mai cinstiți, ba chiar mai înduioșători. Deci ce voia, de fapt, Geo Jasz ? — reîncepură să se întrebe toți cei convinși că perioada imediat postbelică, atît de propice chestiunilor morale și examenelor de conștiință individuale și colective (ce perioadă romantică, dacă te gîndeai bine !), în timpul căreia, înainte de a lua cea mai mică decizie, părea indispensabil să despici firul de păr în patru, nu mai putea fi, în nici un caz, reînviată. Era întrebarea obișnuită ; însă formulată acum fără temeri, cu brutalitatea impusă de viață nerăbdătoare să reintre în drepturi.

Pentru aceste motive, cu excepția unchiului Daniele pe care prezența „pe față“, la aceleași măsuțe, a cîtorva din cei mai notorii reprezentanți ai primului fascism local, îl umplea întotdeauna de indignare și de avînt polemic pentru aceste motive deveniseră foarte rari clienții

cafenelei, capabili încă de efortul de a se ridica de pe scaunul lor, de a străbate cei cîțiva metri de rigoare și, în sfîrșit, de a se așeza lîngă Geo.

Mai rămînea cîte unul care se încăpățîna să nu dea ascultare sentimentului intim de repulsie. Dar senzația de plăcere pe care o încercau în timpul acestor „corvezi" voluntare le da o asemenea stare de suferință amestecată cu iritare, încît nu reușeau să se scuture de ea decît după cel puțin două sau trei zile. Sincer, era imposibil — exclamau — să faci conversație cu un individ travestit ! Iar, pe de altă parte, dacă-l lăsai să vorbească numai pe el — continuau — iar începea să-ți povestească ore-n șir de Fòssoli, de Germania, de Buchenwald, de sfîrșitul alor săi, etcaetera, că la un moment dat nu mai știai cum să scapi. Afară, sub copertina cafenelei, care, izbită oblic de siroco, nu prea izbutea să protejeze măsuțele, scaunele și pe consumatori de violența soarelui trecut bine de amiază, nu-ți mai rămînea nimic de făcut, în timp ce Geo turuia fără oprire, decît să urmărești cu coada ochiului mișcările muncitorului de vizavi, ocupat să tencuiască găurile lăsate în parapetul șanțului de la Castel de gloanțele execuției din 15 decembrie '43, ori, în lipsă de ceva mai bun, să observe veșnicele evoluții ale porumbeilor deasupra aceluiași șanț al Castelului. Ce tot pălăvrăgea Geo între timp ? Repeta cu insistență cuvintele pe care tatăl său i le murmurase într-o suflare, înainte de a se prăbuși sfîrșit pe drumeagul ce ducea de la *lager* la mina de sare unde munceau împreună ; și apoi, nemulțumindu-se cu atît, făcea cu mîna micul semn de adio pe care i-l adresase mama lui la sosirea în gara

întunecoasă din mijlocul pădurii de brazi, în timp ce era luată și împinsă în grupul celorlalte femei ; și pe urmă povestea despre Pietruccio, frățiorul mai mic, așezat lîngă el, în beznă, în autocarul care-i transporta de la gară la bărăci, și dispărut apoi fără un strigăt, fără un vaiet, fără să se poată afla nimic nici atunci, nici altă dată... Groaznic, sigur că da, sfîșietor. Totuși, trebuia spus că în toate acestea era ceva excesiv — declarau în unanimitate cei întorși de la acele ședințe mult prea lungi și deprimate — ceva forțat, fals. Fapt este — adăugau — că auziseră deja, la *vremea lor*, atîtea povești de genul acesta încît, să le mai auzi trîmbițate încă o dată, și asta cînd ceasul din înaltul Castelului bătea oră după oră, nu reușeai să scapi de o anume impresie de plictiseală și de neîncredere. Nu, hotărît nu : ca să impresionezi și să interesezi în ziua de azi era nevoie de cu totul altceva decît o haină de piele și o căciulă de blană pe cap ! Hai să fim serioși !

Tot restul anilor '46, '47 și o bună parte din '48, figura din ce în ce mai jalnică și mai amărîtă a lui Geo Josz fu în centrul atenției întregului oraș. Pe străzi, în piețe, în cinematografe, în teatre, în jurul terenurilor de sport : cum întorceau capul, îl zăreau acolo, neobosit, veșnic cu acea umbră de uimire întristată în priviri. Să înceapă vorba : era evident că asta voia. Dar aproape toți îl țineau acum la distanță, fugeau de el ca de ciumă.

Întors de la Buchenwald în starea de spirit în care se afla, era mai mult decît firesc — îi mai auzeai spunînd pe cîte unii — să prefere să rămînă acasă, sau, dacă ieșea, în locul unor artere ca Giovecca, o stradă

așa de largă că-i da, uneori, amețeli pînă și omului celui mai normal și mai echilibrat, ori chiar ca bulevardul Roma, să caute instinctiv străduțe înguste și dosnice, gen strada Mazzini, strada Vittoria, strada Vignatagliata, strada Delle Volte, și altele la fel. Și pe urmă, după ce renunțase la costumul de gabardină, croit și lucrat pe măsură de croitoria Squarcia, indiscutabil cea mai bună din oraș, și scosese iar la vedere uniforma aceea lugubră, de deportat, de ce ținea atît de mult să pice oriunde exista o adunare populară, poftă de distracție sau, pur și simplu, dorința sănătoasă de a se smulge din mizeriile perioadei de după război : ce scuză putea să aibă o conduită așa de extravagantă și agresivă ?

Sub acest aspect — continuau — scandalul petrecut la *dancing*-ul Doro, în august '46 (la un an de la terminarea războiului, lucru demn de subliniat !), unde Geo avusese grozava idee de a apare împopoțonat așa chiar în prima seară, în seara inaugurării, reușind să stingă imediat rîsul de pe buzele tuturor, putea fi socotit, fără îndoială, un exemplu.

Să lăsăm deoparte locul în sine. Nu putea fi caracterizat decît printr-un singur adjectiv : formidabil. (Conceput pe baza unor criterii ultramoderne, de tip american (pista de dans descoperită, iluminația cu neon, barul și restaurantul deschise în permanență, zi și noapte, arătau clar că gustul și stilul veneau de peste Atlantic), nu suferea nici cea mai mică critică, poate cu excepția celei de a se ridica doar la vreo sută de metri de locul unde, în '44, fuseseră lichidați cei cinci componenți ai celui de al II-lea C.L.N. clandestin — păcat de ei, sărmanii bă-

ieţi ! — împrejurare, fireşte, destul de neplăcută, pe care poate că tînărul Bottecchiari nu greşise subliniind-o, dacă priveai lucrurile din punctul lui, personal, de vedere, în notiţa în cursive apărută în *Gazzetta del Po* [1], la două zile după inaugurare. În orice caz, numai unui nebun (nu, Nino Bottecchiari, bineînţeles : el juca disciplinat rolul pe care-i ordonaseră să-l joace...), numai unui nebun de calibrul lui Geo i-ar fi putut veni în minte să se dedea la o asemenea formă de sabotaj faţă de un local atît de vesel şi de simpatic ! În fond, ce era rău aici ? Dacă lumea, aşa cum lăsase, dealtfel, foarte repede şi clar să se înţeleagă, simţea acum nevoia unui local de acest gen, un local în afara Porţilor — deci, într-un fel, afară din propria lor carapace — unde să poată merge după film nu numai să ia o gustare, dar să rămînă uneori pînă-n zori, dansînd în sunetele unui radiogramofon, laolaltă cu alte grupuri şi cu şoferii aflaţi în trecere, ei bine, să fim drepţi, nu avea, oare, lumea perfectă dreptate ? Societatea zdruncinată de război şi rîvnind să înceapă prin orice mijloc reconstrucţia dorită şi de dorit, încerca să-şi revină. Slavă Domnului, viaţa reîncepea. Şi cînd reîncepea, cum bine se ştie, nu se uită la nimeni.

Feţele care, cu o clipă înainte, exprimau neîncredere, îndoială şi amărăciune se luminau deodată cu maliţiozitate. Şi dacă deghizarea şi tot acest spectacol insistent şi iritat oferit de Geo avea o anume semnificaţie politică ? Dacă — şi îşi făceau complice cu ochiul — era un comunist ?

În seara aceea la *dancing*, de exemplu, se apucase să arate-n dreapta şi-n stînga fotografiile familiei moarte

[1] Gazeta Padului (n.t.).

în Germania, cu o insistență excesivă, ajungînd chiar să-i tragă de pulpana hainelor pe băieții și fetele care, în momentul acela — dat fiind că între timp radiogramofonul începuse iarăși să cînte —, evident că nu se gîndeau la altceva decît cum să se avînte mai repede pe pista de dans. Nu erau deloc povești, foarte multe persoane de încredere fuseseră martore. Așadar, la ce făcea aluzie Geo, ce voia să spună cu toate gesturile și mișcările lui de apucat, cu pantomima aceea bizară, macabră, împănată cu rînjete mieroase și strîmbături rugătoare și totodată amenințătoare, dacă nu că el și Nino Bottecchiari, după ce căzuseră recent de acord în privința casei de pe strada Campofranco, se împăcau de minune *și în ce privește restul, respectiv politica, respectiv comunismul ?* Dar atunci, dacă el acceptase rolul de idiot folositor, nu părea mai mult decît justificat, în fond, ca așa numitul „Club al Prietenilor Americii“, unde, cineva, în haosul și entuziasmul primei perioade de după război, crezuse nimerit să-l înscrie pe Geo din oficiu, luase destul de prompt toate măsurile spre a-l exclude din rîndul membrilor săi ? Să ne înțelegem : probabil că nimeni n-ar fi visat vreodată să-l izgonească. Cel care *voise* scandalul și sancțiunile corespunzătoare fusese întîi și-ntîi el, ce mai tura-vura ! ; la fel, într-o altă noapte de pomină (se petrecuse în februarie '47), cînd se prezentase la ușa Clubului, personalul de serviciu în loc să se afle în fața unui domn decent îmbrăcat, se trezise în fața unui soi de cerșetor și, pe deasupra, ras în cap ca ocnașii — într-un cuvînt, o veritabilă epavă umană, semănînd perfect cu răposatul Tugnin de la Casa lui Dum-

nezeu —, care se apucase să urle în holul plin de blănuri și paltoane, că nu și nu, să-l lase să intre, fiindcă oricine era înscris reglementar la Club putea să-l frecventeze cum și cînd avea chef. Desigur, excluderile sînt întotdeauna antipatice. Cum să nu. Dar, pe de altă parte : era sau nu adevărat că deja de cîtva timp, mai precis din toamna anului precedent, membrii „Clubului Prieteniii Americii" votaseră în unanimitate revenirea cît mai grabnică la vechiul și gloriosul nume de „Clubul Concordiei", restrîngînd ca și odinioară sfera celor înscriși la aristocrații din familiile Costabili, Del Sale, Maffei, Scroffa, Scocca etcaetera și la pătura cea mai elevată a burgheziei — evident, cea catolică, dar în unele cazuri speciale și cea izraelită — aleasă din rîndul proprietarilor de pămînturi și profesiunilor liberale ? Asemeni unui fluviu larg care, revărsîndu-se, inundase pe o mare întindere cîmpiile învecinate, lumea simțea de acum nevoia să reintre în matcă : asta era esența. Ceea ce explica, printre altele, de ce pînă și bătrîna Maria, Maria Ludargnani, care în cursul aceleiași ierni, iarna dintre '46 și '47, redeschisese casa de toleranță de pe strada Arianuova (în numai cîteva săptămîni avea să se dovedească singurul local public, într-un anume fel, din Ferrara, unde mai era încă posibil ca oamenii să se întîlnească fără ca, la un moment dat, opiniile politice și apolitice să scoată capul, înveninînd relațiile dintre ei : și serile petrecute acolo, cel mai ades pălăvrăgind sau jucînd cărți cu fetele, le copiau perfect pe cele din frumoasele vremuri de altă dată...), pînă și ea socotise necesar în noaptea cînd Geo venise să bată la ușă, să-i

spună clar și răspicat că el nu, el să plece de acolo, exclamînd, după ce se asigurase privind prin vizor că într-adevăr plecase, înghițit de ceață : Numai nenorocitu' ăsta mai lipsea-n localu' meu ! În concluzie : dacă nimănui nu-i trecuse prin minte că Maria Ludargnani, interzicîndu-i lui Geo accesul în casă, îl privase de un drept al lui, cu atît mai mult trebuiau să admită că membrii „Concordiei“ acționaseră față de el în chipul cel mai corect, reglementar și responsabil cu putință. Și la urma urmei, dacă omul nu poate să-l dea afară din casă pe cine crede de cuviință, unde mai e libertatea, ce rost mai are să vorbești despre democrație ?

Abia în '48, după alegerile din 18 aprilie, după ce Secția provincială a A.N.P.I. fu obligată să se mute în trei camere din fosta Casă a Fasciei de pe calea Cavour (și apăru, astfel, dovada tardivă că zvonurile despre o aderare la comunism din partea proprietarului casei din strada Campofranco erau absolut fanteziste), abia în vara aceluiași an Geo Josz se hotărî să părăsească orașul. Dispăru pe neașteptate, aidoma unui personaj de roman, fără să lase nici cea mai mică urmă ; și imediat unii spuseră că emigrase în Palestina, luîndu-se după doctorul Herzen, alții în America de Sud, alții într-o țară, undeva „în spatele cortinei de fier“.

Continuă să se vorbească despre el încă vreo cîteva luni : la cafeneaua „Della Borsa“, la „Doro“, în casa de toleranță a Mariei Ludargnani, peste tot. Lui Daniele Josz i se oferi de mai multe ori prilejul să țină dizertații publice pe această temă. Avocatul Geremia Tabet inter-

veni și el în calitate de curator al intereselor deloc neglijabile ale dispărutului. Și între timp :

— Ce nebun ! îi auzea repetînd.

Clătinau blînd din cap, strîngeau din buze în tăcere, ridicau ochii spre cer.

— Dac-ar mai fi avut un pic de răbdare ! adăugau oftînd ; și erau din nou sinceri, din nou sincer îndurerați.

Spuneau că timpul care rezolvă totul pe lumea asta și datorită căruia, din fericire, Ferrara însăși renăștea din ruine identică, egală cu cea care fusese în trecut, timpul avea să-l potolească și pe el pînă la urmă, ajutîndu-l să revină la o viață normală, să se reintegreze : fiindcă, dacă te gîndeai bine, tocmai asta era problema *lui*. Și cînd colo, exact pe dos. Preferase să plece. Să dispară. Să facă pe tragicul : și asta tocmai acum cînd, închiriind palatul de pe strada Campofranco, rămas, în sfîrșit, liber, și punînd pe roate întreprinderea paternă, ar fi putut să ducă o viață comodă, de adevărat domn, și chiar să se gîndească, eventual, să-și refacă familia. Să se căsătorească, sigur că da : fiindcă n-ar fi existat în Ferrara nici o domnișoară, dintr-o familie burgheză bună și chiar foarte bună, căreia, la o adică, să-i treacă prin cap să considere deosebirea de religie drept un obstacol insurmontabil (nu, într-adevăr, nu trecuseră degeaba atîția ani : în privința aceasta anumite norme rigide de altădată deveneau din zi în zi mai puțin sesizabile, mai puțin actuale). Dar cum era el sucit și incapabil să judece calm, firește că nu putea s-o intuiască : cert este că pînă la urmă lucrurile s-ar fi aranjat încet-

încet, ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic nicicînd. Însă pentru a-i da timpului posibilitatea să rezolve totul, trebuia să știi s-aștepți, să știi să-ți stăpînești nervii. În loc de asta, se mai văzuse oare vreodată o comportare mai nelogică ? Se întîlnise, oare, vreodată, un caracter mai de neînțeles ? Hai s-o spunem cinstit : în realitate, avuseseră chiar prea multă răbdare ! Fiindcă, pentru a pricepe ce soi de individ, ce fel de enigmă vie le căzuse pe cap, episodul cu contele Scocca ar fi putut fi mai mult decît suficient, fără a mai aștepta și restul...

VI

Da, o enigmă.

Și totuși, cînd, în lipsa unor indicii mai sigure, reveneam la acea dublă senzație de ceva absurd și de adevăr revelat totodată, pe care o poate trezi în oricare din noi o întîlnire la căderea serii, exact episodul cu contele Scocca putea să nu conțină nimic enigmatic, nimic care, dacă te gîndeai bine, să nu poată fi înțeles de o inimă cît de cît solidară.

Oh, cît e de adevărat ! Lumina diurnă este plictis, somn greu al spiritului, „plictisitoare veselie“ — precum spune Poetul. Dar faceți să vină, în sfîrșit, ceasul crepusculului, ceasul de umbră și lumină al unui liniștit crepuscul de mai : și atunci se poate întîmpla ca oamenii și lucrurile care vi se păruseră înainte complet normale și indiferente, să vi se arate dintr-o dată drept ceea ce sînt cu adevărat, se poate întîmpla să vă vorbească din-

tr-o dată — și-n clipa aceea veți fi ca fulgerați — pentru întîia oară de voi și de ei înșiși.

— De ce stau cu acest om ? Cine e el ? Dar eu care răspund la întrebările lui, care mă pretez la jocul lui, eu, cine sînt ?

După cîteva momente de stupoare mută, două palme răspunseseră fulgerător întrebărilor insistente, deși politicoase, ale lui Lionello Scocca. Dar întrebărilor le-ar fi putut răspunde și un urlet furibund, neomenesc : atît de puternic, încît l-ar fi auzit cu groază tot orașul, de la înșelătoarele culise rămase intacte ale străzii Mazzini, pînă la zidurile dărîmate din depărtare.

ULTIMII ANI AI CLELIEI TROTTI

„Persoanele a căror afecțiune este cucerită printr-o înşelătorie nu sînt niciodată iubite sincer. Îmi amintesc că un muribund n-a acceptat să schimbe nici măcar două vorbe cu nişte persoane care-l iubeau, fiindcă le făcuse să creadă că le iubeşte.“

SVEVO

I

Dacă numești consolator vastul complex arhitectonic al cimitirului din Ferrara, așa cum îi apare celui ce intră din îngusta stradă Borso în imensa piață Della Certosa, riști să ți se rîdă-n nas. În nici o zonă din Italia, și cu atît mai puțin din regiunea Emilia, moartea n-a fost ținută vreodată la loc de cinste... Și totuși, vederea neașteptată a cimitirului la capătul străzii Borso — un simplu maț de legătură, nu mai lung de o sută de metri, strivit de o parte și de alta de frunzișul debordant a două mari parcuri aristocratice, și cu prăvăliile pietrarilor și florarilor îngrămădite toate la început și la sfîrșit —, îți face întotdeauna o impresie plăcută, parcă de sărbătoare.

Ca să ai o idee despre ce înseamnă piața Della Certosa, trebuie să te gîndești la o pajiște întinsă, aproape pustie, presărată ici-colo cu monumentele funerare ale unor iluștri necatoloci din secolul trecut : într-un cuvînt, la un fel de cîmp de exerciții militare. În dreapta, fațada aspră, neterminată a bisericii San Cristoforo și, arcuit

într-un larg semicerc pînă sub zidurile orașului, un portic amplu din prima jumătate a secolului al XV-lea, pe care soarele, în unele după-amieze, părea să-l încunune cu o aureolă. În stînga numai căsuțe joase de tip rural, numai ziduri scunde mărginind grădinile mari de zarzavat, în care este și acum destul de bogată această zonă de la periferia orașului : căsuțe și ziduri care, spre deosebire de ceea ce există în fața lor, nu formează nici cel mai mic obstacol în calea lungilor raze de soare ale după-amiezei și amurgului. În spațiul cuprins între aceste limite, foarte puține lucruri îți vorbesc despre moarte. Pînă și cele două perechi de îngeri din vîrful extremităților porticului, reprezentați în clipa cînd așteaptă semnalul din cer spre a da glas trîmbițelor lungi, de bronz, duse deja la gură, dacă-i privești bine, nu au nimic înfiorător în ei. Își umflă pe intrecute obrajii roșii, nerăbdători să sufle, dornici de joacă : înfățișați de artistul baroc cu trăsăturile unor băiețoi zdraveni, probabil de prin împrejurimile Ferrarei.

Poate din cauza aceasta, poate pentru dulcea seninătate a locului și, bineînțeles, pentru perpetua și aproape absoluta ei solitudine, piața Della Certosa a fost întotdeauna punctul de întîlnire al îndrăgostiților. Chiar și astăzi, unde te duci în Ferrara, dacă ai chef să vorbești discret cu cineva ? întîi și-ntîi în piața Della Certosa ; căci, dacă lucrurile o apucă pe făgașul dorit, nimic mai simplu decît să te îndrepți apoi spre bastioanele din apropiere, unde găsești locuri ferite cîte vrei de privirile indiscrete ale doicilor, și ele destul de numeroase la ceasul amurgului ; dacă, din contră, idila nu merge, ni-

mic mai ușor și, totodată, departe de a fi compromițător, decît să te întorci împreună cu persoana respectivă spre centrul orașului. Este un obicei adînc înrădăcinat, un fel de ritual : probabil la fel de vechi ca însăși Ferrara. Dăinuia înainte de război, dăinuie și azi, va dăinui și mîine. Desigur, campanila bisericii San Cristoforo, retezată la jumătate de o grenadă englezească în aprilie '45 și rămasă așa, ca un ciot sîngeriu, sta mărturie că orice garanție a veșniciei e iluzorie și, deci, inclusiv mesajul de speranță ce pare să se desprindă din vibrația roșie, caldă a soarelui pe porticul intact, nu-i altceva decît un truc, o înșelătorie, o minciună cusută cu ață albă. Da, se va sfîrși, mai devreme sau mai tîrziu va înceta să existe — așa cum, în apropiere, a încetat să mai existe campanila bisericii San Cristoforo — și dansul zvelt al arcurilor ce se deschid ca două brațe întinse spre lumină, înseninînd și amăgind sufletele celor ce-l contemplă. Fără îndoială, odată și odată se va isprăvi și cu ele : ca și cu toate celelalte. Dar pînă atunci, la un pas de miile și miile de orășeni morți, înșirați în cimitirul din spate, cît timp pe întinsa suprafață de iarbă, semănată ici-colo cu coloane și lespezi funerare, rezistă cu îndîrjire urzeala pașnică, indiferentă a vieții, extrem de hotărîtă să nu se lase, să nu se predea, ce profeție mai mult decît aceea care promite inevitabilul Neant final pare sortită să se piardă în aerul îmbătător al serii apropiate, să rămînă neascultată ?

Atmosfera de manifestație populară, aproape sportivă, provocată pe neașteptate în piața Della Certosa de un

cortegiu funerar mult prea deosebit de cele normale spre a putea trece neobservat, cortegiu care, într-o după-amiază de toamnă a lui 1946, țîșnise de pe strada Borso cu fanfara în față, atrase imediat atenția frecventatorilor obișnuiți ai locului — în primul rînd doici, copii și perechi de îndrăgostiți — făcîndu-le pe cele dintîi, așezate pe iarbă lîngă cărucioare, să-și ridice uimite ochii de pe ziar sau de pe broderie, pe următorii să întrerupă jocul de-a prinselea sau jocul cu mingea, iar pe ultimii să-și dea drumul la mîini și să se îndepărteze brusc unul de altul.

Toamna lui '46. Războiul era acum de domeniul trecutului. Însă, observînd cortegiul care-n momentul acela își făcea apariția în piața Della Certosa, prima impresie era de întoarcere la mai și iunie din anul precedent, la zilele fierbinți ale Eliberării. La prima vedere, cu inima și sîngele zvîcnind dintr-o dată, ți se părea că ești chemat să asiști iar la unul din tipicele examene colective de conștiință, atît de frecvente în epoca respectivă, prin care o societate veche și vinovată se străduia cu disperare să se reînnoiască. Și după ce observai în treacăt pădurea de steaguri roșii ce veneau în urma sicriului, cu zeci și zeci de pancarte amestecate printre ele, pe care scria GLORIE ETERNĂ CLELIEI TROTTI, sau CINSTE CLELIEI TROTTI, MARTIRĂ A SOCIALISMULUI, ori TRĂIASCĂ CLELIA TROTTI, CĂLĂUZĂ EROICĂ A CLASEI MUNCITOARE, purtate de partizani bărboși, și mai ales absența preoților și clericilor din fața dricului de clasa întîi, privirea o lua înaintea cortegiului ce se contura stacojiu pe verdele intens al covorului de

iarbă, spre ţinta către care se îndrepta : o groapă săpată în pajişte, chiar vizavi de faţada bisericii San Cristoforo. Deci în afara cimitirului propriu-zis, în pămînt nesfinţit : unde, cu excepţia unui protestant englez, mort de malarie la Ferrara în 1917, nimeni nu mai fusese îngropat de mai bine de cincizeci de ani.

Însă revenind la cortegiul funerar al cărui capăt se afla acum doar la cîţiva zeci de metri de groapa laică, umilă, ce aştepta deschisă (între timp lumea se revărsa în continuare de pe strada Borso, de-ţi venea să crezi că nu se mai sfîrşeşte), un ochi cît de cît exersat îşi dădea seama cu uşurinţă, dintr-o sumedenie de amănunte, că impresia iniţială a unei magice întoarceri la atmosfera din '45 fusese înşelătoare.

Să luăm de pildă fanfara care, e bine să precizăm, mergea la oarecare distanţă înaintea dricului şi cînta în ritm lent marşul funebru de Chopin. Uniformele nounouţe ale membrilor ei — unul din motivele de laudă ale administraţiei comuniste instalată de curînd la primărie — fără îndoială ar fi încîntat un neştiutor, un străin, dar nu pe cine era în stare să recunoască sub şepcile largi cu cozorocuri lucioase după moda poliţiei americane figurile blajine şi umile ale bătrînilor plini de zel din *Orfeonica* (risipiţi cine ştie pe unde, săracii de ei, pe vremea atacurilor şi schimburilor de focuri care urmaseră după ruperea frontului şi insurecţia naţională !). Dar grijulia punere în scenă, atît de străină haosului genial al unei revoluţii, apărea şi mai evidentă, dacă lucrul acesta mai era posibil, în grupul compact a nu mai puţin de cincisprezece *arzdóre*, ţărănci tipice din regiu-

nea Bassa, care înconjurau de ambele părți dricul ca un fel de gardă de onoare, purtînd, două cîte două, coroane mari de trandafiri și de garoafe. Chipurile pămîntii, puternic marcate de oboseală ale acestor mame cam de aceeași vîrstă cu Clelia Trotti erau suficiente ca să ghicești de unde veniseră și cum veniseră. Convocate din cele mai îndepărtate sate de pe coasta adriatică, de unde plecaseră în zori, înghesuite în trei sau patru automobile, la Ferrara putuseră să se întremeze cu o porție de spaghete, o felie de friptură și un sfert de vin, dar, din păcate, nu și să se odihnească. Aceeași minte birocratică, semn al unor vremuri deja pașnice, care prevăzuse o masă împodobită cu stegulețe roșii de hîrtie, hotărîse apoi, implacabilă, ca îndată după aceea vîrstnicele gospodine să se curețe de praf cum puteau mai bine și pe urmă să îmbrace peste hainele de toate zilele un fel de tunică bizară : roșie, bineînțeles, și presărată cu o mulțime de minuscule seceri și ciocane negre. Astfel gătite, făceau figura pe care trebuiau s-o facă : de preotese ale socialismului. Dar pasul greoi și nesigur, privirile sălbatice pe care le aruncau în jur (era explicabil : majoritatea vedeau un oraș pentru prima dată !), le trădau cu prisosință. Și te făceau să te gîndești că obositoarea odisee ale căror protagoniste fuseseră încă din zorii zilei era, din nefericire, foarte departe de a se apropia de sfîrșit. Dezbrăcate de tunici peste cîteva ore, urcate în mașinile care le aduseseră în oraș, abia în toiul nopții aveau să se înapoieze la căminele lor. Și cine știe dacă, înainte de a le expedia, avea să-și amintească cineva să le așeze pentru

a doua oară, așa cum s-ar fi cuvenit, la masa împodobită cu stegulețe roșii.

Imediat după dric, în spațiul îngust dintre dric și masa anonimă a purtătorilor de steaguri și pancarte, se înșirau pe cîteva rînduri autoritățile.

Erau socialiști, comuniști, catolici, liberali, membri ai Partidului Acțiunii și ai celui Republican, într-un cuvînt, tot fostul directorat al Comitetului de Eliberare Națională clandestin, reconstituit aproape în întregime cu acest prilej. În plus, grupului i se adăugaseră cîteva personalități nu chiar strict politice, ca de pildă inginerul Cohen, președintele Comunității izraelite, sau doamna Bettitoni, primăreasa proaspăt numită.

Astfel că, deși deputatul Mauro Bottecchiari, supranumit de obicei la Ferrara „principele Baroului nostru“, acum, după recentele alegeri administrative care marcaseră victoria strivitoare a comuniștilor, nu mai putea fi socotit drept cea mai reprezentativă figură politică a orașului, spre el se îndreptau întîi și întîi privirile tuturor, spre coama lui zbîrlită, de argint, spre fața deschisă, leală, aprinsă la culoare. Da, din punct de vedere politic, onorabilul Bottecchiari era un om sfîrșit („Un reformist gen Turati“, începuse să fie calificat cu ironie de către comuniști). Totuși, în comparație cu bătrînul leu, ce erau ceilalți membri ai fostului Directorat al C.L.N. clandestin ? Cu excepția doctorului Herzen, așa-zisul prefect al Eliberării, emigrat recent în Palestina, nu lipsea nimeni. Era avocatul Galassi-Tarabini, democrat creștin care, preocupat de faptul că se afla într-un cortegiu funerar laic (din care pricină își rotea în jur ochii albaștri, apoși, pă-

rînd mereu gata să se umple de lacrimi) mergea lîngă Don Bedogni, de la Acțiunea Catolică, iar acesta, în basc și în pantaloni, încerca, dimpotrivă, să-și pună în evidență chiar și într-o asemenea împrejurare dezinvoltura și ușurința scînteietoare ce făcuseră din el unul din cei mai ascultați polemiști politici din întreaga regiune. Era inginerul Sears din Partidul Acțiunii care sta, ca de obicei, ceva mai retras, cu mîinile mici încrucișate la spate, zîmbind ușor, ca pentru sine. Era grupulețul republicanilor istorici — farmacistul Ricoboni, croitorul Squarcia, dentistul Canella — după cum se vedea limpede, destul de încurcați, dar dornici să țină și ei pasul. În sfîrșit, era Alfio Mori, fruntașul comunist al Ferrarei, mic, oacheș, cu ochelari, cu un zîmbet vag ce-i dezvelea un pic incisivii superiori, mari și foarte albi, vorbind liniștit cu Nino Bottecchiari, tînărul și promițătorul secretar provincial al A.N.P.I. Ei bine, ce erau în ansamblu acești oameni care mergeau gîrboviți și umili, dacă nu o mică echipă de nulități ? Deputatul Bottecchiari îi depășea cu un cap și, din cînd în cînd, întorcea sfidător împrejur chipul roșu, coleric, dinaintea căruia pînă și rău-famatul Sciagura, trimis să-l atace în plină Giovecca, mai demult, în '22, trebuise să bată rușinat în retragere. Nu încăpea nici o îndoială : măcar pentru ziua aceea — dealtfel în armonie cu tonul de polemică inactuală care i se imprimase ceremoniei — tot el era, ca altădată, șeful recunoscut și indiscutabil al antifascismului din oraș. De aceea, nimic mai firesc ca, după ce dricul se oprise alături de groapă și țărăncile din deltă scoseseră din el sicriul de zinc al Cleliei Trotti, deputatul Bottecchiari să înainteze primul spre catafalc. La trans-

ferarea rămășițelor pămîntești ale Cleliei Trotti, moartă în temnița din Codigoro cu trei ani în urmă, în timpul ocupației germane, de la cimitirul din Cadigoro la cimitirul orășenesc din Ferrara, nimic nu-l putea opri să nu joace iar rolul de primă mînă ce i se cuvenea. Lui, celui mai vechi tovarăș de luptă socialistă al Cleliei Trotti îi revenea cinstea să înceapă seria discursurilor comemorative.

— Tovarăși ! strigă deputatul Bottecchiari : un urlet răgușit, imperios, al cărui ecou răsună îndelung sub porticul cimitirului.

— Tovarășe ! adăugă, pe un ton mai scăzut, după o pauză, ca și cum s-ar fi pregătit să-și ia avînt.

Pe urmă începu să vorbească gesticulînd. Și cuvintele lui ar fi ajuns precis pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale pieței (din pricina efortului, chipul deputatului devenise brusc stacojiu), dacă exact în clipa aceea, de pe strada Borso n-ar fi țîșnit o motoretă zgomotoasă : o „Vespa“, una din primele care se vedeau circulînd prin oraș după război. Țeava de eșapament era lipsită de silențiator. Ba, mai mult. O instalație bătătoare la ochi, din metal cromat, vizibilă jos, pe partea stîngă a scuterului, în loc să atenueze pocniturile motorului, avea, în mod evident, efectul contrar : respectiv, le făcea și mai seci și mai gălăgioase, în armonie cu mîna nervoasă, adolescentină care le provoca necontenit.

Întrerupt din avîntul său oratoric, deputatul Bottecchiari tăcu. Încruntîndu-și sprîncenele albe, zbîrlite, își aținti privirea spre capătul pieței. Era presbit și, nevăzînd bine, își scoase cu un gest nervos al mîinii mari, tremu-

rătoare, *pince-nez*-ul minuscul. În obiectiv intră imaginea îndepărtată a unei fete care, după ce ieșise din strada Borso, încetinise și acum gonea pe „Vespa" de-a lungul porticului arcuit al cimitirului, pe la spatele lumii strînse în semicerc. Oh, era vorba, probabil, de o fată foarte tînără, de familie bună — rostiră buzele deputatului Bottecchiari, făcînd o strîmbătură de tristețe. Cine să fie oare, a cui fiică ? spunea chipul lui descumpănit și iritat, de parcă ar fi recapitulat mental, în timp ce observa picioarele bronzate, robuste, de adolescentă în jur de cincisprezece ani, întoarsă după cel puțin două luni de ședere la mare la Cesenatico ori la Marina di Cervia (evident, după ce trecuse furtuna războiului, burghezia își relua rînd pe rînd vechile obiceiuri !), toate numele celor mai bune familii burgheze din oraș, din care făcuse întotdeauna parte și familia Bottecchiari. „Ce indecență !", blamă, atunci, cu glas tare, cu amărăciunea celui ce se simte rănit, neînțeles. „Eu mă întreb", adăugă, arătînd cu mîna întinsă spre tînăra motociclistă, dreaptă în șa, cu bustul slăbuț, aproape masculin, acoperit de o bluză din mătase neagră și cu o panglică roșie în păr, „mă întreb dacă poate exista o proastă creștere mai mare de atît !". Și mulțimea — sute de fețe scandalizate — se întoarse lent, îndreptîndu-și privirea într-acolo, cerînd liniște.

— Sst !

Fata nu pricepu sau nu vru să priceapă. Deși ajunsese deja în punctul unde-și propuse (deputatul Bottecchiari care o văzuse dispărînd îndărătul unei perdele de oameni ceva mai înaltă, fiindcă, pentru a asista mai bine

la ceremonie, se sui sus pe parapetul ce delimita spațiul din fața bisericii, așteptase inutil să apară din nou la loc deschis), nu numai că nu socoti oportun să stingă motorul, ci dimpotrivă, deși oprise, cuteza să se joace mai departe, dînd drumul din cînd în cînd unor accelerații bruște și zgomotoase.

— Faceți-o să înceteze, pentru Dumnezeu! strigă exasperat deputatul Bottecchiari.

— Sst! repetară energic în cor oamenii cocoțați pe parapet: cefe ce se răsuceau, ochi severi ce urmăreau de sus o scenă pe care deputatul Bottecchiari, chiar dacă se ridica pe vîrful picioarelor, tot nu putea s-o zărească. Însă nimeni nu se hotăra să sară jos, nimeni nu risca să-și piardă locul spre a pune capăt scandalului!

Așezat pe parapetul de piatră, într-o poziție bună, de unde vedea totul — pe deputatul Bottecchiari, așteptînd să-și poată reîncepe discursul și, la o distanță de doi-trei metri, pe fata de pe „Vespa“, ai cărei ochi albaștri exact în clipa aceea se întîlneau cu ai lui — Bruno Lattes tresări.

Se simțea stînjenit (vom explica mai tîrziu pentru ce) și lăsă capul în jos. Cînd îl ridică peste cîteva secunde, fata privea deja altundeva. Fixa cu evidentă ironie un băiat cam de aceeași vîrstă, la fel de blond ca ea, cu aceeași expresie dură și indiferentă în ochii limpezi. Era așezat drept în fața ei, pe parapetul de piatră, cu racheta între picioare și pulovărul alb cu mînecile înnodate în jurul gîtului. Era clar că flirtau — se gîndi Bruno Lattes — de asta își dăduseră întîlnire în piața Della Certosa! Dar cine era ea, a cui fiică era? — continuă, atras pe ne-

aşteptate, spasmodic, de panglica roşie ce lega părul fetei. Era, oare, posibil ca războiul, anii în care el fusese băiat iar ea fetiţă să nu fi lăsat asupra ei nici cea mai mică urmă ? Era oare posibil ca în Italia adolescenţii să fie pretutindeni la fel : *teen-agers*[1] complet neştiutori, ieşiţi parcă din paginile unei reviste ilustrate americane ?

— De aproape jumătate de oră te aştept, spunea tînărul tenismen, fără să dea semn că ar vrea să se ridice.

— Şi te mai plîngi ! răspunse fata.

Cu o mică strîmbătură batjocoritoare, arătă spre piaţa mişunînd de lume.

— După cîte văd, aveai cum să-ţi petreci timpul, adăugă.

— Sst ! Linişte ! repetară pentru a treia oară oamenii cocoţaţi pe parapet.

Băiatul îşi luă aerul unui „dur" din filme. Indică rînjind scuterul.

— Vrei să-ţi calmezi odată mînuţa aia nervoasă ? făcu.

— Mai bine hai să mergem, se lamentă fata, care între timp coborîse din şa, oprise motorul şi venea să se aşeze lîngă prietenul ei. Doar nu vrei să rămînem aici ?

— În faţa acestui sicriu unde sînt închise rămăşiţele pămînteşti ale Cleliei Trotti, ale neuitatei noastre Clelia, atacă, din colţul său, deputatul Bottecchiari pe un ton ce vestea că peste o clipă lacrimi mari aveau să-i brăzdeze obrajii apoplectici —, nu pot, tovarăşi, prieteni, concetăţeni, să nu mă întorc la un trecut comun. Dacă-mi amintesc bine, Clelia Trotti şi cu mine, cel care vă vorbeşte, ne-am cunoscut în aprilie 1904...

---

[1] Tineri între 13 şi 19 ani (engl.).

Întorcîndu-se încet, Bruno Lattes reîncepu să privească în direcția oratorului. Dar tresări din nou. Nu cumva-l cunoștea pe omulețul de colo, cel îmbrăcat în negru, care sta drept și țanțoș lîngă deputatul Bottecchiari ? Nu era cumva Cesare Rovigatti, cizmarul din piața Santa Maria in Vado ?

Ce puțin timp trecuse — își spuse apoi cu durere — de cînd în august, deci după 25 iulie '43, părăsise Ferrara pentru Roma și, peste nici măcar un an, pe aceasta pentru Statele Unite ale Americii ! Și totuși, cîte se petrecuseră în acel scurt răstimp !

La începutul ultimilor trei ani de groază, părinții lui, care nu consideraseră niciodată că trebuie să fugă, nu acceptaseră niciodată să se înarmeze cu acte false, fuseseră luați și duși de nemți : acum numele lor figurau împreună cu alte aproape două sute pe placa memorială pusă de Comunitatea izraelită pe fațada templului din strada Mazzini. Iar el ? El fugise din Ferrara. Plecase la momentul oportun, spre a nu împărtăși soarta tatălui și a mamei lui, sau, eventual, spre a fi împușcat, în decembrie următor, de republicanii din Salò ; avînd în plus, pe lîngă cîștigul de a-și fi salvat pielea, și pe acela de a fi apucat pe drumul unei cariere universitare demne și calme (deocamdată, se înțelege, doar cu titlu provizoriu, era un simplu *Lecturer in Italian*, dar în curînd avea să fie angajat definitiv ; ceea ce i-ar fi permis ca, peste alte cîteva luni de așteptare, să obțină mult rîvnita cetățenie americană...).

Ultimii trei ani contau în adevăr cît o viață. Și totuși, cu voia Domnului — continua să-și spună Bruno

Lattes, clătinînd, fără să-și dea seama, aprobator din cap — Rovigatti nu părea îmbătrînit aproape deloc, pînă și părul negru, ușor încărunțit rămăsese mai mult sau mai puțin la fel. La fel ca deputatul Bottecchiari și toți ceilalți antifasciști ferrarezi, prezenți astăzi în mod oficial la funerariile Cleliei Trotti, pe care-i cunoscuse pe rînd și-i frecventase în '39 ; la fel ca Ferrara care, lăsînd la o parte stricăciunile pricinuite de război, dealtfel pe cale de a fi înlăturate, i se păruse încă din primul moment absolut identică, egală cu orașul copilăriei și adolescenței lui (însăși casa unde se născuse și crescuse îi fusese restituită intactă, chiar dacă nu mai avea nici o mobilă, intactă ca o găoace goală...) și pentru Rovigatti — poate mai ales pentru el ! — se părea că timpul trecuse în van, ba pur și simplu se oprise.

Iată deci — conchise — bătrîna și mica lume a provinciei pe care o lăsase în urmă. Iată-i deci pe toți, turnați parcă în ceară, toți identici, egali cu ei înșiși. Dar Clelia Trotti ?

Ultima dată o întîlnise cu o zi înainte de plecare, exact acolo, în piața Della Certosa, aproximativ pe locul unde se odihnea acum sicriul ei ; și în amintirea lui, în timpul celor patruzeci de luni nespus de lungi care urmaseră, Clelia Trotti rămăsese neschimbată.

Ce mult ar fi vrut s-o fi găsit și pe ea turnată în ceară, nemișcată ca o statuetă grotescă de care, cu un amestec de milă și derîdere, să fi putut dispune după plac ! I-ar fi spus zîmbind : „Vedeți că aveam dreptate cînd vă promiteam că am să mă întorc ? Vedeți că greșeați cînd nu aveați încredere ?“

Să nu se schimbe nicicînd, să rămînă mereu identică, egală cu cea pe care o văzuse ultima după-amiază înaintea plecării, înainte de a tăia coarda salvîndu-se... Era ceea ce ar fi *pretins* și de la ea, dacă ea între timp n-ar fi murit.

II

În toamna tîrzie a lui 1939, cam la un an de la promulgarea legilor rasiale, cînd se hotărî să pornească în căutarea Cleliei Trotti, Bruno Lattes nu știa nimic despre ea. Din auzite se părea că este o femeie micuță, uscată și neîngrijită, în jur de vreo șaizeci de ani : arătînd ca un fel de călugăriță pe care, dacă o întîlneai pe stradă, nici n-o observai. Dar, în fond, cine în toată Ferrara putea afirma că o cunoștea personal, sau, pur și simplu, își mai amintea că există ? Pînă și deputatul Bottecchiari, deși o frecventase foarte mult în tinerețe, la începuturile carierei lui politice, cînd conduseseră împreună legendara revistă *Fiaccola del Popolo* (după cîte se șoptea, fuseseră amanți, cel puțin pînă la izbucnirea primului război mondial...), pînă și el avea aerul că-i pierduse complet orice urmă.

— Iată-l și pe micul nostru Lattes ! strigase deputatul, din spatele monumentalei mese în stil renascentist ce-i slujea drept birou, atunci cînd Bruno se dusese în mod special la el spre a afla ceva despre bătrîna învățătoare. Hai, intră ! adăugase vesel, văzîndu-l că rămăsese nehotărît în prag. Ce mai face papà ?

Spunînd acestea, îi întindea lui Bruno o dreaptă viguroasă, în semn de salut și de încurajare, iar între timp, sculîndu-se pe jumătate din jilțul comod, avocățesc, căptușit în întregime cu mătase roșie, îl scruta binevoitor din cap pînă-n picioare. Însă, cum auzi numele lui Trotti, se închise rapid în cea mai precară rezervă.

— A, da... stai puțin..., răspunse, evident încurcat, cineva, nu-mi mai amintesc cine, parcă m-a informat că stă... că s-ar fi dus să stea pe undeva pe lîngă Saraceno... pe strada Belfiore...

Apoi devie discuția spre alte teme : războiul, acel *drôle de guerre*, intervenția probabilă a Italiei, de fapt „a lui Mussolini", următoarele „lovituri" posibile ale lui Hitler. „Ei, da", spuneau între timp ochii lui albaștri, plini de vinișoare roșii, scînteind ironici și triumfători, „ei, da ! Douăzeci de ani *pînă și voi* m-ați privit cu suspiciune, m-ați evitat și m-ați disprețuit, ca antifascist, subversiv, adversar al Regimului, iar acum că scumpul *vostru* Regim vă azvîrle afară, iată-vă la Canossa, cu urechile pleoștite și coada între picioare !"

Discuta mereu despre altceva, dar fără să părăsească sfera politicii internaționale și tipicele elucubrații pe teme militare — denumite de fasciști cu sarcasm „strategie înaltă" — care, atunci cînd radioul transmitea buletinul zilnic de știri de pe frontul oprit la linia Maginot, umplea însăși cafeneaua Della Borsa. Era limpede că de data aceea — se gîndi Bruno — nu voia ca discuția să părăsească un atare făgaș. Tonul de complicitate blîndă nu trebuia să dea naștere nici unui echivoc în cel care-l asculta : hotărît nu. Spre a-l justifica era suficientă prie-

tenia care-l legase pe tatăl său, și el tot avocat, de Bottecchiari, încă din anii îndepărtați ai liceului (de fapt, mai degrabă decît prietenie se putea numi stimă și considerație între doi colegi burghezi înstăriți !), și care continuase între ei, chiar și după marșul asupra Romei, chiar și după asasinarea deputatului Matteotti, făcîndu-i să schimbe, zîmbindu-și de la distanță, de pe un trotuar pe altul al bulevardului Giovecca, saluturi solemne și confidențiale, cum cereau vechile uzanțe... Astfel că pentru Bruno fu o surpriză extraordinară ca mai tîrziu, la sfîrșitul „simpaticului lor conciliabul" — cum se exprimase avocatul — tocmai deputatul, pe punctul de a-și lua rămas-bun, să revină spontan la subiectul Clelia Trotti.

— Dacă reușești să dai de ea, salut-o din partea mea..., spuse cu un rînjet cordial, în ușa întredeschisă, bătîndu-l pe Bruno pe umăr.

Și apoi în șoaptă :

— Nu-l cunoști pe Rovigatti, Cesare Rovigatti, cizmarul care-și are prăvălia în piața Santa Maria in Vado, lîngă biserică ?

— El ne-a pingelit întotdeauna pantofii, răspunse Bruno.

Simți că roșește.

— Dar de ce ?

— Este omul care-ți poate spune unde stă Trotti, îi explică deputatul. Caută-l și întreabă-l. Dar atenție, adăugă ușor ca un suflu (între timp deschizătura ușii cu geamuri translucide se redusese la o simplă crăpătură) : *ea* este supravegheată, ai grijă !

Cînd ajunse jos, gata să treacă pragul porții de la stradă, primul lucru pe care-l făcu Bruno fu să privească-n sus, spre cadranul slab luminat al ceasului din piață. Era șapte. De ce să nu se ducă imediat la Rovigatti ? reflectă. Dacă se grăbea, putea foarte bine să-l mai prindă încă în chichineața lui. Era tipul care nu închidea niciodată înainte de opt, opt și jumătate.

Așteptă momentul cel mai prielnic pentru a se strecura afară fără a da de bănuit. În sfîrșit se hotărî și, străbătînd în grabă scuarul din față, la ora aceea arhiplin de lume ca întotdeauna, se furișă sub porticul Domului.

Mergea acum ceva mai lent, cu mîinile înfundate în buzunarele impermeabilului, gîndindu-se la primirea ambiguă pe care i-o făcuse Bottecchiari.

Îi revedea chipul, așa cum îi apăruse la sfîrșit, în ușa întredeschisă. Spusese : „Rovigatti“ și, în același timp, clipise cu subînțeles. Ei bine, ce voia să spună deputatul Bottecchiari cu acea ocheadă complice ? Voia oare ca prin semnul acela destul de vulgar și prin numele pe care i-l șoptise să-i ceară indirect scuze fiindcă în timpul conversației pledase cam prea mult pe generalități ? Sau voia pur și simplu să facă aluzie la legătura care-l unise odinioară și, poate, cine știe, încă-l mai unea tainic de vechea lui tovarășă de luptă : aluzie suficientă-n sine spre a lua celor spuse orice încurcătură *politică ?* De fapt, cam așa se comportau de obicei la Ferrara, cînd își mărturiseau ca între bărbați — dar mai ales ca între burghezi ! un pic lăudîndu-se și un pic rușinîndu-se, o legătură cu o fată din popor. Exact așa, și asta din vremuri

imemoriale. Dar, pe de altă parte, nu era destul de ciudat ca deputatul Bottecchiari, fost deputat socialist, vechi antifascist, unul care, după toate aparențele, nu-și plecase niciodată capul, să adopte, nu contează că doar pentru o clipă, nu contează că din amuzament sau din cochetărie, aerul batjocoritor, stupid și crud al turmei de conformiști ce ocupau cu aroganță străzile, cafenelele, cinematografele, sălile de dans, terenurile sportive, frizeriile, pînă și casele de toleranță, excluzîndu-l cu autoritate pe oricine era ori părea altfel ? Adevărul era că nici măcar deputatul Bottecchiari nu reușise să scape nealterat, fără nici o degradare a caracterului, a tinereții lui puternice și drepte, de sub teascul deceniilor care, din '15 în '39 văzuseră la Ferrara, ca dealtfel pretutindeni în Italia, decăderea progresivă a oricărei valori. Da, de acord : colegii lui avocați, toți fasciști, spumegau literalmente de furie cînd, în timpul perorației, lăsa să se înțeleagă ce gîndea. Fără îndoială că destui ar fi vrut să intre tare-n el, să-l apuce de reverele de la togă și să-i strige cu o mutră feroce : „Ați vrut să insinuați așa și pe dincolo, nu ? Recunoașteți !“ Dar fapt este că îl lăsaseră să cînte : mulțumiți, în fond, că-l mai obligaseră încă o dată pe bătrînul luptător să spună și să nu spună, să facă iar aluzii, întruna, neobosit, ceea ce cu trecerea anilor devenise un fel de tic, de viciu, expresia unei a doua naturi. Ce mai : dacă deputatul Bottecchiari, în ciuda trecutului său, putuse totdeauna să-și permită ca la întoarcerea acasă de la tribunal sau de la birou, să o apuce în fiecare zi, pe jos, pe bulevardul Giovecca, fluturîndu-și trufaș coama de un alb strălucitor, aproape lu-

minos, în fața puținilor prieteni și nenumăraților dușmani, toate acestea nu se putuseră petrece fără ca în adîncul lui să fi pierdut și el ceva.

Cufundat în aceste gînduri care-i strîngeau inima ca într-un cleşte chinuitor, lovindu-se şi lăsîndu-se lovit de trecători, Bruno urcă lent pe strada Mazzini și strada Saraceno. „Ce scîrbă !", şuiera din cînd în cînd printre dinți. Privea cu ură vitrinele scînteietoare, lumea oprită-n fața geamurilor ca să observe marfa expusă, negustorii ieșiți în pragul prăvăliilor și magazinelor, și semănînd ca atitudine — după cum se spunea — cu vrăjitoarele care vegheau, jumătate înăuntru, jumătate afară, la ușile bordelurilor de pe strada Colomba, de pe strada Sacca etcaetera. Încă umilit de pasiunea care pînă în luna august a aceluiași an făcuse din el sclavul uneia din cele mai strălucitoare și mai curtate fete din Ferrara, Adriana Trentini, avea impresia că femeile — frumoase, blonde și mai cu seamă elegante — care veneau din sens opus, atingîndu-l în treacăt, fără să-l vadă, purtau în felul lor de a fi și de a se comporta, adorabil și totodată detestabil, amprenta unei depravări prost disimulate. „Ce putreziciune, ce rușine !", continua să repete furios și nu tocmai în șoaptă.

Dar pe măsură ce mergea înainte, pe măsură ce străzile deveneau tot mai înguste și mai puțin luminate — într-un cuvînt, pe măsură ce se îndrepta de centru și se apropia de acea parte a orașului toată numai străduțe întortocheate, greu de străbătut, pe jumătate pustii, unde, după cîte părea, Clelia Trotti se resemnase să trăiască — mînia și dezgustul îi scădeau. Luînd-o la stînga, pe strada

Borgo di Sotto, ajunse în dreptul străzii Belfiore. Era gata să traverseze și s-o apuce într-acolo. Însă cel puțin pînă în punctul unde străduța da cotul, dindărătul obloanelor închise ale caselor abia se strecura cîte o lumină gălbuie. Cui să se adreseze, unde să sune ? Lumea era acum la masă (la el acasă probabil că îl așteptau...). Amintindu-și de Rovigatti, merse pînă la urmă mai departe.

În față îi apăru pe neașteptate piața Santa Maria in Vado înecată în ceață : fațada întunecată a bisericii într-o parte, gaura neagră a străzii Scandiana drept înainte, la mijloc mica fîntînă asaltată de femei guralive, iar împrejur căsuțe și dughene mizere, de unde ieșeau, laolaltă cu mirosul de castane coapte și turte de castane, tot soiul de sunete ușoare : o nicovală lovită fără forță, plînsul înăbușit al unui copil, o „noapte bună" și un „la revedere" schimbate, între doi oameni în vîrstă, sub un portic invizibil, un clinchet de pahare... ; zgomotele calme și plăcute de la încheierea zilei unui meșteșugar sau muncitor. Privirea i se îndrepta iute spre stînga, spre o vitrină mică, luminată ceva mai intens. Rovigatti era acolo, așezat la măsuța lui de lucru : silueta lui familiară se putea zări prin geamul aburit al vitrinei. O luă imediat într-acolo. Și totul se petrecu de parcă el ar fi stat nemișcat și imaginea neschimbată a cizmarului casei i-ar fi venit în întîmpinare prin ceață.

Intră, își scoase pălăria, îi dădu mîna lui Rovigatti pe deasupra măsuței, se așeză în fața lui și obținu pe dată, fără nici o dificultate — ba chiar cu o docilitate oarecum ostentativă din partea gazdei — adresa exactă și com-

pletă a învățătoarei : strada Fondo Banchetto 36, la familia Codecà. Apoi se apucară să vorbească despre o infinitate de alte lucruri. Astfel încît, o dată-n plus, și în seara aceea se întoarse acasă cînd cina era de mult terminată.

A doua zi sună la casa din strada Fondo Banchetto 36. Și sigur că, dacă ar fi fost primit imediat, dacă la ușă nu s-ar fi prezentat o femeie grasă, cu un șorț de satin negru, cu însemnul fascist prins în piept, părul cărunt și aerul bănuitor („Sora ei“, îi explicase mai pe urmă, sec, Rovigatti) spunîndu-i că învățătoarea nu era acasă ; dacă în ziua următoare n-ar fi apărut tot ea să-l anunțe că învățătoarea avea lecție și de aceea nu putea primi pe nimeni ; iar în cealaltă că nu se simțea bine ; apoi că plecase la Bologna, de unde nu se întorcea pînă săptămîna viitoare, și tot așa mereu, săptămîni și săptămîni la rînd, după toate probabilitățile el și Rovigatti n-ar fi putut să se împrietenească atît de mult, cum se împrieteniră. De fapt pricepuse rapid că trebuia să facă anticameră serioasă la Santa Maria în Vado. Însă pentru cît timp ? — își pusese imediat întrebarea. Oare Clelia Trotti aflase despre tentativele lui de a o cunoaște ? Oare sora ei, Codecà, după numele soțului, îi spusese că trecea pe acolo aproape zilnic ?

De fiecare dată apăsa pe butonul soneriei cu inima zvîcnind ; și de fiecare dată avea o nouă deziluzie. Respins, o apuca spre piața Santa Maria in Vado, aflată la nici două sute de metri depărtare. Nu, ușa cu geamuri a lui Rovigatti n-avea s-o găsească niciodată închisă : de asta putea fi sigur. Ajungea s-o împingă cu două degete și cizmarul era veșnic acolo, cu părul lui lucios ca tăciunele,

căzîndu-i încă tinerește pe fruntea palidă, cu tîmplele pline de punctișoare negre, cu zîmbetul, cu ochii lui întunecați, parcă febrili, care-l priveau de jos în sus. „Bună seara, domnișorule Bruno, ce mai faceți ?“, spunea Rovigatti. „Veniți înăuntru, luați loc.“ Și lui aproape nu i se părea adevărat că poate lua loc.

Uneori vorbeau pînă după nouă. Și în timpul acesta, stînd pe bancheta din față, Bruno îl observa cum lucrează.

Rovigatti trăgea spre el, energic dar măsurat, sfoara înfășurată în jurul palmelor, nu mai puțin dură decît talpa din care tăiase mai înainte forma unei pingele ; din comoditate, păstra veșnic în gură un pumn de ținte, pe care limba și buzele le scoteau la iveală, în funcție de necesități, cu o promptitudine și o precizie uimitoare ; bătea cu ciocanul, cu un automatism neobosit, în încălțămintea pe care o ținea zdravăn între genunchii strînși ca o menghină... Ce priceput și ce sigur era ! — se gîndea Bruno. Ce forță, ce conștiință de sine părea să găsească Rovigatti în exercitarea acestei munci manuale ! Era clar că discuția nu-l împiedica deloc să lucreze cu mîinile lui mari, înnegrite, incredibil de bătătorite. Ba dimpotrivă. În unele momente, un cui înfipt în grosimea tălpii cu o singură lovitură de ciocan părea să-l ajute mai bine la sublinierea unei idei, decît orice fel de raționament suplimentar.

Și totuși, ce anume continua încă să-i despartă ! — i se întîmpla să se întrebe adesea. Ce-l împiedica să se bucure mai repede din partea lui de o încredere deplină, absolută ? Să fi fost deosebirea de clasă ? Era oare posibil ?

Într-adevăr, atunci cînd vorbea de rău fascismul (în fond era un simplu expedient pentru a-l atrage de partea sa, pentru a-l simţi mai puţin distant şi, mai cu seamă, pentru a obţine ca, graţie bunelor lui oficii, porţile împărăţiei Cleliei Trotti să i se deschidă mai devreme decît fusese stabilit), el ori se limita să asculte, ori îi răspundea pe un ton placid, exagerat de obiectiv, dacă nu chiar rece.

— Nu, n-aş spune, ajunse odată să replice, după o uitătură rapidă afară, în piaţă : de parcă s-ar fi temut ca un eventual trimis al O.V.R.A. să nu se fi apropiat, protejat de întuneric, pînă la cîţiva metri distanţă şi acum să stea cu urechea lipită de zid, ascultînd tot ce spuneau ei. „Nu, n-aş zice. Au făcut şi fasciştii ceva bun."

În mod evident triumfa. Şi nu numai pentru că domnişorul Bruno, fiul unor oameni bogaţi, proprietari ai palatului de pe strada Madama (evrei, de acord, dar bogaţi : şi, de cînd e lumea lume, corb la corb nu-şi scoate ochii...), cărora de circa douăzeci de ani le pingelea pantofii, venise să-i facă o vizită, dar şi fiindcă, acum o clipă, îşi putuse permite luxul de a recunoaşte adversarului comun unele mici merite. El, unul, nu era bogat — avea aerul că spune. El, Cesare Rovigatti, se născuse şi crescuse în tabăra celor săraci, a persecutaţilor, a asupriţilor. Cum adică ? Pentru că Cesare Rovigatti era doar un simplu cizmar, doar pentru atît i se pretindea o duşmănie obtuză, o ură oarbă şi nediscriminată ? A, nu, era mult prea comod ! S-au dus timpurile în care cei bogaţi şi puternici se puteau servi de poporul muncitor ca de o masă de manevră, păstrînd pentru ei monopolul sentimentelor

elevate ! Gata cu asemenea echivocuri ! Dacă astăzi *cineva* își mai făcea încă iluzia că ar putea s-o ia de la capăt cu vechile trucuri ale trecutului, încredințînd clasei muncitoare nobila misiune de a scoate din foc niște castane care n-o priveau, ei bine, cu atît mai rău pentru acest *cineva !*

Părea să prefere mai degrabă alte subiecte decît cele politice. De pildă, literatura.

Lui Bruno îi plăcea Victor Hugo ? — îl întreba. Ce carte neîntrecută era *Nouăzeci și trei !* Dar *Mizerabilii ?* Dar *Omul care rîde ?* Dar *Oamenii mării ?* În Italia numai Francesco Domenico Guerazzi, în secolul nouăsprezece, făcuse ceva asemănător în materie de romane, însă la un nivel cu mult inferior. Totuși, în ansamblu, ce dezastru era literatura italiană, dacă o analizai din punctul de vedere al proletarului, ținînd cont de gradul de instrucție la care poate aspira proletariatul în țara noastră ! Dacă-i scuturai bine, din toți poeții rămînea numai Dante, cel mai mare poet din lume. În schimb, cei care veniseră după el, în loc să scrie *pentru* popor, scriseseră întotdeauna *pentru* stăpîni. Petrarca, Ariosto, Tasso, Alfieri (chiar așa, pînă și Alfieri !) Foscolo : numai lucruri pentru o *élite.* Cît despre *Logodnicii* [1], prea mult miros de sacristie, prea multă reacțiune ! Nu : dacă un om dorea încă să mai citească ceva demn — putea să fie modest, dar demn — trebuia să facă un salt zdravăn pînă la Carducci din *Cîntecul iubirii* sau la Stecchetti din unele satire sociale. Dar apropo : lăsîndu-l la o parte

[1] Roman de Alessandro Manzoni (n.t.).

pe degeneratul de D'Annunzio și lăsîndu-l la o parte pe Pascoli, astăzi cum mai stăteam cu literatura ? El, din păcate, nu dispunea de timpul necesar pentru a fi la curent : Biblioteca orășenească închizînd la șapte, nu-i permitea nici unui muncitor, chiar unuia ca el, fără obligații familiale, să profite în orele serii de serviciile ei. Cu domnișorul Bruno, în schimb, era altceva. Deși, ca izraelit, nu mai putea frecventa Biblioteca orășenească, preda deja la școala medie izraelită de pe strada Vignatagliata, așa că se putea considera, fără nici o reținere, profesor, chiar dacă nu-și luase încă diploma. Ei bine, instruit cum era și precis în temă cu ultimele noutăți, domnișorul Bruno credea cu adevărat că mai existau acum, în Italia, scriitori buni ?

Bruno tăcea, cuprins pe neașteptate de un adînc sentiment de inutilitate, aproape de neputință.

— În privința asta aș fi gata să pariez, încheia atunci Rovigatti, clătinînd din cap, că astăzi nu se mai face nimic frumos, nimic într-adevăr util !

Dar, de fapt, subiectul care-l făcea pe Rovigatti să se simtă cel mai mult în largul său era meseria.

Era o meserie umilă — zicea — ba chiar foarte umilă : nimeni nu era mai convins de asta decît el. Însă, datorită ei, nu numai că putuse s-o scoată binișor la capăt încă din copilărie, ci și să reziste, fără să-și îndoaie spinarea, în toți anii aceia de dictatură. Și pe urmă, ce credea domnișorul Bruno, că meseria de cizmar nu avea și laturi interesante ? Orice activitate omenească le are : cu condiția s-o exerciți cu pasiune, să pătrunzi în miezul ei, să-i cunoști tainele.

În asemenea clipe vorbea fără nici un fel de ironie, fără nici o urmă de resentiment ; iar Bruno, ascultîndu-l, uita încet-încet de propria lui tristețe și sfîrșea prin a se simți aproape fericit.

În mîna lui, un pantof scîlciat devenea totdeauna ceva viu. După modul cum clientul căscase un vîrf, tocise un flec, deformase o căpută, Rovigatti putea să-i intuiască infailibil caracterul. Înainte de a se apuca să repare un pantof, obișnuia să-l cîntărească-n mînă, apropiindu-l de lumina becului care atîrna deasupra măsuței de lucru, cu zîmbetul îngăduitor al artistului care, atunci cînd aduce pe lume un personaj, este dispus să-l vadă înfăptuind cele mai teribile mîrșăvii, numai să aibă o existență cît mai convingătoare.

— Vedeți dumneavoastră, de la domnul ăsta o să fie cam greu să scot banii, spunea, de exemplu, răsucind în mîini niște pantofi escarpen, de lac, foarte strîmți, ce păreau noi, dar ascundeau sub vîrfurile ascuțite serioase semne de uzură ; și precauția cu care-i punea sub ochii lui Bruno, cu scopul ca domnișorul Bruno să-i cerceteze cu interesul pe care-l meritau, îl făcea să ghicească fără greș pe proprietarul obiectelor respective, care nu era altul decît Edelweiss Fegnagnani, unul din cei mai cunoscuți „desfrînați“ din oraș.

— Și tu, blondă frumoasă, fii atentă pe unde umbli ! murmura cu un zîmbet de simpatie, trecîndu-și degetul mare peste tocul foarte înalt, ascuțit ca un pumnal, al unui pantof de damă, din piele de crocodil, pe care o călcătură energică, exuberantă, victorioasă îl dezlipise de ambele părți.

Odată îi arătă lui Bruno, printre altele, și pantofii deputatului Bottecchiari, „prințul Baroului nostru“ (spuse chiar așa, nu fără oarecare sarcasm : dar în timp ce-i observa gînditor, ochii îi ardeau de pasiunea luptei, de fidelitate și de perseverență).

— Bineînțeles, are și el defectele lui, adăugă după cîteva clipe, dar este o persoană pe care te poți bizui. Ce contează dacă s-a îmburghezit ? Cîștigă, și încă bine ; are o casă frumoasă, o soție frumoasă — firește, frumoasă la vremea ei : acum s-au adunat și la ea vreo cincizeci de ani ! — ; cu inteligența lui, cu calitățile lui de orator, pînă și fasciștii-l respectă, îi fac curte. Un singur lucru importă : anul trecut cînd au vrut iar să-i dea carnetul, știți ce le-a spus ? Le-a dat cu el peste bot !

Și între timp învîrtea întruna în mîini pantofii deputatului Bottecchiari (o pereche de pantofi maro, cu vîrful pătrat : pantofii unui om sangvin, optimist, cu o masă de peste un chintal), lîngă care luptase încă din tinerețe în rîndurile Partidului Socialist Italian al lui Giacomo Matteotti, Filippo Turati și Anna Kuliscioff, și fusese atacat în '24, în localul Cooperativei de consum a lucrătorilor de la tramvaie ; amîndoi salvîndu-se numai printr-o adevărată minune, pe o ieșire secundară.

Arătă cu bărbia afară, spre strada Fondo Banchetto.

Era adevărat că nici el, nici ceilalți prieteni de odinioară — continuă — nu se mai întîlneau cu deputatul Bottecchiari de aproape douăzeci de ani. Și totuși, cu nici o săptămînă în urmă, văzîndu-l trecînd în sens opus pe celălalt trotuar al bulevardului Giovecca (de cealaltă parte a baricadei ! se gîndi Bruno — ; și se simți mai

solidar ca oricînd cu Rovigatti, cu Clelia Trotti și cu toți oamenii sărmani, trădați și uitați, pe care și-i imagina venind după ei ; mulțumit și fericit că este cu ei acum și pentru totdeauna...), cu nici măcar o săptămînă în urmă, deputatul, jovial și expansiv ca de obicei, îi strigase, ridicînd un braț și agitîndu-l deasupra capului :

— *Ciao*, Rovigatti !

III

Într-o bună zi, ușa casei de pe strada Fondo Banchetto se deschise fără ca în prag să apară binecunoscuta figura dolofană a doamnei Codecà. Trebuia să se întîmple. În orice basm care se respectă (putea să fie trei și jumătate după-amiaza ; liniștea cartierului complet pustiu avea într-adevăr ceva ireal), este rar ca acțiunea să nu se încheie prin dispariția sau prin metamorfoza Monstrului. Deodată vraja se rupsese, doamna Codecà dispăruse. Prin urmare, cine putea să fie persoana care venise să deschidă în locul ei, dacă nu Clelia Trotti ? Precis era ea — își spunea Bruno — : femeia micuță, uscată și neglijentă, genul acela de călugăriță despre care vorbea lumea, nu putea fi alta decît ea. Dealtfel, ca să te convingi, ajungea să-i vezi ochii. Erau ochii minunați ai fetei frumoase care fusese discipola Annei Kuliscioff, ai energicei eroine a clasei muncitoare, iubită în tinerețe de deputatul Bottecchiari...

Lepădîndu-și pielea de balaur, recăpătîndu-și printr-un miracol adevăratul chip, Clelia Trotti, întocmai ca prin-

țesele din basme, zîmbea cu blîndețe tînărului oprit pe trotuarul dinaintea ușii, de aerul lui surprins și perplex. Ar fi fost suficient un : „Intrați, veniți, știu din ce cauză sînteți aici" ; și basmul cu ușa ce se închidea lent în spatele lor, în liniștea ca de vată a străzii Fondo Banchetto ar fi avut un sfîrșit perfect, impecabil. Dar fraza nu fu rostită. Zîmbetul dulce, dezmințit dealtfel de expresia cercetătoare a privirilor albastre, era doar întrebător. Întreba : „Cine sînteți dumneavoastră ? Ce vreți ?". Așa încît, cel puțin de data aceasta, lui Bruno nu-i fu greu să-și dea seama, să înțeleagă. Era clar — se gîndi : nimeni nu pronunțase pînă atunci numele lui în fața Cleliei Trotti : nici doamna Codecà, nici Rovigatti ! Trebui, deci, să-și spună numele și prenumele, rămînînd de cealaltă parte a pragului încă interzis : pe silabe, „Bruno" și „Lattes". În orice caz, fu destul pentru ca după uimirea ce se răspîndise pe chipul Cleliei Trotti — o uimire sinceră și totodată o acceptare plină de încredere, în timp ce o undă de tristețe generoasă făcea să i se întunece irisul limpede —, realitatea să-și reia locul și dimensiunile obișnuite.

„Fiți atent, că *ea* este supravegheată !", îi spusese deputatul Bottecchiari în șoaptă. Se referea la O.V.R.A., la poliție. Dar, o dată mai mult, privite de aproape, lucrurile apărură altfel.

— Veniți să vorbim în sufragerie, murmură bătrîna învățătoare, după ce-l introdusese pe Bruno în vestibulul de la intrare și închisese ușa de la stradă.

Acum mergea înaintea lui, în vîrful picioarelor, pe un coridor umed și întunecos. Ținîndu-se după ea, încer-

cînd să nu facă zgomot și, în același timp, observînd-o cum umblă cu toată precauția de care era în stare, îi fu din nou ușor să ghicească. Dacă Clelia Trotti era supravegheată, era supravegheată mai ales *în casă*. Adevărații temniceri ai Cleliei Trotti erau doamna Codecà și soțul ei (prima, învățătoare titulară, încă în activitate ; al doilea, casier la „Cassa Agricola", citadela burgheziei agrare din oraș. Și O.V.R.A. ? O.V.R.A. știa perfect ce făcea. Lăsînd-o pe bătrîna de șaizeci de ani, aflată în „libertate condiționată" sub controlul domestic al celor doi demni soți — evident, persoane cu mult prea mult bun-simț ca să-i permită acestei rude și musafire incomode să primească vizite suspecte —, se putea limita să se arate doar din cînd în cînd ; iar între timp, să doarmă în liniște și pace.

Intrară în sufrageria de la parter. Bruno își roti privirea-n jur. Deci aici — își spuse — își petrecea cea mai mare parte a zilelor, omorîndu-se să-i învețe carte pe copiii mai mari sau mai mici din împrejurimi ! Aceasta era, deci, închisoarea ei !

Mobila, dintr-un lemn spălăcit, de duzină, dar nu fără oarecari pretenții ridicole ; cuvertura de lînă verde stins, pătată de cerneală, ce acoperea masa din centru ; candelabrul de sticlă, stil Murano, agățat de tavan ; diploma de contabil pe care era înscris cu caractere gotice înflorite numele stăpînului casei, Evaristo Codecà, atîrnînd glorioasă printre tablouașe mizerabile cu peisaje alpestre și marine ; într-un colț, masa întunecată a unei pendule imense, cu un *tic-tac* sec, sonor și amenințător ; raza de soare care pătrundea oblic în cameră prin fereas-

tra, unică dealtfel, ce da spre o grădiniță de legume, punînd în evidență în partea opusă, în mijlocul unei canapeluțe înguste și goale din răchită, un cap de cal pictat în ulei pe fața din pînză de cînepă a unei perini mari ; și, în fine, de cealaltă parte a mesei, surîzînd, e adevărat, însă cu aerul că se scuză și cere un pic de indulgență, bătrîna revoluționară care-i văzuse cu ochii ei pe Anna Kuliscioff și pe Andrea Costa, care discutase despre socialism cu Filippo Turati, care avusese un rol deloc secundar în faimoasa săptămînă roșie din Romagna în '914, ajunsă să vorbească cu glas înăbușit, abia inteligibil, ridicîndu-și din cînd în cînd ochii în sus, spre tavan, spre a arăta că sora și cumnatul puteau coborî oricînd de la etaj să-i întrerupă, să-i surprindă, sau rămînînd tăcută, cu o mînă deschisă în aer și cu arătătorul celeilalte lipit de buze (în timpul unei asemenea tăceri, pendula bătu răgușit ; iar din grădină veni cotcodăcitul pașnic al găinilor), exact ca o școlăriță speriată că este prinsă asupra faptului. În acel fund de puț, în acel soi de vizuină nesigură, totul îi vorbea lui Bruno despre plictis, acreală, ani lungi de sechestrare jalnică, meschină, despre uitare. Dar atunci — nu se putu abține să nu se-ntrebe la un moment dat —, dar atunci merita într-adevăr osteneala să te comporți în viață într-un mod atît de diferit, de pildă, de cel în care se comportase deputatul Bottecchiari, dacă morbul obișnuit, timpul care roade și duce cu el totul, putuse să-și înfăptuiască la fel de bine opera de coroziune și de dezagregare ? Clelia Trotti nu se plecase niciodată, își păstrase întotdeauna sufletul pur ; deputatul Bottecchiari, dimpotrivă, deși nu acceptase niciodată car-

netul de fascist, în anii maturității se integrase perfect în societate, ajungînd chiar să facă parte din consiliul de administrație al băncii „Cassa Agricola“ : și aceasta fără ca nimeni să se plîngă ori să se scandalizeze. Ei bine, luînd în considerație rezultatele, care din cei doi avusese dreptate în viață ? Și ce venise să facă el, atît de tîrziu, dacă nu să-și dea seama că lumea mai bună, societatea dreaptă și civilizată a cărei epavă și dovadă vie o constituia Clelia Trotti, nu avea să se mai întoarcă niciodată ? Se uita la antifascista patetică, persecutată, la prizoniera demnă de milă, și nu reușea să-și dezlipească ochii de la dunga negricioasă, clar vizibilă, ce-i marca jur împrejur, puțin mai jos de părul alb strîns într-un coc la ceafă, gîtul slab și ridat. Ce fel de ajutor — își spunea, continuînd să fixeze gîtul acela firav și prost spălat — putea aștepta el de la Clelia Trotti, de la Rovigatti și de la cercul prietenilor lor asupriți care, dealtfel, cine știe dacă exista într-adevăr ? Să fim serioși ! Trebuia să se eschiveze de la conversația aceea grotescă și să dispară cît mai repede, începînd, eventual, să deschidă mai bine urechile la sfaturile pe care tatăl lui nu mai contenea să i le dea. Bineînțeles. De ce să nu-și asculte, măcar o dată, tatăl ? Încă din septembrie anul trecut, tatăl său nu lăsase să-i scape nici o ocazie de a-l îndemna să se ducă în „Erez“ [1], cum se obișnuise imediat să spună, sau în Statele Unite sau în America de Sud. Era tînăr, insista el, avea toată viața în față. De aceea *trebuia* să emigreze, să părăsească Ferrara și Italia, să prindă rădăcini în altă parte. Dacă voia, mai era încă posibil : cel puțin pentru el. În mod

[1] Izrael (n.t.).

sigur, înainte de vara viitoare, Italia n-avea să intre în război ; și nimeni n-ar fi avut curajul să-i refuze pașaportul unui evreu discriminat...

— Fiți, vă rog, îngăduitor, spunea între timp Clelia Trotti, cu glasul mai scăzut ca oricînd, casa aceasta nu-mi aparține absolut deloc, nici un pic. Sora și cumnatul meu, adăugă privindu-l fix pe Bruno, cu ochii ei albaștri ce exprimau din nou bucuria de a se destăinui, certitudinea că nu greșește avînd încredere, sora și cumnatul meu care de cînd m-am întors din exil, adică de cîțiva ani, m-au luat la ei, nu se gîndesc decît cum să mă împiedice — acum rîdea, clătinînd amuzată din cap — să mai comit alte prostii. Mă supraveghează, își vîră nasul în tot ce fac, pretind să mă întorc acasă cu cel puțin două ore înainte de căderea întunericului : mai rău decît dacă aș fi o fetiță, vă rog să mă credeți ! Îmi dau seama că pentru oamenii care nu gîndesc ca *noi*... mai mult, care au o idee despre politică complet diferită de *a noastră*... altfel, oameni de treabă, adevărate inimi de aur..., îmi dau seama că li se pare un fel de drept al lor să se comporte în privința mea așa cum se comportă, din păcate. Susțin c-o fac pentru binele meu ; s-ar putea. Totuși — și aici făcu o mică strîmbătură obosită, în vreme ce privirea îi devenise dintr-o dată serioasă, aproape severă — totuși, ce plictiseală !

— Este sora dumneavoastră doamna care vine întotdeauna să deschidă ușa ?

— Da, sigur, dar de ce ? făcu învățătoarea, alarmată. Ce vreți să spuneți ? Vreți să spuneți că nu este prima dată că veniți la mine ? Oh, sărăcuțul ! exclamă, impre-

unîndu-şi mîinile mici, osoase, cu arătătorul şi mijlociul pătate de nicotină. Cine ştie de cîte ori nu v-o fi pus Giovanna pe drumuri degeaba !

— O dată îmi zicea ceva, altă dată altceva. Pricepeam foarte bine că erau pretexte. Însă nu puteam presupune că nu sînteţi, într-un fel oarecare, la curent cu situaţia. Şi atunci...

— Oh, sărăcuţul ! repetă Clelia Trotti. Şi eu care vorbeam despre un drept. Dar de data asta or să vadă ei, am să le arăt eu lor ! În anumite limite, să zicem că i-aş putea înţelege. Dar asta-i prea de tot, prea de tot !

Rămase cîteva clipe în tăcere, meditînd asupra gravităţii arbitrariului ce i se făcuse, şi asupra măsurilor pe care urma să le ia spre a-şi impune punctul de vedere. Se vedea însă că totodată se gîndeşte şi la altceva. Şi trebuia să fie vorba de ceva care, fără voia ei, îi făcea o anume plăcere.

— Spuneţi-mi cum aţi reuşit să obţineţi adresa mea ? Îmi imaginez că n-a fost prea uşor.

— Acum vreo două luni m-am dus la avocatul Bottecchiari, spuse Bruno privind în altă parte. Şi fiindcă Trotti nu intervenea, adaugă :

— Avocatul Bottecchiari este un vechi prieten al familiei noastre. Contam pe faptul că va şti să mă-ndrume. Însă ori n-a ştiut, ori n-a vrut să-mi spună nimic precis. Oricum, m-a sfătuit să mă adresez lui Rovigatti, Cesare Rovigatti, ştiţi, cizmarul care are prăvălia la doi paşi de aici, în piaţa Santa Maria in Vado. Din fericire, îl cunoşteam foarte bine...

— A, da, Cesarino al nostru. Dragul de el. Dar nu izbutesc să pricep cum de... Ar fi putut, totuși, să-mi vorbească de dumneavoastră ! Vedeți ? Dintr-un motiv sau altul, toți cred că-i de datoria lor să ia în privința mea cele mai bizare inițiative. Și nu pricep că în sistemul acesta, creînd încet-încet un gol în jurul meu, e ca și cum mi-ar lua aerul pe care-l respir. Decît așa, mai bine-n temniță !

În tonul cu care pronunțase ultimele cuvinte era oboseală, dezgust, amărăciune adîncă. Bruno o privi-n față. Dar ochii ei de un albastru intens, fermi și uscați sub sprîncenele cenușii încruntate, erau plini de speranță. Ca și cum s-ar fi îndoit de toți și de toate, în afară de el.

Dintr-o dată se deschise ușa. Apăru cineva. Era doamna Codecà.

— Cine e ? întrebase vocea cunoscută, odioasă, încă înainte de a-și vîrî pe ușă capul cărunt ca să spioneze.

Privirea bănuitoare a doamnei Codecà se întîlni cu cea a lui Bruno.

— Oh, spuse rece, nu știam că ai vizite.

— Vai, dar e un prieten ! Domnul Lattes, se grăbi să explice, agitată, Clelia Trotti. Bruno Lattes !

— Încîntată, făcu doamna Codecà, fără să înainteze nici măcar un pas. Deci ați găsit-o pînă la urmă, nu-i așa ? adăugă adresîndu-se lui Bruno cu un surîs acru, fără să-l privească.

Se trase puțin într-o parte și de pe coridorul în beznă își făcu apariția un copilaș de opt sau nouă ani, cu un aer speriat. Era îmbrăcat cu un șorțuleț negru cu trei dungi albe orizontale peste piept.

— Hai, vino-ncoace! îl încuraja doamna Codecà. Și apoi către sora ei :

— Nu te deranja. Îl conduc eu pe domnul Lattes.

Cînd se aflară iar, ca de obicei, ea blocînd ușa de la intrare cu persona-i corpolentă și Bruno în stradă, privind-o de jos în sus :

— Nu știu dacă sora mea și-a amintit să vă spună, începu Codecà, dar cel mai tîrziu poimîine va fi obligată să lipsească, de data asta cu adevărat. E vorba de o călătorie destul de lungă. Cît o să dureze precis ? Cine știe : poate cîteva săptămîni... poate cîteva luni... În sfîrșit, vă rog să înțelegeți că pentru moment e inutil să-i mai faceți vizite. Pentru moment e absolut inutil. Fiți amabil, domnule Lattes, și faceți-ne plăcerea asta ! *O spun, dealtfel, și spre binele dumneavoastră...*

În timp ce vorbea, expresia chipului i se făcea tot mai puțin dură, iar vocea din ce în ce mai nesigură.

Sublinie ultimele cuvinte cu o privire mîhnită, rugătoare. Pe urmă, retrăgîndu-se și închizîndu-i încet lui Bruno ușa în față, adăugă cu glas surd :

— Nu știți că sîntem supravegheați ?

În aceeași noapte, întorcîndu-se ca de obicei, extrem de tîrziu, fără ca măcar să fi telefonat în jur de opt să nu-l aștepte cu masa, Bruno fu surprins pe stradă de ninsoare. (Își petrecuse seara mai întîi la cinema, apoi lîngă un biliard dintr-un bar dincolo de Porta Reno.)

La început fu ca o pulbere măruntă ce se învîrtejea ușor în jurul felinarelor. Însă peste puțin, pe cînd, aplecat înainte, încerca să vîre cheia în broasca ușii de la casă (din pricina întunericului îi trebuia de fiecare dată

o grămadă de timp să deschidă), pe strada Madama fulgii deveniseră atît de deşi şi grei, încît, în curînd, faţa îi era udă.

În vreme ce se tot chinuia cu cheia, ceasul Castelului începu să bată orele, aşa că se strădui să le numere, Unu, două, trei, patru. Trebuia să fie patru — îşi zise. Totuşi, nu era nici o speranţă ca tatăl lui să se fi resemnat să stingă lumina şi să aţipească. Ca de obicei, avea să stingă lumina abia după ce l-ar fi auzit trecînd pe bîjbîite şi în vîrful picioarelor prin faţa uşii dormitorului, abia după ce, tuşind şi bodogănind, i-ar fi dat de înţeles că rămăsese treaz pînă la ora aceea, pradă neliniştii. Buzele făcură obişnuita schimă de nemulţumire. Dar — reflectă în aceeaşi clipă — pe de altă parte era mai bine aşa. La urma urmei, în noaptea aceea putea renunţa să mai repete vechea şi stupida comedie a mersului în vîrful picioarelor pe întuneric. Dacă tatăl său încă nu dormea, cu atît mai bine : în loc s-o ţină drept înainte pe coridorul aflat în beznă, avea să răsucească comutatorul să intre în camera lui. Ştia precis despre ce-ar fi vorbit.

Însă fu destul să ajungă în gangul de la intrare, în fundul căruia, prin grilajul despărţitor, se zăreau plantele întunecate din grădină, ca să-şi dea seama, încă înainte de a fi aprins becul de pe scări, că pe sub uşa camerei de la parter care-i servea de cameră de lucru, se strecura o lumină slabă. Se apropie. Deschise încetişor uşa. Tatăl lui era acolo, aşezat în fotoliul de lîngă birou. Dormea învelit cu un *plaid (Corriere della Sera,*

rămas deschis, îi alunecase pe jumătate de pe genunchi pe dușumea), cu capul răsturnat pe spate.

Pătrunse în cameră fără zgomot, rezemîndu-se de peretele de lîngă ușă.

Niciodată nu se înapoiase așa de tîrziu — se gîndea. Și poate din această cauză, neputîndu-se hotărî să stingă lumina, dar nereușind nici să-l mai aștepte culcat, tatăl lui se hotărîse la un moment dat să se scoale din pat și să coboare în papuci și cămașă de noapte la parter (cine știe : poate că-i trecuse prin minte să profite de ocazie și să discute serios cu el problema emigrării în Palestina sau în America, pe care, ori de cîte ori încercase s-o ridice, constatase că i se răspunde fie cu răceală, fie pur și simplu cu mojicie). Dacă avea să-l aștepte jos, în birou — probabil se gîndise —, ar fi putut să vorbească și, la nevoie, să strige cît voiau. Chiar dacă s-ar fi certat, glasurile lor n-ar fi trezit pe nimeni din casă...

Porni, rînjind, în vîrful picioarelor. Și tocmai era gata să atingă mîna stîngă a omului adormit, zăcînd ca moartă pe ziarul întins (dreapta, de care se sprijinea cu fruntea, se așezase instinctiv ca o pavăză, protejînd de lumina lămpii de birou pleoapele pe jumătate închise), cînd o senzație neașteptată, o săgetare de durere aproape fizică îi opri gestul.

Rămase îndelung așa, cu mîna întinsă spre cea ca de ceară a tatălui, privind intens tîmplele lui descărnate, niște tîmple nespus de fragile, mai mult cartilagiu decît os, de om dezamăgit, de om ratat, și părul lui alb și ușor ca un puf, la fel de alb și de ușor ca părul Cleliei Trotti. Oare cît timp — se întrebă — îi mai rămînea de trăit

tatălui său ? Dar Cleliei Trotti ? Oare or să reușească amîndoi să vadă înainte de a muri finalul tragediei ce răvășea întreaga omenire ?

Deși sfîrșiți, deși atît de aproape de moarte, amîndoi nu se gîndeau în fond — își continuă firul raționamentului — decît la un singur lucru : libertatea. Din temnița de pe strada Fondo Banchetto, Clelia Trotti visa renașterea socialismului italian prin injectarea unui sînge tînăr în venele obosite și îmbătrînite ale partidului (îi citise visul în ochi ; și, dealtfel, nu era ceea ce-i propusese el însuși, prezentîndu-se așa cum se prezentase ?). Din ghetoul de pe strada Madama, unde se închisese deliberat, cu dureroasă voluptate (îl excluseseră pînă și din „Clubul Comercianților" ; și acum rămînea toată vremea acasă, umplîndu-și ziua cu lectura ziarelor și cu ascultarea postului de radio Londra), avocatul Lattes, deși se lăsa în voia soartei, nu înceta o clipă să-și închipuie ce „carieră strălucită" îl aștepta cu siguranță pe fiul său în America sau în „Erez". Dar el, Bruno, ce avea de gînd să facă ? Avea să rămînă ? Avea să plece ? Tatăl lui își făcea iluzii în privința valorii efective a discriminării : autoritățile nu i-ar fi eliberat pașaportul, chiar dacă l-ar fi cerut. Întrucît războiul, abia început, cine știe cîți ani avea să dureze, fără să se poată prevedea astăzi cînd se va sfîrși ; întrucît cursa se închisese, făcînd imposibilă orice evadare . întrucît singurul drum rămas era, evident, cel care-i conducea pe toți, pe absolut toți, spre un viitor lipsit de orice speranță : în aceste condiții, era mai bine să mergi înainte, orice ar fi, să participi mai departe cu tragere de inimă, fie și numai din milă și umilință, la

visele solitare, la efortul disperat de a-ţi umple timpul, la visele de prizonieri, mizere şi triste, ale tovarăşilor de călătorie.

Se apropie de fereastră în vîrful picioarelor. După ce întredeschise uşor unul din obloanele interioare, privi prin geamurile aburite şi printre stinghiile jaluzelelor. Zăpada continua să cadă. Peste cîteva ore avea să fie mare, avea să acopere întreg oraşul, închisoare şi ghetou comune, cu liniştea apăsătoare.

IV

Pînă şi doamna Codecà era acum mulţumită. Le ceruse să nu-i transforme casa într-un cuib de conspiratori şi, în final, se descoperise, dăduse pe faţă toate bietele ei cărţi de temniceră zeloasă, e adevărat, însă speriată, nu perfidă.

Indiferent de ceea ce zicea sau gîndea ea, după toate probabilităţile, practic, O.V.R.A. uitase complet de casa de pe strada Fondo Banchetto 36. În sfîrşit, de multă vreme nici un poliţist nu se mai prezenta în pragul serii să verifice dacă Trotti Clelia era acasă, conform prevederilor „libertăţii condiţionate". Totuşi, mai bine să n-o contrarieze pe doamna Codecà — îşi spune Bruno. Mai bine să-şi îndeplinească pasiv rolul de supraveghetoare severă şi incoruptibilă pe care şi-l asumase singură. Să nu scape din ochi o femeie subversivă ca sora ei, căreia după exil îi fuseseră daţi încă zece ani suplimentari de domiciliu forţat, cu obligaţia de a se întoarce acasă în fiecare zi pînă la apusul soarelui, şi de a se deplasa în fiecare săp-

tămînă la Chestură spre a semna în registrul de evidență special al celor cu libertate condiționată ; să se repeadă la ușă ori de cîte ori suna cineva, fără să neglijeze vreodată să pună clar la vedere pe pieptul șorțului negru de învățătoare în exercițiul funcțiunii însemnul fascist : doamna Codecà avea și ea dreptul la o mică marjă de iluzie, de joc, necesar oricui pentru a putea supraviețui. Și Clelia Trotti ? Dorea într-adevăr aceste vizite ? Dacă mai era ceva care să-i facă plăcere, nu putea să fie decît asta : să iasă din casă pe furiș, să tragă cu coada ochiului prin grilele jaluzelelor de la etaj, apoi să dea iute colțul pe strada Coperta. Așadar, era destul să aștepte. Mai devreme sau mai tîrziu avea să-și facă ea singură apariția.

Într-o dimineață, cam la două luni după aceea, în timp ce-și ținea orele la școala izraelită de pe strada Vignatagliata, Bruno văzu deodată capul îngrijitoarei apărînd cu prudență pe ușa clasei.

— E voie ?

— Ce este ?

— Vă caută o doamnă.

Îngrijitoarea veni spre catedră, tîrșîindu-și papucii pe pardoseala de cărămidă, și trezind ca de obicei hazul în bănci.

— Ce să-i spun ? întreba ea preocupată.

Scundă, durdulie, de o vîrstă nedefinită, cu un păr gras, negru și lucios care-i cădea de o parte și de alta a capului, încadrînd o față de oaie bezmetică, era cea mai puțin vîrstnică dintre pensionarele azilului de bătrîni de pe strada Vittoria, aleasă în mod special de inginerul

Cohen în octombrie 1938, cînd fusese nevoie să-i primenească în localul căminului de copii pe elevii eliminați din școlile medii de stat.

— Spuneți-i să aștepte pînă sună, răspunse Bruno atît de sec, încît clasa amuți pe loc. De cîte ori să vă repet că nu vreau să fiu deranjat în timpul lecției ?

Era Clelia Trotti — se gîndea între timp — numai ea putea fi. Continuînd să întrebe și să explice, și-o imagina, o vedea așteptînd în holul de alături. Citea plăcile mari, pline de numele distinșilor donatori, fixate pe pereți între ușile gălbui ale claselor ; contempla unul cîte unul busturile din ghips lăcuit ale lui Vittorio Emanuele II, Umberto I și Vittorio Emanuelle III, așezate în nișele din zid, împrejurul Buletinului Victoriei ; din cînd în cînd se ducea la una din cele două ferestre mari, larg deschise, aflate față-n față... În fine, sună clopoțelul. Copiii se revărsau în hol din toate clasele, și de aici se năpusteau în jos, pe scara centrală. Însă, cînd ieși la rîndul lui în holul redevenit pustiu, zărind-o pe femeia micuță, cu pălărie și *tailleur* gri, stînd în picioare, cu spatele la el, ocupată să citească proclamația lui Diaz, Bruno rămase cîteva clipe descumpănit. Trebui ca ea să se întoarcă brusc, auzindu-l apropiindu-se și să-i surîdă cu surîsul ei blînd, parcă printre lacrimi, să-l privească drept în față cu ochii ei albaștri, cu aceeași expresie ironică, tristă și generoasă de prima dată cînd îi spusese cum se numea. De abia atunci o recunoscu.

— De mulți ani nu mai avusesem prilejul să recitesc comunicatul din 4 noiembrie 1918 ! spuse Clelia Trotti

înainte de a-i întinde mîna, arătînd cu bărbia spre placă. Trebuia să vin aici ca să fac asta.

Se apropiară amîndoi de fereastra largă ce da spre grădina interioară, cu pomișorii ei firavi, plini de păsări care ciripeau în soarele de primăvară, și se rezemară cu coatele de balustrada de fier.

— Ce anotimp frumos, nu-i așa? continuă învățătoarea, privind spre întinderea acoperișurilor roșii ce se deschidea în fața lor, dincolo de zidul grădinii.

— Foarte frumos, răspunse Bruno.

O observa cu coada ochiului. De data aceasta se aranjase cu grijă, se vedea după pudra pe care și-o dăduse pînă și pe gît; vrusese să se facă frumoasă pentru el!

— Parcă reînvii, reluă ea, închizînd pe jumătate pleoapele din pricina reverberației. Apoi, după o pauză, cu aceeași bucurie și veselie interioară:

— Cîtă dreptate aveam noi, socialiștii, continuă, deși adevărul e că încă de atunci destui dintre noi gîndeam altfel, cînd auzeam în glasul clopotelor ce salutau victoria italiană din '918 pe cel anunțînd moartea noastră! „Văile pe care coborîseră cu siguranță plină de mîndrie." Ce ton, nu? În el era deja fascismul, retorica trufașă a ultimilor douăzeci de ani.

Dintr-o dată se trezi cu violență-n el dorința, izvorîtă din mlaștina adîncă a propriei lui amărăciuni, de a o răni, de a-i face rău.

— De ce vreți să vă faceți iluzii? izbucni. De ce continuați să vă bateți joc de dumneavoastră? Cum bine știți, la Ferrara, noi, evreii, eram toți, sau aproape toți, niște burghezi (zic *eram*, fiindcă acum, și poate-i mai

bine așa, nu mai aparținem nici unei clase, formăm, ca în Evul mediu, un grup aparte). Eram aproape toți negustori angrosiști sau cu amănuntul, profesioniști sau proprietari de pămînturi ; deci, prin forța lucrurilor, aproape toți fasciști, chiar dumneavoastră mă-nvățați asta. Ei bine, nu vă puteți imagina cîți dintre noi au rămas și astăzi patrioți înflăcărați !

— Vreți să spuneți naționaliști ? îl corectă gentil Clelia Trotti.

— Numiți-i cum vreți. Tata, de pildă, s-a dus voluntar să lupte în Cars. În '919, cînd se-ntorcea de pe front, a dat peste o demonstrație muncitorească, iar aceștia, cînd l-au văzut în uniformă de ofițer, l-au scuipat din creștet pînă-n tălpi. Azi, bineînțeles că nu mai e fascist, deși exact carnetul luat în '922 ne-a adus discriminarea... Azi, nici el nu se mai gîndește la altceva decît la patria izraelită. Totuși, n-aș jura — dar din clipa aceea, dojenit cu blîndețe de privirea bătrînei socialiste, se simți nedrept, josnic — totuși, n-aș jura că proza generalului Diaz, care continuă să aibă atîta putere asupra fanteziei majorității... cum să-i numesc ?... coreligionarilor mei, a încetat complet să mai aibă putere și asupra fanteziei lui !

— Mi se pare foarte normal ce spuneți, rosti calmă Clelia Trotti, e perfect explicabil.

Nu părea deloc dezamăgită, ci, cel mult, întristată.

— Primul război mondial, reluă, apoi, oftînd, se știe ce nenorocire cumplită a fost. Cîte greșeli ne-a obligat să facem ! Chiar și pe noi ! Oricum, însă, sînteți mult prea pesimist. De acord, în general poate că aveți drep-

tate. Însă de ce, oare, nu țineți seama de dumneavoastră înșivă ? Vă deosebiți, nu sînteți la fel cu ceilalți, și exemplul dumneavoastră este mai mult decît suficient pentru a demonstra că orice regulă are, slavă cerului, excepțiile ei. În plus, sînteți tînăr, aveți toată viața înainte ; și, credeți-mă, pentru tineri ca dumneavoastră, crescuți sub fascism, sînt atîtea de făcut !

Auzind-o pe Clelia Trotti folosind aceleași fraze ca tatăl lui, Bruno înălță capul. În timpul discuției se întoarse iar să privească afară, pe fereastră. Viitorul văzut de ea se afla acolo, în direcția mării, unde ultimele case din Ferrara, de un ruginiu închis, se topeau în culoare verde-albăstrie a cîmpiei nesfîrșite.

Peste cîteva luni, Italia fascistă se decise să coboare și ea în arenă.

— În sfîrșit ! exclamă voioasă Clelia Trotti, în seara de 10 iunie, intrînd în grabă, cu răsuflarea tăiată, în camera de lucru de pe strada Madama. În sfîrșit ! repetă, lăsîndu-se să cadă în fotoliul îmbrăcat în catifea verde, de lîngă birou.

Se rezemă cu ceafa de speteează și închise ochii. Nu era prima dată că venea la Bruno, profitînd de camuflaj și sfidînd orice interdicție. Iar surescitarea, starea aproape febrilă pe care i-o dăduseră încă de la început aceste vizite, nu dădeau nici un semn să slăbească.

Cînd respirația i se mai liniști puțin, spuse că fascismul, prin gestul nebunesc de a ieși din cobeligeranță, nu făcuse decît să-și semneze actul de deces. Era sigură de asta, afirmă — ; și se apucă să explice cu un avînt și

o înflăcărare extraordinare de ce era așa de sigură de pronosticul ei.

Bruno o fixa în tăcere. Era de o bună credință absolută — își spunea — nimeni n-avea dreptul să se îndoiască. Totuși, de ce să nu recunoască ? Nu strălucea, oare, în ochii ei, certitudinea că, întrucît acum pentru el devenise imposibil să iasă din Italia, nu se mai putea sustrage misiunii pe care i-o încredințase în inima ei, într-un cuvînt, nu mai putea să-i scape din mînă, cum se temuse pînă mai ieri ? Da, era și asta. Chiar dacă expresia dulce și totodată sceptică a gurii sale arăta extrem de clar că în primul rînd ea (ea, care-i putea fi mamă !), își interzicea orice comparație între băiatul din fața ei și Mauro Bottecchiari, tovarășul de tinerețe căruia intrarea Italiei în război în îndepărtatul 1915 îi oferise pretextul politic de a o părăsi, de a se elibera.

Într-o primă perioadă, întîlnirile din camera de la parter avură loc cu o anumită regularitate. Evident, totul avea aerul unui joc, jocul tipic, obișnuit din închisori, pătruns de amărăciune și absență : în el intra și o doză de subterfugiu, într-un anume fel erotic, pe care-l căpătau întîlnirile lor și în care Bruno se complăcea. Știind dinainte că ea trebuia să vină, cobora îndată după cină în birou ; și privirea cu care tatăl lui, așezat în capul mesei, îl urmărea pînă-n pragul sufrageriei, era cea alarmată și curioasă dintotdeauna cînd îl bănuia protagonistul unei intrigi sentimentale sau îl vedea absorbit de o treabă dacă nu misterioasă, în orice caz nu tocmai limpede. Uneori, Trotti întîrzia. Așteptînd-o, nu-i rămînea altceva de făcut decît să se forțeze să ci-

tească o carte, ori să pregătească o lecție. Din cauza camuflajului, era imposibil să țină deschisă fereastra mare pe unde, în alte veri, intrau sunetele și miresmele cîmpiei nu prea îndepărtate. Era miros de ape stătute, de drumuri și de ierburi prăfuite ; lătrături și cîte un crîmpei de muzică venind de aiurea ; sau, răsunînd pe neașteptate ca sub tavanul unei peșteri, rîs de fete, glasuri tari, bărbătești, amestecate adesea cu tropăitul greoi al soldaților ce ieșeau dintr-o cazarmă din apropiere ori se întorceau acolo, chemați de trompeta care anunța retragerea. În schimb acum, în camera închisă cu pereții îmbrăcați în lemn, unde căldura devenea curînd insuportabilă, nu se auzea decît bătaia încăpățînată, obsesivă a aripilor unui fluture ce se lovea întruna de lampa de birou.

Dar, iată, cineva ciocănea ușor, complice, în jaluzelele de afară.

Cum intra, Clelia Trotti se ducea imediat să se așeze în fotoliu, astfel încît Bruno, ca să-i vorbească ori s-o asculte, era obligat — lucru care-l deranja de fiecare dată — să-și reia locul la biroul încărcat cu hîrtii. Însă cîteodată, fără să-și scoată nici măcar mănușile de ață gri (cel puțin pălăriuța, în ciuda căldurii ce făcea să-i șiroiască sudoarea pe frunte, nu și-o scoase nicicînd), cîteodată zăbovea în picioare, cu nasul lipit de geamurile unuia din cele patru dulapuri dispuse simetric pe cei doi pereți mai înguști ai încăperii. Faptul că se abținea să deschidă ușile dulapurilor ca să ia vreun volum, dovedea un fel de umilință încăpățînată. Se mărginea să le cerceteze prin sticlă, ajutîndu-se uneori, la citirea titlu-

rilor, de o lornietă încețoșată pe care o scotea din geanta de piele, mare și neagră, de învățătoare.

— De ce nu luați acasă niște cărți ? o încuraja Bruno. Vi le împrumut bucuros.

— Am atîtea lecții, că n-aș avea timp să le citesc, îi răspundea.

— Cultura mea, dacă se poate numi cultură, îi mărturisi într-o seară, este rămasă atît de mult în urmă, încît, ca s-o aduc la zi, ar trebui să fac un efort excesiv, peste puterile mele. Și, la urma urmei, cu ce scop ? De pildă, am dorit întotdeauna să citesc cel puțin o carte de Benedetto Croce, nu știu, să zicem una din cele mai puțin subtile, una de istorie. An de an amînam : pe de o parte gîndindu-mă la Giovanna, sora mea, care cine știe ce spaimă ar fi tras, biata de ea, dacă i s-ar fi găsit în casă o asemenea carte, pe de altă parte, dintr-un fel de neîncredere... socialistă. Așa au trecut, an cu an, deceniile, și acum nu mai merită osteneala. Cînd eram tînără, mă pasiona filozofia. Pe vremea aceea erau la modă Comte, Spencer, Ardigò, Haeckel, cel cu *monismul*.

Zîmbi compătimitor ; apoi, cu o umbră de timiditate în ochi :

— Dumneavoastră, în schimb, cunoașteți foarte bine operele lui Croce, nu-i așa ?

Era o aluzie, o simplă aluzie la ceea ce știa foarte bine, la ceea ce Bruno însuși, dealtfel, căindu-se imediat după aceea, nu se putuse abține să nu-i declare odată : respectiv, că el nu era socialist și, după toate probabilitățile, nici n-avea să devină vreodată.

Dar mai puternică decît orice durere, mai puternică decît orice regret că nu era capabilă să-l învețe ceva, era convingerea consolatoare că tocmai lucrul acesta era drept și oportun : ca el să *nu* fie socialist, ci altceva, ceva nou. Viitorul, anii care așteptau ca un nor negru Italia și toată omenirea după terminarea războiului aflat abia la început — ani la care aveau să ajungă după o amarnică ispășire de lacrimi și de sînge — n-ar fi știut ce să facă — obișnuia să spună — cu ei, socialiștii de modă veche. „Sîntem niște moșnegi, buni de dat la fiare vechi", insista : și parcă afirma că mîine, în locul lor avea să fie nevoie de tineri ca el, Bruno, care să fie socialiști fără a fi. Aceasta nu însemna că renega „Ideea", nu, deloc! Era socialistă și așa voia să moară. Dar păstra convingerea că era necesar să se gîndească încă de pe acum la ceva inedit, original, care să nu intre în tiparele obișnuite. Numai astfel ar fi fost posibil ca „după" să le pună bețe-n roate comuniștilor, care, deși erau niște „giganți" (admirația ei era indubitabil sinceră ; alianța realizată cu un an în urmă de către Uniunea Sovietică și Germania hitleristă nu părea s-o tulbure cîtuși de puțin ; dar faptul că Alfio Mori, eliberat din Trèmiti, în '933, se străduia de cîtva timp să-i lipsească și de restul bazei muncitorești și țărănești ce le mai rămăsese credincioasă — se gîndea Bruno — nu putea să nu-i umple sufletul de amărăciune și, eventual, de o ciudă ascunsă...), în mod precis și ei, mai cu seamă ca „metode", aparțineau trecutului.

Pe neașteptate, către sfîrșitul lui septembrie, O.V.R.A. se deșteptă.

Într-o zi, pe înserat, un agent în civil din Brigada politică veni să întrebe dacă doamna Trotti se afla „la locuința ei". Codecà răspunse cu sufletul la gură că da, sigur că da, sora ei era acasă. Ceva, însă, probabil agitația femeii, trezi neîncrederea agentului. Care nu vru să plece înainte de a se fi asigurat cu proprii lui ochi, chiar dacă-și ceru pentru aceasta mii de scuze, că totul era în regulă. Nu mai puteai avea nici o încredere. De teamă că trezirea subită a poliției prevestea înăsprirea regimului de control al celor cu „libertate condiționată", Clelia Trotti decise să renunțe pentru o vreme la escapadele nocturne. Cu Bruno se putea vedea, eventual, ziua : natural, evitînd să folosească, tot ca o măsură de precauție, camera de lucru din strada Madama.

Deși nu la fel de frecvent ca mai înainte, stabilind întîlnirile prin intermediul lui Rovigatti, care, gelos pe Trotti, nu se preta bucuros la rolul acesta, începură să meargă, din cînd în cînd, în piața Della Certosa. Din punctul lui de vedere — judeca Bruno — Rovigatti nu greșea. Ce aveau atît de important să-și spună ori să facă el și Clelia Ttrotti ca să merite să riște așa cum riscau ? Nu că s-ar fi văzut numai pentru a vorbi despre Radio Londra și despre colonelul Stevens, cum insinua Rovigatti, asta nu. Totuși, ținînd cont de direcția din care bătea vîntul, merita, oare, să iriți poliția ?

Încercă să-i relateze învățătoarei comentariile cizmarului, justificîndu-le cu blîndețe. Dar ori de cîte ori revenea la subiectul acesta, ea ridica din umeri enervată.

— Ce plictiseală ! răbufnea.

— Săracul Cesarino, rîse într-o seară ; și nicicînd nu fusese atît de tînără. Face asta fiindcă mă iubește. Știți de cînd ne cunoaștem ?

— Îmi închipui că dinainte de primul război.

— Oh ! cu mult înainte ! Din școala elementară. Amîndoi locuiam în fundătura Gregorio.

— Deci pe avocatul Bottecchiari l-ați cunoscut mult mai tîrziu.

— Mult mai tîrziu, răspunse sec. Și-l privea, nu fără oarecare ironie, mai tînără ca oricînd.

În luminoasele după-amieze de septembrie tîrziu, pajiștea largă din fața bisericii San Cristoforo era înțesată ca de obicei, ca întotdeauna pe timp frumos, de copii, doici, perechi de logodnici. Bruno Lattes și Clelia Trotti vorbeau stînd alături, unul lîngă altul : cel mai adesea pe marginea parapetului, sau pe iarbă în zona de umbră care, odată cu apusul soarelui, se lățea lent către extremitatea sudică a porticului, în partea străzii Borso.

— Nu-i așa că-i frumos ? spunea Trotti, îndeptîndu-și privirea spre piață. Parcă n-am fi lîngă un cimitir.

— Eu, spuse odată, n-am înțeles de ce la noi este obiceiul ca morții să fie ținuți într-un loc separat, că-ți trebuie aproape un permis ca la închisoare ca să-i poți vizita. Napoleon a fost fără îndoială un mare om cînd a impus Europei și Italiei, prin intermediul Republicii Cisalpine, cuceririle democratice și sociale ale Revoluției. Dar în privința faimosului edict al cimitirelor, rămîn la părerea autorului poemului *Mormintele* [1]. Mă cre-

---

[1] Ugo Foscolo (n.t.).

deţi ? Mie mi-ar place să mă îngroape aici, afară, în pajiştea asta frumoasă, cu toată larma vieţii împrejur, chiar dacă m-ar costa — şi rîse — excomunicarea pe vecie. Ştiu bine că e doar un vis — adăugă imediat —, o dorinţă pioasă merită să nu fie transpusă nicicînd în realitate. Dacă las la o parte cîţiva ani de muncă silnică, alţi cîţiva de exil şi, acum, de libertate condiţionată, ce lucruri importante am făcut eu în viaţă ca să merit un mormînt printre oamenii de seamă, fie ei şi eretici, din oraşul nostru ? Imaginaţi-vă că n-am încasat nici măcar o bătaie. Cu mine, fasciştii au fost ceva mai delicaţi. În '922, cînd ieşeam de la şcoala elementară „Umberto I", din strada Bersaglieri del Po, s-au mărginit să-mi dea să beau o jumătate de uncie de ulei de ricin şi să mă mînjească pe faţă cu negru de fum. Şi cu asta ?! Dacă n-ar fi fost copiii care stăteau să privească şi plîngeau de frică, vă garantez că mie una nici nu mi s-ar fi părut aşa de neplăcut. Nu era nevoie să vină douăzeci, cu bîte, pumnale, capete de mort pe fesuri, etcaetera, ca să se răfuiască cu o femeie singură ! Halal forţă ! Nici nu isprăvisem bine de înghiţit dulcele meu ulei de ricin, şi ştiam deja că toţi vor dezaproba cămăşile negre.

În orice caz, tema preferată a discuţiilor rămînea trecutul ei de deţinută şi de exilată politică.

— Temniţa este o adevărată şcoală, spuse într-o altă seară, aprinzîndu-şi o nouă ţigară Macedonia de la chiştocul celei precedente — era un viciu pe care-l „căpătase" în temniţă, explică ea — cu condiţia să nu dureze prea mult, să nu slăbească sau să frîngă fibra. În ce mă priveşte, sînt recunoscătoare destinului că m-a supus şi

la proba asta. Singurătatea, reculegerea, faptul că te afli doar cu tine însuţi sînt lucruri binefăcătoare ; şi numai între cei patru pereţi ai unei carcere se poate să te cunoşti pe tine însuţi, să lupţi împotriva propriilor tale tendinţe, să le combaţi mereu şi, uneori, să ieşi învingător. Cînd, în '930, am părăsit temniţa, am lăsat numărul 36 (vedeţi ce coincidenţă ? Este şi numărul de la sora mea de acasă !) cu o adevărată melancolie, ca şi cum aş fi abandonat o parte din mine însămi. Fiecare colţ, fiecare perete, fiecare lucruşor de acolo purtau pecetea durerii. Adevărul este că locurile unde ai plîns, unde ai suferit şi unde ai găsit destule resurse interne ca să speri şi să rezişti sînt cele de care te ataşezi cel mai mult. Să luăm, de pildă, cazul dumneavoastră. Puteaţi să plecaţi, ca atîţia coreligionari : şi aveaţi tot dreptul, după tot ce a trebuit să înduraţi. Dar aţi făcut altă alegere. Aţi preferat să rămîneţi aici, să luptaţi şi să suferiţi. Şi acum pămîntul acesta, bătrînul oraş în care v-aţi născut, aţi crescut şi aţi devenit bărbat, vă aparţin de două ori. Eu, una, ştiu că n-o să le mai părăsiţi niciodată !

Sfîrşea veşnic aşa. Chiar dacă începea prin a vorbi despre ea şi viaţa ei (despre deputatul Bottecchiari nu spuse niciodată nimic din proprie iniţiativă : în privinţa aceasta se limita să răspundă la întrebări în felul ei dulce, răbdător şi mîndru), revenea invariabil la Bruno şi la ceea ce socotea că va trebui să fie activitatea lui în viitorul apropiat.

De mai multă vreme — spunea de exemplu — proiecta pentru el anumite contacte rodnice cu principalii exponenţi ai antifascismului din oraş : şi, în acest scop, îl

însărcinase deja pe Rovigatti să anunţe apropiatele sale vizite.

Deşi considera oportun să intre în contact — urma ea — în primul rînd cu socialiştii, era mai bine ca pe notarul Licci, un maximalist destul de înăcrit şi năzuros, să-l lase să mai fiarbă puţin în suc propriu, să aştepte pînă se scutura singur de ranchiună şi să caute spontan prieteniile de odinioară. În schimb, trebuia să meargă urgent la avocaţii Baruffaldi, Polenghi şi Tamagnini, toţi trei reformişti, toţi trei însetaţi să acţioneze, şi pe urmă, să se întoarcă la avocatul Bottecchiari : şi asta nu atît pentru a vorbi cu el, lucru neînsemnat, cît pentru a încerca să-l „racoleze" pe Nino, nepotul intrat recent ca practicant în biroul unchiului său (era vorba de un tînăr fără îndoială foarte isteţ şi capabil, dat fiind că ştiuse să se impună în G.U.F. [1], unde, după cum rezulta, pînă acum vreo doi ani avusese funcţii de oarecare importanţă) şi care, era limpede, trebuia atras cît mai repede, căci altfel exista riscul de a-l găsi într-o bună zi fermecat de cine ştie ce nouă „sirenă totalitară".

Însă, pe lîngă socialişti, era necesar să-i cunoască şi pe republicani : respectiv, pe dentistul Canella, croitorul Squarcia, farmacistul Ricoboni. În ultima vreme dăduseră şi ei semne destul de clare că vor să se mişte şi că, în numele obiectivelor luptei comune, sînt gata să uite eterna rîcă şi prejudecăţile antisocialiste.

Cît despre catolici, lumea lor, asemănătoare în această privinţă cu cea a comuniştilor, rămînea o lume oarecum aparte, în care nu era uşor să pătrunzi. Totuşi, cel puţin

[1] Grupurile Universitare Fasciste (n.t.).

avocatul Galassi-Tarabini era un tip remarcabil de deschis. Intim pe vremuri cu contele Gròsoli și cu Don Sturzo, dușmănit de clericii fasciști în anii cînd Pius al XI-lea îl preamărea pe Mussolini, ajungînd să-l numească Omul Providenței : ei bine, iată o persoană de treabă, care nu trebuia absolut deloc neglijată. Același lucru se cuvenea spus și despre inginerul Sears, un liberal în general de dreapta, dar extrem de leal ; și despre doctorul Herzen, un sionist înfocat, de acord, dar recuperabil, poate, pentru cauza antifascismului italian, mai cu seamă dacă era abordat de un „izraelit“.

În sfîrșit, mai rămînea Alfio Mori, tovarășul de închisoare al lui Gramsci, omul despre care se șoptea că, de fiecare dată cînd se întorcea în secret din Uniunea Sovietică, tovarășul Ercoli îi asculta bucuros sfatul. Mori era cel mai important dintre toți și, ca atare, cel mai bine supravegheat. Trebuia să acționeze întotdeauna cu cea mai mare prudență. De pildă : fixai o întîlnire și el nu venea. O fixai pe a doua, și el iar lipsea. De abia la a cincea, a șasea întîlnire succesivă, Mori se hotăra să se arate. În orice caz, dacă Bruno avea răbdare, cine știe, poate că ea o să reușească să-i combine o întrevedere și cu Mori...

Vorbea, vorbea întruna. Umbrele monumentelor funerare se alungeau alene pe iarbă, pajiștea se golea treptat, perechi de îndrăgostiți o apucau pe drumul bastioanelor.

Într-o seară, cînd sta întins ca de obicei la picioarele ei ascultînd fără prea mare atenție ce-i spunea și lăsîndu-și privirea să rătăcească leneș prin piață, Bruno

observă la vreo douăzeci de metri depărtare un băiat blond, înalt, zvelt, sprijinit de ghidonul unei biciclete. Avea aerul că aștepta pe cineva și, ca să-și umple timpul, se cufundase în paginile roz ale ziarului *Gazzetta dello Sport*. Într-adevăr, iată sosind în goană o fată, tot blondă și tot foarte tînără. Probabil se temea că e urmărită, fiindcă, în timp ce înainta pe pajiște, se întorcea din cînd în cînd să privească în direcția de unde venise. Însă, odată ajunsă lîngă prietenul ei, se lăsă cea dintîi în iarbă, aranjîndu-și imediat împrejurul picioarelor, cu o mînă iute și grațioasă, fusta de lînă albă, plisată. Cealaltă mînă îl obliga cu tandrețe pe băiatul rămas în picioare să se așeze alături de ea.

Acum erau amîndoi întinși pe spate în iarbă, aproape de bicicletă. Capetele lor tinere se apropiaseră mai-mai să se atingă. Pătrunși de dulceața aerului, fericiți de acea simplă atingere a trupurilor lor, păreau că nu schimbă nici o vorbă. „Cine sînt ? Cum îi cheamă ?", se frămînta Bruno, în timp ce vocea Cleliei Trotti răsuna departe de urechea lui, ca un zumzet de neînțeles. Deși, în ciuda eforturilor, nu izbutea să-și amintească numele lor, avea impresia că-i cunoaște : atît pe băiat cît și pe fată. Oricum, de un lucru era sigur : erau elevi, probabil la liceul clasic, și amîndoi aparțineau celei mai bune burghezii din oraș.

Trecură vreo zece minute.

Bruno îl văzu deodată pe băiat mișcîndu-se. Se sculase în picioare, își luase calm bicicleta și, apoi, îi oferise mîna prietenei sale. Lăsîndu-se trasă greu, cu capul răsturnat pe spate, ea avea acum un rîs leneș, cochet.

Traversînd oblic pajiștea, se îndreptară în direcția zidurilor.

— De ce nu urcăm și noi pînă acolo? spuse Bruno. Întinzînd brațul stîng, arăta spre Mura degli Angeli, încă în plin soare.

— E tîrziu, mi-e teamă că n-o s-avem timp, răspunse Clelia Trotti, întreruptă la mijlocul unei fraze. Doar știți că trebuie să mă întorc acasă odată cu găinile!

— Ei, haideți! Ce se poate întîmpla... O să vedem un apus superb.

Bruno se și ridicase. Îi întinse o mînă spre a o ajuta să se scoale, și porniră într-acolo.

Tînăra pereche mergea cam la vreo cincizeci de metri înaintea lor. Băiatul se urcase în șa și, din cînd în cînd, pentru a-și păstra echilibrul, cuprindea cu brațul drept umerii prietenei lui. Bruno nu se mai sătura privindu-i. „Cine sînt, cum îi cheamă?", continua să murmure printre dinți. I se păreau mai mult decît frumoși, i se păreau minunați și de neatins. Iată, deci, modelul, prototipul rasei! — își spunea închizînd pe jumătate pleoapele, cu ură și iubire disperată. Sîngele lor era mai bun decît al lui! Dacă nu se înșela, părul fetei era strîns la spate cu o panglică roșie. Și puțina lumină rămasă părea să se adune toată-n panglica aceea.

Oh, de-ar fi putut, în ciuda tuturor lucrurilor, să fie împreună cu ei, să fie de-al lor!

— Bine am făcut că v-am ascultat. De pe ziduri o să putem gusta un apus într-adevăr extraordinar, spuse calm Clelia Trotti.

Bruno se întoarse. Așadar nu văzuse nimic, încă o dată nu-și dăduse seama de nimic. Și acum începuse din nou să vorbească. Ca pentru sine. De parcă și-ar fi urmărit un vis. Pierdută ca întotdeauna în veșnicele, solitarele ei himere de deținută.

Se înfioră.

Poate că într-o zi avea să înțeleagă cine era Bruno Lattes — se gîndi, privind iarăși înaintea lui. Dar ziua aceea, presupunînd că va veni vreodată, era probabil încă foarte departe.

O NOAPTE A LUI '43

„Ce să vă spun, viziunile sînt înspăimîntătoare, dar şi viaţa e înspăimîntătoare. Eu, dragul meu, nu înţeleg viaţa, şi mi-e teamă de ea.“

CEHOV

I

Pe moment, cineva poate să nu-şi dea seama. Dar e destul să stai cîteva minute afară, la una din măsuţele cafenelei „Della Borsa", avînd în faţă peretele abrupt, de un roşu aproape dolomitic, al turnului orologiului şi, ceva mai la dreapta, terasa dantelată a serei de portocali, pentru ca lucrul să-ţi sară imediat în ochi. Indiferent dacă e vară sau iarnă, soare sau ploaie, foarte rar se întîmplă ca oamenii care trebuie să străbată acea porţiune din bulevardul Roma, în loc s-o apuce pe sub porticurile joase unde, în penumbra pe care o groasă perdea exterioară o face şi mai densă în lunile călduroase, se află spaţiile rezervate cafenelei „Della Borsa" şi vechii farmacii Barilari, să prefere să meargă mai departe pe trotuarul din faţă, ce mărgineşte în linie dreaptă şi în plină lumină parapetul negricios al şanţului de la Castel. Cel care o face poate fi un turist cu degetul vîrît între paginile ghidului stacojiu editat de Touring, cu ochii pe sus, absorbit de contemplarea celor patru turnuri im-

punătoare ale castelului familiei d'Este, poate fi un comis voiajor, cu servieta de piele sub braţ, alergînd cu răsuflarea tăiată spre gară, poate fi un ţăran din Bassa, venit la tîrg în oraş, şi care, aşteptînd cursa de după-amiază spre Codigoro sau spre Comacchio, îşi tîrăşte cu vădită jenă trupul îngreunat de mîncarea şi vinul ingurgitate puţin după prînz într-o crîşmă oarecare din San Romano... În sfîrşit, poate fi oricine, dar nu un ferrarez.

Străinul trece, iar lumea, aşezată la cafeneaua de vizavi, se uită şi rînjeşte, încercînd să ghicească, după o examinare amănunţită a înfăţişării lui, de unde vine şi încotro se duce. Însă în anumite ceasuri ale zilei, ochii au o fixitate cu totul specială, respiraţiile se opresc pur şi simplu. După expresia încordată şi concentrată a chipurilor în asemenea cazuri, rezultă clar că e gata să se întîmple ceva foarte grav, ceva foarte important. De cîte masacre imaginare nu se fac vinovaţi plictisul şi trîndăvia de provincie ? E ca şi cum piatra trotuarului din faţă — o marmură de Paros, lungă, îngustă şi orbitoare cînd soarele de vară o bate-n plin — trebuie să fie dintr-o dată sfărîmată de explozia unei mine al cărei detonator l-a atins din greşeală piciorul străinului neştiutor. Sau, eventual, ca şi cum rafala rapidă a mitralierei fasciste care, trăgînd exact de sub porticul cafenelei „Della Borsa", doborîse pe acelaşi trotuar, într-o noapte de decembrie a lui 1943, unsprezece cetăţeni, ridicaţi în parte din temniţele de pe strada Piangipane, în parte de la casele lor, îl poate face pe imprudentul trecător să execute acelaşi dans scurt, oribil, făcut din zvîcnete şi contorsionări, pe care l-au executat în mod cert înainte de a cădea ne-

însufleţiţi unul peste altul cei consacraţi de Istorie drept primele victime, în ordine cronologică, ale războiului civil italian.

Bineînţeles că nimic din toate acestea nu se întîmplă. Nici o mină nu va exploda, nici o mitralieră nu va ciurui cu gloanţe zidul de vizavi. Astfel încît străinul venit la Ferrara pentru a-i admira, să zicem, frumuseţile artistice, va putea călca dezinvolt pe trotuarul unde, cu multă vreme în urmă, zăcuseră unsprezece cadavre însîngerate, ba chiar va putea trece pe lîngă micile plăci de marmură avînd gravate numele celor căzuţi, puse de către primărie în trei locuri distincte, pe parapetul şanţului de la Castel, în '45, a doua zi după Eliberare — exact în locul unde, în dimineaţa de 15 decembrie 1943, fuseseră găsite cadavrele, prăvălite unele peste altele în zăpadă, ca nişte marionete —, fără ca firul gîndurilor să-i fie cît de cît tulburat. Şi semnele proiectilelor, uşoare dar nu mai puţin vizibile, care, deşi au fost astupate cu grijă, încă se mai văd acoperind cu ciupituri ca de vărsat parapetul lîngă care fuseseră aliniaţi cei ce urmau să moară ? Epoca masacrelor, a masacrelor adevărate este atît de îndepărtată, încît nu-i de mirare că un ochi distrat, privind în treacăt scrijeliturile de pe zidul de cărămizi, nu-şi mai dă seama de ce natură sînt, atribuindu-le exclusiv operei timpului care, după cum se ştie, nu cruţă nimic, nici măcar vechile pietre.

Cîteodată, totuşi — e drept, destul de rar — ceva se întîmplă : ceva suficient ca să explice singur, mai bine decît sentimentul de respect sau de înfiorare provocat de

locurile mortuare, refuzul tenace al ferrarezilor de a folosi trotuarul din fața cafenelei „Della Borsa“. Nu prea tare, dar destul spre a fi auzită perfect de lumea din cafenea, răsună pe neașteptate o voce. Este o voce ștearsă, spartă ca aceea a unor băieți în pragul pubertății. Și, întrucît iese din pieptul plăpînd al lui Pino Barilari, proprietarul farmaciei cu același nume, care, așezat la o fereastră a apartamentului de deasupra, rămîne invizibil celor aflați jos, sub portic, pentru ei e ca și cum ar coborî din cer. Vocea spune : „Ai grijă, tinere !“, sau „Fii atent, domnule, pe unde calci !“, sau, pur și simplu, „Hei !“. Și, repet, vorbele acestea nu sînt urlate, nu, nici pomeneală. Sună mai degrabă ca un avertisment binevoitor, ca un sfat dat pe un ton blajin de cineva care nu așteaptă să fie ascultat și, în fond, nici nu prea ține să se facă ascultat ; de aceea vorbește fără să strige. Iar rezultatul este următorul : turistul, sau oricine se găsește-n clipa aceea pe trotuarul evitat de toți, își continuă de obicei drumul, fără să dea vreun semn că a înțeles ceea ce i se comunică.

În schimb, cum spuneam, o înțeleg foarte bine consumatorii din cafeneaua „Della Borsa“. Străinul distrat abia apare la orizont și deja sub porticul cafenelei discuțiile devin mai puțin aprinse. Ochii privesc fix, respirațiile se gîtuie. Oare omul care se pregătește să treacă pe vizavi își va da seama că îndeplinește un act de la care ar face mai bine să se abțină ? Își va ridica sau nu capul de pe ghidul Touring, de parcă i-ar trece prin trup o descărcare electrică ? Dar mai ales : va coborî sau nu de sus vocea ușoară și absurdă, ironică și tristă a nevăzutului Pino Barilari ? Poate că da, poate că nu. Une-

ori, aşteptarea evenimentului are ceva spasmodic : ca şi cum ar asista cu toţii la o întrecere sportivă cu un rezultat extrem de nesigur.

„Hei !“

Dintr-o dată, toţi văd cu ochii minţii imaginea farmacistului aşezat la o fereastră a apartamentului de deasupra. Deci de data asta e acolo : lîngă pervaz, la vedere, cu braţele slabe, păroase şi foarte albe înălţate spre a duce la ochi — zîmbind în acest timp sub mustăcioara îngustă gen Adolphe Menjou — lentilele strălucitoare ale unui binoclu de munte, aţintit în direcţia omului care trece fără să ştie nimic. Şi lumea ce se înghesuie jos, în umbra protectoare a porticului, simte o vie senzaţie de uşurare că se află unde se află şi nu la loc deschis, ca un fel de stîlp al infamiei.

II

Cînd la Ferrara, în '39, mai precis din vara acelui an hotărîtor pentru destinele Italiei şi lumii întregi, începuse să fie notată la o fereastră de pe bulevardul Roma prezenţa insistentă a unui bărbat în pijama, aşezat într-un fotoliu, cu spatele sprijinit de două perne, puţine persoane ar fi putut relata altceva decît generalităţi despre el şi despre viaţa lui.

Că era unicul fiu al doctorului Francesco Barilari, mort în '36, care-i lăsase moştenire una din cele mai bune farmacii din oraş : era un fapt notoriu cunoscut pînă şi de băieţii din generaţia mai tînără, asupra cărora

se oprise de atîtea ori privirea pătrunzătoare și ironică a farmacistului în vîrstă, uscat și veșnic gînditor, poreclit de ei Bilancino [1], parcă spre a cîntări calitățile și posibilitățile fiecăruia (în diminețile cînd, în drum spre școală, treceau în fugă pe sub porticul cafenelei „Della Borsa", ori prin fața lui, trăgînd între timp din chiștocurile reduse la minimum ultimele fumuri). În afară de faptul că era un mason cu autoritate, că avusese la început oarecare simpatie, dispărută rapid, pentru fascism și că rămăsese văduv din vremuri imemoriale, nu prea mai era nimic de adăugat.

Informațiile despre tînărul Barilari, dacă se poate numi tînăr un om de treizeci și unu de ani, nu mergeau nici ele cu mult mai departe. În '36, de pildă, cînd bătrînul mason muri, fu o surpriză generală să-l vadă luîndu-i imediat locul îndărătul tejghelei de la farmacie. Îmbrăcat în halatul alb de rigoare, servea clienții cu siguranță și i se spunea doctor. Așadar, făcuse universitatea! — șoptea lumea uimită. Dar unde? Cînd? Cine fuseseră colegii lui de studii?

O nouă surpriză și uluire în toamna lui '37, cu ocazia căsătoriei lui neașteptate și complet imprevizibile, avea treizeci și doi de ani, cu Anna Repetto, blonda fiică de șaptesprezece ani a unui plutonier de carabinieri, de loc din Chiavari și mutat de cîțiva ani la Ferrara, împreună cu familia.

Era genul de fată destul de flușturatică, veșnic călare pe bicicletă, sau la dans în cluburile de cartier, urmată în permanență nu numai de cîrduri întregi de băieți

---

[1] Balanța (n.t.).

de aceeași vîrstă, dar și de privirile a numeroși alții de vîrste diferite, care-i admirau de departe exhibițiile : o fată mult prea arătoasă și prea bătătoare la ochi, de ce să n-o recunoaștem, pentru ca, văzînd cum le-o suflă de sub nas unul ca Pino Barilari, să nu se simtă toți oarecum frustrați și trădați.

Așa încît, îndată după nuntă, reîncepură din plin clevetirile pe socoteala lui Pino. Dar, ca să fim drepți, mai cu seamă pe socoteala foarte tinerei lui soții.

În privința ei, mulți se avîntaseră să facă, la vremea respectivă, cele mai extraordinare pronosticuri. Văzînd-o pe plaja din Rimini sau din Riccione, un grangur din afară se îndrăgostea fulgerător și se căsătorea cu ea ; fermecat de grațiile ei, un producător cinematografic o lua la Roma și făcea din ea o stea de primă mînă... Ei bine, cum puteau acum să-i ierte faptul că nu rezistase tentației de a se aranja rapid, și încă la ce mod ? O acuzau de meschinărie, de cupiditate mic-burgheză, de prostituție înnăscută. O acuzau pînă și de ingratitudine față de familie ! Sigur că da ! — comentau oftînd. Prăpădiții aceia veniți tocmai din Liguria, cine știe ce dezamăgiți trebuie să fi fost și ei, săracii ! Pe urmă : dar cînd se văzuseră, oare, cei doi înainte de a ajunge la căsătorie ? Unde se-ntîlniseră ? Dacă n-ar fi fost vorba, așa cum fusese precis încă de la început, de o mică porcărie, aranjată, eventual, la telefon, n-ar fi fost greu să fie surprinși măcar o dată în piața Della Certosa, sau de-a lungul bastioanelor, sau în piața D'Armi : respectiv, în locurile unde se duc de obicei logodnicii. Deci, și de data asta, prefăcutul ăla de Pino Barilari se purtase cu o abilitate

incredibilă. Ascuns în farmacie ca-ntr-un bîrlog, îi lăsase pe cei de afară să se sature contemplînd-o pe Anna, cu părul ei blond dat pe spate, cu buzele groase rujate, arătîndu-și pînă la coapse, și chiar ceva mai mult, picioarele lungi și bronzate, trecînd în sus și-n jos prin fața cafenelei „Della Borsa". Iar la momentul oportun, gata ! scoase rapid năvodul : adio și n-am cuvinte. Dar, pe de altă parte : ce nevoie avea să iasă cu o fată liberă și fără prejudecăți, ca Anna Repetto — o fată pe care, dealtfel, orașul n-o slăbea nici o clipă din ochi — cînd deasupra farmaciei, după dispariția lui Barilari tatăl, rămăsese disponibil un apartament întreg ? Cine ar fi putut să-și dea seama dacă ea, să zicem, s-ar fi strecurat în farmacie la două după-masă, cînd soarele de iulie bate din plin, năucitor, în copertina exterioară a cafenelei „Della Borsa", cînd toți sînt la masă și singurele ființe rămase la adăpostul copertinei sînt muștele, ocupate să se încaiere între ele pentru o firimitură ? Urîtă poveste — conchideau, strîmbîndu-se — : categoric urîtă și vulgară. De care, dat fiind că se încheiase așa cum se încheiase, era mai bine să nu mai pomenească, s-o uite.

Numai paralizia neașteptată care, peste aproximativ doi ani, îi atacase lui Pino Barilari picioarele, avînd drept urmare că bustul lui în pijama începu să domine de sus, ca din loja unui teatru, scena însuflețită a bulevardului Roma, avusese puterea să mai atragă o dată atenția generală asupra lui. Tînăra soție fu compătimită la început, apoi neglijată. Discuțiile se învîrteau acum numai în jurul lui Pino. Dar, în fond, nu voia asta chiar el, expunîndu-se, așa cum făcea, privirilor tuturor ? De acum

era veşnic acolo, aşezat de dimineaţa pînă seara la o fereastră din apartamentul de deasupra farmaciei, gata să-l fixeze pe oricine se aventura să-i intre în raza vizuală, trecînd pe trotuarul de lîngă şanţul Castelului, cu o privire în care strălucea o lumină — garantau trecătorii — insolentă şi impudică. Ba, culmea, pe deasupra, şi veselă! — continuau: de parcă sifilisul care-i somnolase viclean în sînge atîţia ani şi răbufnise dintr-o dată, retezîndu-i picioarele, îi transformase viaţa cenuşie în ceva limpede, comprehensibil, în ceva cu adevărat *viu*. Se vedea bine că abia acum se simţea puternic, aproape renăscut: cu totul altul decît figura de naufragiat agăţat de un colac de salvare, pe care o făcea la braţul soţiei, cînd ieşiseră de vreo două-trei ori, seara, pe bulevardul Giovecca, imediat după căsătorie (ea robustă, luminoasă, debordînd de vitalitate; iar el călcînd mărunt şi nebăgat în seamă pe lîngă ea...). „Vedeţi, scumpilor, la ce poate duce o mică escapadă de tinereţe?“, părea că vrea să spună. „Uitaţi-vă aici, vedeţi?“ Şi în ochii lui strălucitori nu exista nici cea mai mică umbră. De nici un fel.

Pentru a ne da seama astăzi de neplăcerea şi suspiciunea instinctive provocate în rîndul concetăţenilor de o atare atitudine, trebuie să ne întoarcem la atmosfera din '39: respectiv, la sentimentul de rătăcire, de nesiguranţă şi de neîncredere generală care începuse să se insinueze în Italia şi îndeosebi în Ferrara încă de la începutul verii.

În ochii celei mai mari părţi a burgheziei locale, începînd din luna mai oraşul se transformase pe neaşteptate într-un fel de infern.

Mai întîi — nu mai isprăveau să recapituleze — fusese povestea cu elevii de liceu : grupul de băieţi sub optsprezece ani care, instigaţi de profesorul lor de filozofie, un anume Roccella, fugit imediat în Elveţia, luaseră splendida hotărîre de a sparge în fiecare noapte cîte o vitrină a magazinelor din centru (toate amănuntele complotului se aflaseră în oraş după primele interogatorii de la Chestură), în scopul precis de a semăna panică şi haosul în rîndul populaţiei. Fusese nevoie ca poliţia să stea la pîndă, ajutată de patrulele voluntare formate personal de Carlo Aretusi, un fascist notoriu dinaintea marşului asupra Romei, din circa douăzeci de veterani fascişti de primă oră, pentru a reuşi să-i prindă pe tineri asupra faptului ! Dacă treceai după miezul nopţii prin împrejurimile Castelului, timp de aproape două săptămîni, toate gangurile şi colţurile întunecoase erau punctate de ţigările aprinse ale oamenilor aflaţi la pîndă... Hai să le numim ştrengării : dar faptul că O.V.R.A. însăşi, în ciuda înflăcăratelor profesiuni de credinţă comuniste ale arestaţilor — şi în temniţa de pe strada Piangipane interogatoriile continuau — făcea eforturi eroice spre a reduce la minimum gravitatea politică, însemna că, pe undeva, ceva ceva exista. Veneau vremuri grele, ce mai încolo-încoace. Erau înconjuraţi de defetişti, de sabotori, de spioni. Şi era uşor de priceput că lucrurile nu mergeau deloc bine, dacă observai feţele evreilor, de pildă, de care te mai loveai şi astăzi în plin bulevard Roma, ori sub porticul cafenelei „Della Borsa“ (cînd toţi evreii ar fi trebuit închişi iar în ghetouri : să se termine

odată cu mila asta nelalocul ei!), sau fețele celor mai neînduplecați antifasciști din oraș — ca avocatul Polenghi, ca avocatul Tamagnini, ca onorabilul Bottecchiari, fostul deputat socialist etcaetera — care înainte treceau pe la cafeneaua „Della Borsa“ numai cu prilejul unor nenorociri publice, și acum erau veșnic proțăpiți acolo, ca niște păsări nefaste, veneau aproape zilnic și, pe deasupra, la ceasurile cînd se transmitea radiojurnalul. Numai un orb nu și-ar fi dat seama de satisfacția răutăcioasă care le ieșea afară prin toți porii, sub obișnuita mască indiferentă! Numai un surd n-ar fi simțit în vocea cu care deputatul Bottecchiari se adresa de departe chelnerului Giovanni, cerîndu-i băutura preferată, *Punt e mès* (o voce calmă, puternică, măsurată, ce făcea să tresară lumea de la un cap la altul al localului), batjocura celui ce degustă deja-n sufletul lui revanșa, răzbunarea! Și însăși acea manie absurdă de a se arăta, care-l apucase dintr-o dată pe Pino Barilari, ce voia să însemne dacă nu că și el, antifascist-subversiv cum era, îi dorea Patriei o înfrîngere grabnică? În ostentația lipsită de pudoare cu care afișa o boală rușinoasă nu era, oare, cazul să vezi o subtilă intenție agresivă și provocatoare, în fața căreia pînă și cele paisprezece vitrine făcute zob de pietrele bandei de liceeni deveneau o simplă glumă de copii?

Presupunerile acestea se răspîndiră, luară amploare, ajunseră pînă sus.

Totuși, atunci cînd îi fură împărtășite și i se ceru părerea de către micul cerc de credincioși din jurul lui,

Carlo Aretusi, poreclit Sciagura [1], strîmbă din buze neîncrezător.

— Să nu exagerăm, spuse apoi zîmbind.

De douăzeci de ani ocupa veșnic aceeași măsuță de la cafeneaua „Della Borsa“, în inseparabila companie a lui Vezio Sturla și a lui Osvaldo Bellistracci. Fiind membrul cel mai marcant al faimosului triumvirat fascist din Ferrara pe timpul brigăzilor de șoc și prieten personal — nu numai cu Italo Balbo —, ci și cu Buonaccorsi, Muti și Morigi, i se aduceau imediat la cunoștință probelemele cele mai delicate. (Nu degeaba cînd se anunța ceva neplăcut de la Roma, consulul Bolognesi, secretarul federal, da fuga în persoană să-l consulte...).

Sciagura continua să zîmbească incredul și nostalgic. Oricît insistaseră ceilalți, fu imposibil să-l facă să vadă ceva amenințător în comportarea lui Pino Barilari.

— Un subversiv, reformatul ăsta ? pufni pînă la urmă-n rîs. Dar ăsta a fost cu noi la Roma-n '22 !

Așa că — lucru memorabil, fiindcă nu se mai întîmplase niciodată-n trecut — grupul intimilor a putut să audă de pe buzele lui Sciagura, cu colțurile lăsate patetic în jos, cum se cuvenea cu un asemenea prilej, *chiar* povestea marșului asupra Romei, cu lux de amănunte.

Mde — suspină Sciagura. Întotdeauna preferase să nu vorbească prea mult de marșul asupra Romei !

Ce rost avea — reluă imediat cu emfază — ce rost avea să-și piardă vremea pălăvrăgind despre un eveniment care însemnase pentru mulți, e drept, cucerirea

[1] Pacoste (n.t.).

puterii cu aranjamentele personale de rigoare, dar pentru el și atîția ca el — aici Sturla și Bellistracci îl aprobară iarăși în tăcere — reprezentase un singur lucru : *halt* revoluției, apusul definitiv al glorioasei ere a brigăzilor de șoc ?

Și în fond, dacă te gîndeai bine, despre ce fusese vorba, dacă nu de un soi de strămutare în capitală, într-un tren militar, cu opriri în toate gările pentru a strînge plutoane de camarazi (pe vremea aceea tunelurile liniei rapide dintre Bologna și Florența erau încă *in mente Dei !*), și o adevărată armată de carabinieri și de soldați din garda regală care formau un cordon de protecție de-a lungul întregii căi ferate ? În schimb, nici carabinierii și nici gărzile regale nu săriseră-n apărarea celor patru 18 BL care se avîntaseră în '919 pînă la Molinella, în plină regiune roșie, ca să incendieze sediul Camerei muncii : acțiune ce atrăsese pentru prima dată atenția întregii Italii asupra Federației din Ferrara, și dăduse naștere primei neînțelegeri dintre Federația din Ferrara și cea din Bologna, căreia expediția la Molinella i se păruse — și o declarase explicit — o „ingerință provocatoare". Pe atunci fascismul era anarhic, era garibaldin. Pe atunci, spre deosebire de ceea ce avea să se întîmple mai apoi, nu erau preferați birocrații în locul revoluționarilor. Dacă în '919 sau în '920, tînărul Sciagura (muncitorii bolșevici de dincolo de Porta Reno îl numiseră astfel : și fusese întotdeauna mîndru de porecla lui, se lăudase cu ea cum te lauzi cu o decorație de merit), dacă în '919, sau în '920, tînărul Sciagura, tînărul Bellistracci, tînărul Sturla, înarmați doar cu bîte, boxuri și, cel mult, cîte un vechi

pistol Sipe, rămas din război, ieșeau noaptea pe Porta Reno ca să caute ceartă hamalilor comuniști care umpleau crîșmele din suburbia San Luca, e ușor de imaginat că nu puteau conta pe sprijinul, fie și indirect, al Chesturii ! Chestura așteptase pentru a le acorda sprijin fasciștilor pînă în '22, ba chiar pînă în '23, cînd avea să devină de uz curent ca, înainte de a pleca într-o expediție de pedepsire — cea de la Codigoro, de pildă, cu scopul de a le vîrî mințile-n cap muncitorilor de la pompele de desecare — camioanele și mașinile să se strîngă chiar în curtea principală a Castelului. Și tot începînd din '23, cu cîtă înflăcărare avea să le furnizeze mașinile chiar burghezia agrară, proclamîndu-se profund onorată să le pună în slujba Cauzei ?

Dar revenind la marșul asupra Romei și la fiul doctorului Barilari, băiatul se dovedise a fi singura distracție autentică pe tot parcursul călătoriei. Dacă stăteai să te gîndești, el fusese cel care salvase de fapt marșul asupra Romei.

Ajunsese-n ultima clipă, cînd trenul se pusese deja în mișcare : trebuiseră să-i întindă mîna pe fereastră și să-l tragă aproape pe sus. Dar să vezi cum era îmbrăcat. Purta o manta cenușiu-verzuie, precis a lui taică-său, care-i ajungea pînă la călcîie, moletiere militare care i se desfăceau din cinci în cinci minute de pe pulpe, pantofi mari, galbeni, cu tocul jos, și un ditamai fesul care, îndesat pe cap, îi scotea la iveală două urechi așa de clăpăuge că semăna cu un liliac. Iar ei se tăvăleau pe jos de rîs, văzîndu-se contemplați de o pereche de ochi holbați și uluiți de parcă el, Sciagura, ar fi fost un fel

de Tom Mix, iar ceilalţi din *Bombamano*[1], echipa şerifului ? „Cine eşti ? N-oi fi cumva băiatul doctorului Barilari ?“, îl întrebaseră imediat, nu că s-ar fi lovit vreodată de el, ci din pricina asemănării. Neputînd vorbi din cauza gîfîielii, făcuse din cap semn că da. „Dar tata ştie că vii cu noi ?“ Şi el făcea acum semn că nu, privindu-i unul cîte unul cu nişte ochi de copil care trăieşte un film de aventuri.

Avea, de fapt, şaptesprezece ani, nu mai era deloc un copil ! Şi totuşi, era mai rău decît dacă ar fi fost un copil.

La vîrsta lui era încă virgin. Şi cum trenul, atît la dus cît şi la întors, oprea aproape-n toată gările (opriri care la Bologna şi Florenţa durau chiar trei ore) ; şi cum ei profitau mai mult sau mai puţin de toate popasurile ca s-o şteargă-n căutarea bordelurilor, iar Pino, cu o îndărătnicie de catîr nu voia să vină la bordeluri, trebuiau să-l tîrască, pînă la urmă, cu de-a sila, căci era cazul să-l dezvirgineze odată, nu-i aşa ? El rezista, refuza să meargă, îşi împreună mîinile implorîndu-i, plîngea. „Ce ai ? Ţi-e teamă că te mănîncă ?“, îi spuneau ceilalţi. „Vino măcar să vezi. Pe cuvînt de onoare că nu te obligăm să urci în cameră !“

N-avea încredere. La un moment dat era nevoie ca el, Sciagura, să intervină, să-l ia de o parte zîmbind şi făcîndu-i cu ochiul şi să-i şoptească la ureche cîteva fraze : „Chiar nu vrei să vii ?“. Sau : „Hai, nu fi prost !“. Însă nu vorbele contau. Tonul conta.

---

[1] Grupare teroristă fascistă (n.t)..

Abia atunci, ca și cum l-ar fi recunoscut drept singurul lui prieten adevărat, se hotăra să intre, deși, nici nu apuca bine să intre laolaltă cu ceilalți, că se și ghemuia singur într-un colț, rotind în jur niște priviri terorizate. Iar fetele? Entuziasmate și înduioșate de spaima lui, fetele (care, dincolo de astea, arătau întotdeauna o mare slăbiciune pentru fasciști!), nici nu se poate imagina cum se luau la-ntrecere ca să-l cocoloșească. Dacă le lăsai în apele lor, erau în stare să transforme bordelul într-un azil pentru copii părăsiți. Așa că trebuia să intervină patroana. „Păi ce facem aici, domnișoarelor, le certa ea, tricotăm flanele?“ De fiecare dată avea loc o comedie, o farsă de genul ăsta.

Scena capitală se petrecuse, însă, pe drumul de întoarcere, la *Specchi* din Bologna.

Dat fiind că Porrettana nu se mai termina (văzuseră ce plictiseală fusese la dus!), coborîseră vreo doi, trei la Pistoia, înainte de a înfrunta Apeninii, spre a face niște provizii de Chianti. În munți era un frig și o ceață de nu vedeai la zece metri distanță. Ca să-și umple timpul nu le rămînea altceva de făcut decît să bea; și, bineînțeles, să cînte, să cînte tot repertoriul. Morala: către miezul nopții, la sosirea în Bologna — acceleratul de Ferrara urma să plece abia la 2.05 — toți, inclusiv Pino, erau beți turtă.

Într-un subsol de pe strada Dell'Oca, lipit de canatul unei uși ghintuită-n cuie cu floarea lată — de parcă nebunul ar fi vrut să și le vîre-n spate! — Pino repetase pentru a *n*-a oară tentativa de a rezista. Și atunci el,

Sciagura, să fi fost din cauza vinului, sau a călătoriei plicticoase, sau a mîniei de a fi participat, doar ca să iasă numărul, la imensa bufonerie care se dovedise a fi marșul asupra Romei (numai două zile incomplete rămăseseră la Roma și, pe deasupra, consemnați în cazarmă, fără a reuși să-l vadă pe Duce nici de aproape, nici de departe, fiindcă, după cum se spunea, era în tratative cu regele privind formarea guvernului, se trezise la un moment dat, fără să știe cum, ținînd pistolul Mauser sub bărbia băiatului. Că, dacă Pino nu se hotăra să termine pe loc cu smiorcăiala și nu intra imediat ; și, dacă, odată ajunși în sălița compusă de sus, refuza ca de obicei să meargă-n cameră cu o tîrfă, ei bine, de data aceea avea să se aleagă cu altceva, nu doar cu sifilis ; deși, era aproape sigur că exact atunci îl luase !

El însuși îi însoțise-n cameră, ca să fie sigur că atît Pino cît și tîrfa își fac datoria pînă la capăt. Noroc că Pino — repeta neobosit Sciagura — noroc că Pino nu se opusese ! Altfel, beat cum era, și cu ditamai revolverul scos, cine știe ce putea să se întîmple.

III

Cine din Ferrara nu-și amintește noaptea de 15 decembrie 1943 ? Cine va putea uita vreodată ce încet trecuseră orele-n noaptea aceea ? Pentru toți a fost o veghe cumplită, interminabilă : scrutînd cu ochii aprinși, prin crăpăturile jaluzelelor, străzile cufundate-n bezna camu-

flajului, cu inima zvîcnind în fiecare clipă la răpăitul mitralierelor sau la trecerea rapidă, zgomotoasă a camioanelor încărcate cu oameni înarmaţi.

Pe noi moartea nu ne înspăimîntă,
trăiască moartea, trăiască cimitirul...

cîntau oamenii nevăzuţi din camioane. Era un cîntec cadenţat, fără a fi marţial, ci mai degrabă disperat.

Ştirea despre asasinarea consulului Bolognesi, fostul secretar federal — acelaşi care, în septembrie, după scurta paranteză a perioadei badogliene, fusese chemat să reorganizeze federaţia fascistă în calitate de regent — se răspîndise în oraş încă de la începutul după-amiezei de 15. Puţin mai tîrziu, radioul venise cu amănunte : automobilul „Topolino“ fusese găsit pe un drum de ţară, în apropiere de Copparo, cu portiera din stînga deschisă : capul victimei rezemat de volan „de parcă ar fi dormit“ ; „clasicul“ glonte-n ceafă, „mai revelator decît orice semnătură“ ; şi indignarea, „valul nestăvilit de indignare“, pe care o provocase la Verona, în sînul Adunării Constituante a noii Republici Sociale, întrunite la Castelvecchio, comunicarea acestei veşti. Pe seară (o seară vineţie, cu zgomotele atenuate de ceaţă, de zăpada căzută cu intermitenţă în cursul zilei, cu nici un om pe străzi, lumea fiind obligată să stea-n casă din pricina camuflajului stabilit pentru ora cinci, putuseră să asculte la radio transmisiunea directă a şedinţei de la Verona. O voce subţire şi pătrunzătoare acoperise deodată vocea joasă şi întristată a celui care, după ce le împărtăşise ascultătorilor ştirea morţii consulului Bolognesi, începuse să-i facă necrologul, strigînd mînioasă şi plîngăcioasă, cu in-

flexiunile unui copil isteric : „Să-l răzbunăm pe camaradul Bolognesi !“. Privindu-se speriaţi unii pe alţii, cei din Ferrara nici nu apucaseră bine să închidă radiourile şi prin geamurile ferestrelor care începuseră să vibreze, se şi auzea duduitul surd al camioanelor ce se apropiau şi ţăcănitul îngrozitor al primelor rafale de mitralieră. Afară era noapte, ora camuflajului venise de mult.

Nimeni nu se duse la culcare, nimeni nu se gîndise la somn. Nu există burghez în Ferrara să nu se teamă — chiar dintre cei care, dată fiind atitudinea lor conformistă în trecut faţă de regimul căzut la 25 iulie, priviseră cu mai puţină aprehensiune reîntoarcerea fascismului — că-i vor năvăli-n casă dintr-un moment în altul (cineva se pare că se închisese chiar într-o odăiţă secretă, cerînd să se tragă lîngă uşă, ca s-o mascheze, un şifonier sau o comodă...). În orice caz, în apartamentele burgheze se vorbi, se discută mai mult ca oricînd : în lungile pauze dintre partidele de *bridge* sau de *poker* începute numai din nevoia imperioasă de a-şi ascunde sieşi şi celorlalţi neliniştea şi dorinţa ca timpul să treacă mai repede ; sau aşezaţi, fără a face nimic, sub candelabrele din mijlocul camerei, în jurul meselor la care încercaseră zadarnic să cineze ca în serile precedente, şi care rămăseseră aşa, pe jumătate strînse, pline de firimituri şi de farfurii murdare.

Ce se întîmpla ? Ce avea să se întîmple ?

În rîndul funcţionarilor de rang inferior previziunile variau, cum era şi firesc, după temperamentul şi experienţa fiecăruia. Dominante rămîneau, totuşi, părerile mai puţin pesimiste.

Orașul, e drept, răsuna de focuri de armă și de cîntece lugubre despre moarte și cimitire — judecau ei. Dar asta nu înseamnă neapărat că fasciștii, care la Ferrara, din septembrie încoace, se limitaseră să ridice acea sută și ceva de evrei pe care reușiseră să pună mîna, și să închidă în temnița din strada Piangipane vreo zece amărîți de antifasciști, voiau să schimbe dintr-o dată foaia și să strîngă serios șurubul începînd tocmai cu Ferrara. Fasciștii erau și ei tot italieni, ce naiba ! Ba chiar, ca să spunem adevărul — și ajunși aici se impunea în mod obligatoriu un zîmbet și un semn cu ochiul — mult mai italieni decît alții, buni numai să-și umple gura cu vorba „libertate" și să lustruiască cizmele invadatorilor. Nu, nu era nimic de temut. Dacă fasciștii făceau oarecare zarvă, umblînd cu capul de mort pe beretă și cu niște mutre fioroase, o făceau mai ales ca să-i țină la respect pe nemți care, dealtfel, lăsați în voia lor (în fond, prea mare vină nu puteai să le găsești nici lor : războiul e război și, în război, trădările trebuiesc pînă la urmă pedepsite), nu s-ar fi gîndit nici o clipă să trateze Italia la fel ca pe o Polonie sau o Ucraină oarecare. Bieții fasciști ! Trebuie să încerci să te pui în locul lor, să te străduiești să înțelegi drama lor și a lui Mussolini însuși, care și el, săracul, dacă nu se retrăsese încă la Caminate, cum poate că dorea și precis îi convenea, o făcuse mai ales pentru țară. Ce tot îi dau cu regele și iar regele ! La 8 septembrie, regele nu fusese în stare decît s-o șteargă împreună cu Badoglio. În schimb Mussolini, ca un bun fiu al Romagnei, cu sufletul generos al celor din Romagna (Savoia și Badoglio erau din Piemont : și

se știe că piemontezii au fost întotdeauna oameni meschini, nesinceri !), în momentul furtunii, Mussolini nu ezitase nici o clipă să suie iar pe puntea de comandă și, înfruntînd talazurile, să ia în mînă cîrma... Și, ca să fim cinstiți, cum trebuia, oare, judecată asasinarea consulului Bolognesi : un tată de familie, un om care în viața lui nu făcuse rău nici măcar unei muște ? Nici o persoană civilizată, nici un italian adevărat nu s-ar fi simțit în stare să aprobe un asemenea delict care, era mai mult decît limpede, țintea să declanșeze și la noi, imitînd întru totul situația din Iugoslavia și Franța, grozăviile unui război de partizani. Iar scopul războiului zice-se că ar fi : distrugerea tuturor valorilor civilizației mediteraniene și occidentale și, în ultimă instanță, comunismul ! Dacă iugoslavii și francezii, în ciuda experienței recente a Spaniei, voiau comunismul, era treaba lor, n-aveau decît să și-i păstreze sănătoși pe Tito și pe De Gaulle. Italienii, mai ales azi, aveau o singură obligație : să rămînă uniți și să salveze tot ce se putea salva.

În sfîrșit, dădu Dumnezeu și se făcu iar lumină. Și odată cu lumina, cîntecele și împușcăturile se potoliră. Șușoteala din spatele ferestrelor și ușilor zăvorîte se potoli brusc. Dar nu și neliniștea. Lumina zilei, ce-i făcea pe toți, chiar și pe cei mai orbi, să-și recapete simțul realității, îi mărea intensitatea. Ce însemna liniștea aceea neașteptată ? Ce ascundea și ce pregătea ? Putea foarte bine să fie o cursă : aranjată tocmai ca să-i determine pe oameni să iasă afară și apoi să-i aresteze sau cine știe ce să le mai facă. Trecură așa cel puțin două ore — două ore de așteptare pasivă și chinuitoare — pînă cînd știri

vagi despre masacru începură să pătrundă aproape singure în interiorul caselor.

Victimele represiunii erau zece, douăzeci, cincizeci, o sută... Dacă te luai după pronosticurile cele mai disperate, la început se părea că nu doar bulevardul Roma, ci tot centrul orașului era semănat cu cadavre. În fine, după ce mai trecu cîtva timp — se făcu astfel nouă și jumătate, zece dimineața — fu, în sfîrșit, posibil să se cunoască exact numărul și identitatea celor uciși.

Erau unsprezece, prăbușiți în trei grămezi separate, lîngă parapetul de la șanțul Castelului, exact peste drum de cafeneaua „Della Borsa" și de farmacia Barilari : primii care îndrăzniseră să se apropie (de departe nici măcar nu păreau trupuri omenești, ci zdrențe, niște zdrențe prăpădite sau niște baloturi aruncate la soare, în zăpada fleșcăită) trebuiseră, spre a-i putea identifica și număra, să-i întoarcă pe spate pe cei care zăceau pe brînci și să-i despartă pe cei care căzuseră îmbrățișați, rămînînd înțepeniți astfel. De abia avuseseră timp să-i numere și să-i recunoască. Fiindcă peste puțin timp, o mică mașină militară, țîșnind pe neașteptate pe după colțul bulevardului Giovecca, venise să se oprească, cu un scrîșnet teatral de frîne, în fața grupului de persoane adunat împrejurul cadavrelor. „Valea ! Plecați de aici !" strigară încă înainte de a sări jos milițienii din Brigada Neagră, care ocupau automobilul. Goniți de urletele lor, celor prezenți nu le rămăsese decît să se retragă încet spre cele două capete ale bulevardului Roma și, de aici, fără a-i scăpa din ochi pe cei patru milițieni care începuseră să facă de pază, cu pușca mitralieră sub braț, în timp ce soarele

era deja sus, să aducă la cunoștință întregului oraș ce văzuseră și ce riscaseră.

Anunțul numelor celor împușcați trezi în fiecare casă milă, oroare și o spaimă nebună. Nu erau decît unsprezece, de acord. Dar era vorba de persoane mult prea cunoscute în Ferrara, de persoane despre care se știau, în afara numelui, mult prea multe amănunte privind fizicul și caracterul : mult prea familiare, mult prea legate de fiecare prin mii de fire erau cele unsprezece victime ale măcelului — modestele lor existențe erau mult prea amestecate cu modesta existență a tuturor — pentru ca sfîrșitul lor să nu pară, încă de la prima vedere, drept ceva înspăimîntător, de o grozăvie aproape ireală. Și va părea ciudat — cum, oare, ar putea să pară altfel ? — dar dezaprobarea aproape generală a asasinatului fu însoțită imediat de hotărîrea, la fel de răspîndită, de a se purta frumos cu asasinii, de a da dovadă de adeziune și supunere publică față de violența lor. Așa se petrecură, din păcate, lucrurile și ar fi inutil s-o ascundem : dacă este adevărat, și este, că în nici un alt oraș din Italia septentrională fascismul renăscut la Verona n-a putut conta de atunci încolo pe un număr atît de mare de înscriși ; încă din dimineața zilei de 17 (în timpul nopții începuse să plouă cu găleata) se vedeau șiruri lungi și tăcute de cetățeni, așteptînd în curtea Casei Fasciei din calea Cavour deschiderea birourilor Federației. Încovoiați, umili și umiliți, îmbrăcați în paltoanele lor grosolane din stofă produsă de o economie autarhică, era aceeași mare de oameni tăcuți care urmase pas cu pas în după-amiaza zilei precedente sicriul consulului Bolog-

nesi de-a lungul bulevardului Giovecca, al străzii Palestro, al străzii Borso, pînă în piața Della Certosa, și în ale căror chipuri livide, puținele persoane rămase în case să spioneze cortegiul dindărătul obloanelor (oameni și iar oameni — se gîndeau în acest timp — atîția număra deci, Ferrara ?) recunoscuseră, înfiorîndu-se propriul lor chip. Ce puteau face altceva decît să cedeze ? Nemții și japonezii care deocamdată păreau că se retrag, în final, dînd la iveală niște arme secrete de o putere nemaiauzită, aveau să răstoarne situația și, din două-trei mișcări, să cîștige războiul. Nu, nu le rămînea decît un singur drum.

Și totuși, cine erau autorii masacrului ? — se întrebase orașul întreg chiar a doua zi după întîmplare. Nu era nici o îndoială : principalii autori, responsabilii materiali ai masacrului nu puteau fi decît oamenii din camioane — patru cu număr de Verona, VR, și două de Padova, PD — aceiași care făcuseră să răsune toată noaptea Ferrara de cîntece și de împușcături și, spre ziuă, dispăruseră. În mod sigur ei fuseseră răzbunătorii anunțați la radio (cîțiva trecători cu permis special, care putuseră să mai întîrzie pe stradă, zăriseră de departe cămășile albastre extravagante, în genul celor ale Legiunii spaniole, craniul de mort pe beretele ca de pictori, puștile mitralieră în bandulieră și, vîrîte sub curelele de piele, laolaltă cu pumnalul și pistolul, cîte două grenade cu mîner lung de binecunoscuta fabricație germană...). Și într-adevăr, ei fuseseră cei care se prezentaseră la două noaptea la poarta temniței din strada Piangipane și-l siliseră cu arma-n mînă pe bietul director să le dea

întîi lista deținuților politici, apoi să li-i încredințeze pe avocații Polenghi și Tamagnini, amîndoi socialiști și vechi organizatori sindicali ca și pe avocații Galimberti, Fano și Forlivesi, din Partidul Acțiunii : toți cinci deținuți din septembrie, și în așteptarea instrucției procesului.

Dar, ca o desmințire a zvonului care circula deja — vorbe împrăștiate anume, era clar —. potrivit căruia nici un ferrarez nu participase la măcel, nici un ferrarez nu-și mînjise mîinile, stau mărturie ceilalți șase morți : consilierul național Abbove, doctorul Malacarne, contabilul Zoli, familia Cases, tatăl și fiul, muncitorul Felloni : cinci dintrei ei fuseseră ridicați din locuințele lor, care, spre deosebire de temnița din strada Piangipane, nu figurau pe nici un fel de hartă ; numai muncitorul Felloni, un slujbaș obscur la Întreprinderea de electricitate, ajunsese în grupul condamnaților fiindcă pur și simplu în zori, cînd se ducea ca de obicei la lucru (bicicleta lui răsturnată, găsită chiar în dimineața de 15, pe strada Boldini, în dreptul Ateneului, era o dovadă limpede), dăduse peste una din numeroasele patrule care blocau accesul spre centrul orașului. Ei bine, nimeni altul decît cineva din partea locului — considerau tot mai mulți ferrarezi, pe măsură ce zilele treceau — și, în plus, cunoscînd foarte bine orașul, ar fi reușit să dea așa de ușor peste consilierul național Abbove, nu în palatul de pe bulevardul Giovecça, ci în garsoniera-birou pe care și-o amenajase recent pe strada Brasàvola, liniștită și dosnică, într-o casă mînăstirească medievală cumpărată pe te miri ce, apoi transformată și umplută cu cele mai variate lucruri de artă (tablouri, covoare, tot felul de obiecte rare și bizare :

nimic de spus, un *bric-à-brac* de cel mai desăvîrșit gust dannunzian!), în umbra căreia obișnuia să se retragă din cînd în cînd omul, matur și petrecăreț, cu delicate flori cărunte pe la tîmple. Nimeni altul decît cineva din Ferrara și, pe deasupra, extrem de bine informat despre tot ce se petrecuse în oraș în ultima vreme, ar fi putut ști de întîlnirile secrete, ce avuseseră loc în cele patruzeci și cinci de zile ale perioadei badogliene, exact în garsoniera consilierului național Abbove (doctorul Malacarne și contabilul Zoli se pare că participaseră de fiecare dată, în schimb bătrînul Sciagura nu, declinase întotdeauna invitațiile...), întîlniri ce urmăreau să stabilească o linie de conduită pentru toți fasciștii care, după căderea regimului, nu doreau altceva decît să facă să-i parvină regelui „expresia fidelității lor necondiționate“, respectiv, cum se zice, să-și schimbe pielea. Și mai ales cei doi Cases, tatăl și fiul, doi din puținii evrei scăpați la marea razie din septembrie (făceau negoț de piele și nu se gîndiseră-n viața lor la politică), care, din septembrie, trăiau ascunși în hambarul casei bătrînești din intrarea Torcicoda, hrăniți printr-o deschizătură din podea, doar de soția și mama respectivă, cît se poate de ariană și de catolică : cine altul, dacă nu cineva care știa perfect ascunzătoarea — deci cineva din Ferrara! — ar fi fost în măsură să-i trimită tocmai acolo, la capătul unui adevărat labirint colburos de scărițe pe jumătate prăbușite, pe cei patru ucigași pentru a-i ridica? Cine altul dacă nu... ?

Da, exact, Carlo Aretusi, zis Sciagura. În fond, pentru ca bănuielile să se îndrepte imediat asupra lui, era

suficient (încă din dimineața de 16 preluase din nou conducerea în Federație și, din clipa aceea, numele lui începuse să fie rostit ca pe vremuri, înainte de '22, coborînd instinctiv glasul...), era mai mult decît suficient să-și amintească felul cum apăruse la funerariile consulului Bolognesi, în după-amiaza aceleiași zile.

Nu acceptase niciodată să participe la întrunirile clandestine care, din august, se ținuseră de mai multe ori în casa consilierului național Abbove, trimițîndu-le vorbă foștilor camarazi că nu se simțea în stare să se prezinte pentru simplul motiv că nu dorea să renege la cincizeci de ani — se exprimase chiar așa, textual — ceea ce făcuse la douăzeci și, cum mergea în fruntea cortegiului interminabil, imediat după afetul de tun pe care zăcea sicriul consulului Bolognesi, aruncînd întruna spre casele de pe bulevardul Giovecca și de pe strada Palestro — șiruri întregi de obloane închise — priviri încărcate de ură și dispreț, zvelt cum era, îmbrăcat, în ciuda frigului, numai cu cămașa neagră, cu bereta Legiunii a zecea, pusă pe o ureche, și cu tîmplele abia încărunțite, parcă redevenise tînărul de douăzeci de ani. „Cîrtițe blestemate, marmotelor, burghezi lași ce sînteți! O să v-arăt eu... vă scot eu din bîrloguri...", amenințau privirile lui furioase, strîmbăturile gurii. În piața Della Certosa, mai înainte ca sicriul consulului Bolognesi să fie introdus în biserică, se adresă mulțimii exact pe acest ton. Mulțimea asculta, îngrămădindu-se-n jur, cenușie, inertă ; și el se înfuria tot mai mult, se pare, tocmai din cauza acelei inerții.

— Corpurile celor unsprezece trădători împuşcaţi azi-dimineaţă pe bulevardul Roma, urlase în încheiere, nu vor fi luate de acolo decît atunci cînd voi porunci eu. Vrem întîi să fim siguri că exemplul a dat roadele scontate !

Nu mai lipsea decît ca, în culmea mîniei, să-şi atribuie meritul de a fi făcut dreptate el, cu mîinile lui !

Şi puţin mai tîrziu, pe bulevardul Roma, cînd sosirea lui neaşteptată îi făcuse pe cei patru miliţieni din Brigada Neagră să ia poziţie de drepţi : cum să-i interpreteze felul de a se purta, aparent în total contrast cu cel avut cu o jumătate de oră în urmă în piaţa Della Certosa, dacă nu cît o sută de mărturisiri la un loc ?

Coborîse posomorît din maşină, privind doar în treacăt cadavrele întinse pe trotuar ; şi îndată unul din miliţieni făcuse un pas înainte, informîndu-l, cu un aer satisfăcut că sosise tocmai la timp, despre ce se întîmpla. Toată ziua — raporta miliţianul, vorbind în numele său şi al camarazilor săi —, ei trei reuşiseră să ţină la respect persoanele care voiau să se apropie. Pentru a le răspîndi (după toate probabilităţile erau rude ale trădătorilor : femei care plîngeau şi ţipau, bărbaţi care înjurau ; nu fusese deloc uşor să se facă ascultaţi !), fuseseră obligaţi nu o dată să tragă cîteva focuri în aer, respingînd, astfel, lumea la capul bulevardului Giovecca şi în piaţa Cattedrale, unde şi acum se încăpăţînau unii să mai rămînă, după cum putea să-şi dea seama şi camaradul Aretusi. Dar ce trebuiau să facă — adăugase miliţianul, ridicînd un braţ şi arătînd spre fereastra îndărătul căreia se zărea silueta nemişcată a lui Pino Ba-

rilari — cu domnul de sus, un tip inconştient de-a binelea, pe cuvînt de onoare, pe care nici o somaţie, nici o ameninţare şi nici o rafală de mitralieră nu-l convinseseră să se clintească din loc măcar un milimetru? Poate că era surd. Oricum, întrucît ştiau cum să ajungă acolo, unul din ei avea să urce, chiar dacă ar fi trebuit să spargă oblonul prăvăliei, şi să-l someze mai de aproape să şteargă putina, de voie sau de nevoie...

În clipa cînd miliţianul spusese: „domnul de sus", Sciagura înălţase brusc ochii, ca muşcat de viperă, spre fereastra arătată de tînăr. Pe stradă era deja negură. Revărsîndu-se din şanţul Castelului, ceaţa se îndesea mimut cu minut. Şi fereastra de sus era singura luminată pe toată lungimea de aproape două sute de metri a bulevardului Roma.

Cu privirea aţintită într-acolo, Sciagura lăsase să-i scape printre dinţii strînşi o înjurătură înăbuşită, făcuse un gest înciudat. Apoi se întorsese: şi cu vocea schimbată — un fel de murmur înfricoşat — le recomandase celor trei miliţieni ca peste vreo douăzeci de minute, cînd avea să se prezinte oamenii trimişi de el să ridice cadavrele, să nu se împotrivească.

IV

Îşi imaginau multe.

Îşi imaginau, de pildă, interiorul locuinţei particulare de deasupra farmaciei, unde nimeni din oraş, nici măcar prietenii masoni ai răposatului doctor Francesco

nu puseseră vreodată piciorul. O scăriță în spirală lega odăița din dosul farmaciei cu etajul de sus. Acolo — bineînțeles fără a ține cont de dependințe — erau doar patru camere : o sufragerie, un salon, un dormitor și, în sfîrșit, cămăruța pe care Pino o ocupase în copilărie și unde se întorsese după ce îl lovise paralizia... Se gîndiseră atît de mult la el, încît vedeau în fața ochilor planul apartamentului, de parcă ar fi urcat personal acolo. Erau chiar în stare să indice pe care perete din sufragerie era agățată fotografia lui Bilancino, montată într-o ramă aurie, greoaie, stil secolul al nouăsprezecelea, ori să descrie forma candelabrului central ce concentra pe masa cu postav verde și pe cărțile pasienței de fiecare seară o lumină albă, extrem de puternică ; ori să vorbească despre efectul făcut într-o asemenea ambianță de mobilele și obiectele de factură modernă, dispuse cam peste tot, dar îndeosebi în dormitor, de către tînăra doamnă Barilari ; ori să descrie, cu un extraordinar lux de amănunte, cămăruța de lîngă dormitor (amîndouă dădeau într-o curte interioară), unde Pino se retrăgea să doarmă îndată după cină : un pătuț de fier într-un colț, un mic birou lipit de un perete, un șifonier lipit de peretele opus, iar la picioarele patului, fotoliul mare cu speteaza reglabilă, îmbrăcat în stofă ecosez, cu carouri albastre și roșii, pe care în fiecare dimineață doamna Anna îl muta în sufragerie, în fața ferestrei în care bătea veșnic lumina și unde Pino rămînea așezat pînă seara. Dacă ar fi vrut, ar fi putut numi toți autorii cărților existente în vitrina pusă între calorifer și ușă : Salgari, Verne, Ponson du Terrail, Dumas, Mayne Reed, Fenimore Coo-

per etcaetera. Printre cărţi se aflau şi *Aventurile lui Gordon Pym* de E. A. Poe : într-o ediţie ce avea pe copertă o fantomă mare, albă, înarmată cu o coasă, înălţîndu-se deasupra unei baleniere minuscule. Numai că volumul acesta nu sta împreună cu celelalte, în spatele geamurilor vitrinei, ci era pus pe dos, pe noptieră, lîngă un album gros de filatelist, un pahar plin cu creioane colorate, un briceag ieftin, o gumă de şters pe jumătate consumată : respectiv, volumul era astfel aşezat încît fantoma albă de pe copertă era mai departe prezentă, *era acolo*, dar rămînea invizibilă, nu mai provoca teamă.

Pe urmă îşi mai imagina o sumedenie de alte lucruri.

— Unde te duci ? întrebase, de exemplu, Pino în seara de 15 decembrie, ridicînd ochii de la pasienţă.

Soţia se sculase de la masă. Fără să-i răspundă, se îndrepta spre uşă. Vocea ei calmă se auzise abia cînd ajunsese în penumbra coridorului la capătul căruia se deschidea chepengul scăriţei în spirală.

— Unde vrei să mă duc ?! îi răspunsese. Cobor să-nchid...

Cine ştie : poate că el nu ascultase la radio, în primele ore ale după-amiezei, transmisia de la Verona. Oricum, la nouă seara, cînd bătăile ceasului de la Castel se răspîndiseră în tot oraşul, cu blîndeţea unei binecuvîntări *(bang, bang, bang... :* fără îndoială că zăpada şi ceaţa le făceau să se propage atît de limpezi ; da, între timp, sub sunetul lor se amplifica altul, duduitul îndepărtat al unor motoare puternice care se apropiau), la nouă seara părea normal ca Pino să se afle deja ghemuit în pătuţul lui de copil, cu păturile trase pînă peste urechi, cufun-

dat în somn. Îl vedeau : ca și cum ar fi fost în picioare, în locul îngerului păzitor de deasupra tăbliei patului. Să închidă ochii, să adoarmă cît mai repede... Auzindu-și soția ridicîndu-se de la masă spre a coborî în farmacie (la ora aceea, jos era veșnic ceva de făcut : de încheiat socotelile pe ziua respectivă, apoi de tras oblonul și de închis cu cheia pe dinăuntru) ; privind-o din spate cînd trecea pragul sufrageriei, la ce altceva ar fi putut să se gîndească Pino, dacă nu că era înaltă, frumoasă și indiferentă ? Ce altceva ar fi putut pretinde ? Să-nchidă ochii și, în seara aceea — indiferent că ascultase ori nu după-masă radioul — să adoarmă mai devreme ca de obicei.

Natural că își imaginau și restul : tot ce urmase.

Îi vedeau pe cei unsprezece oameni împărțiți în trei grupuri aliniate lîngă parapetul de la șanțul Castelului ; pe legionarii în cămăși albastre într-un continuu du-te-vino în spațiul cuprins între porticul cafenelei „Della Borsa“ și trotuarul opus ; grimasa de disperare a avocatului Fano în clipa dinaintea rafalei, cînd îi strigase lui Sciagura, ocupat să-și aprindă o țigară ceva mai încolo : „Asasinule !“ (un urlet atroce, teribil de puternic, ce fusese auzit din cîteva case din piața Cattedrale și de pe bulevardul Giovecca : adică la o depărtare de o sută de metri) ; pe urmă, lumina absolut fantastică, acea incredibilă lună plină care, începînd de la miezul nopții, odată cu schimbarea neașteptată a direcției vîntului, făcuse din fiecare piatră din oraș o bucată de sticlă sau de cărbune ; și, în sfîrșit, Pino Barilari, pe care numai strigătul avocatului Fano reușise să-l smulgă în ultima clipă din som-

nul lui greu, de copil, sprijinindu-se tremurînd în cîrje, ascuns îndărătul geamurilor ferestrei care domina scena... Şi aceasta luni şi luni întregi, cît timp îi trebui războiului să parcurgă încet, de la sud spre nord, peninsula, adică din decembrie '43 pînă în mai '45 : ca şi cum imaginaţia colectivă avea nevoie — exact ca un om care pentru a se pedepsi face să-i sîngereze o rană nevindecată — să revină mereu la acea noapte cumplită şi să aibă-n faţa ochilor, rînd pe rînd, chipurile celor unsprezece împuşcaţi în clipa supremă, aşa cum doar Pino Barilari le avusese.

Veniră, în sfîrşit, Eliberarea şi pacea : şi pentru mulţi ferrarezi, aproape pentru toţi, dorinţa neaşteptată de a uita.

Dar se poate uita ? E destul s-o doreşti ?

În vara lui '46, cînd, în salonul de conferinţe al fostei Case a Fasciei, din calea Cavour, începu procesul celor circa douăzeci de presupuşi autori ai masacrului înfăptuit cu trei ani în urmă — cea mai mare parte din regiunea Veneto, pescuiţi din închisori şi din lagărul de concentrare de la Coltano — ; şi cînd, descoperit în Toscana, într-un mic hotel din Colle Val d'Elsa, unde se ascundea sub un nume fals, de către tînărul şi foarte activul secretar provincial al A.N.P.I., Nino Bottecchiari, Sciagura îşi făcu şi el intrarea în cuşca acuzaţilor, păru că s-a ivit ocazia cea mai potrivită pentru a îngropa, în sfîrşit, trecutul. Din păcate, era foarte adevărat — oftau — : nici un alt oraş din Italia septentrională nu dăduse atît de multe adeziuni la Republica din Salò ca Ferrara, nici o burghezie nu se înclinase atît de prompt în faţa stindar-

delor întunecate, puştilor mitralieră și pumnalelor diferitelor miliţii şi corpuri speciale : Brigăzile Negre, Legiunea a zecea, Paraşutiştii şi altele. Şi totuşi, ar fi fost nevoie de foarte puţin, în fond, pentru ca greşeala de calcul comisă de atîţia sub presiunea unor evenimente excepţionale — o simplă şi omenească greşeală de calcul pe care comuniştii locali, instalaţi la Primărie din '45, aveau tendinţa să o transforme într-o veşnică pecete a ruşinii — să devină, împreună cu toate celelalte, un vis urît, un coşmar îngrozitor din care să se scoale plini de speranţă şi de încredere în ei înşişi şi în viitor ! Ar fi fost nevoie doar de condamnarea exemplară a asasinilor şi, îndeosebi, a lui Sciagura : şi s-ar fi şters rapid orice amintire a nopţii de 15 decembrie 1943, acea noapte decisivă, fatală.

Procesul înainta greoi, într-o atmosferă de zăduf şi de plictiseală, trezind în publicul ce se înghesuia să participe-n masă la toate şedinţele, un sentiment crescînd de inutilitate şi neputinţă.

Curtea, enervată şi deranjată de difuzoarele instalate de către C.L.N. pe bulevardul respectiv, dar cu ramificaţii pînă în centru, chiar şi pe bulevardul Roma, îi interoga pe deţinuţi unul după altul. Dar dindărătul gratiilor cuştii mari pe care o găsiseră aşezată pe o latură a sălii, între două ferestre, aceştia răspundeau mereu la fel : nici unul din ei nu participase la expediţia de pedepsire din decembrie '43, ba, mai mult, nici unul din ei nu fusese vreodată la Ferrara. Toţi păreau atît de siguri că n-aveau de ce se teme şi că, în cel mai rău caz, aveau să scape din insuficienţă de probe, încît unii îndrăzneau

să glumească, să facă spirite. De pildă, unul din Treviso — brunet, în jur de patruzeci de ani, cu părul lung și cîrlionțat, cu fălci late parcă murdare din pricina bărbii admise că da, fusese efectiv o dată la Ferrara : dar cu douăzeci de ani în urmă, pe bicicletă, ca să-și caute logodnică ; spirit ce-l făcu pe președinte, veșnic gata să se sustragă atmosferei de judecată populară, revoluționară pe care voiseră s-o dea procesului (acceptase să desfășoare ședințele în localul fostei Case a Fasciei — așa se exprimase la deschidere, în prima zi — numai și numai fiindcă sediul tribunalului, pe jumătate distrus într-un bombardament din '44 și în curs de reconstrucție, nu putea fi încă folosit...) să aibă un zîmbet șiret, tipic napoletan, binevoitor și înțelegător.

Cît despre Sciagura, nu numai că nega, cum era de prevăzut, cea mai mică participare, directă sau indirectă, la „faptele" din 15 decembrie 1943, dar, din clipa în care partizanii lui Nino Bottecchiari îl dăduseră pe mîna carabinierilor și aceștia, după ce-i puseseră cătușele, îl băgaseră și pe el în cușcă, nu lăsase să-i scape nici o ocazie de a manifesta, odată cu cel mai viu respect față de Curtea chemată să-i judece „activitatea" (față de „domnul" Președinte se arăta mai mult decît obsecvios, aproape umil), cel mai profund dispreț pentru mulțimea ce umplea pînă la refuz spațiul destinat publicului, în comportarea căreia — avu nas să declare la un moment dat — se putea vedea limpede efectul „actualei stări de lucruri". Deci așa — adăugă — cu această ură subversivă, cu această sete de răzbunare ce se citea pe fiecare chip (pe multe din ele le recunoștea — rînji — : aparți-

neau unor persoane gata oricînd, azi, ca și „ieri“, să bată din palme și să strige trăiască), deci, cu asemenea sisteme intenționau să realizeze pacificarea țării, mult dorită și, într-adevăr, de dorit ? Acesta era climatul de libertate rezervat Curții spre a putea emite o judecată dreaptă și senină în privința unui om ca el, vinovat doar de a fi fost un „soldat în slujba unei Idei“ ?

Erau simple prafuri în ochi, manevre de deviere : puse la cale ca să cîștige timp, ca să împiedice procesul ce căpătase o coloratură exagerat de obiectivă, justițiară, să-i dăuneze pînă la urmă, ca și cum ar fi fost un proces politic.

„Am fost soldatul unei Idei“, repeta întruna, complăcîndu-se, „nu zbirul unui sistem sau, mai rău, sluga străinului !“

Ori, melancolic : „Acum toți mă vorbesc de rău !“

Era tot ce spunea. Dar de fiecare dată parcă insinua că actualii săi persecutori să nu-și facă iluzii că prin condamnarea lui se va uita ce fusese pînă mai ieri. Toți fuseseră la fel ca el, mai mult sau mai puțin fasciști : și nici un verdict al nici unui tribunal n-avea să reușească să șteargă acest adevăr.

Și, la urma urmei, de ce anume era acuzat ? — porni la atac într-o zi. Dacă înțelesese bine, îl acuzau că furnizase lista celor unsprezece persoane împușcate în noaptea de 15 decembrie 1943, și condusese personal execuția acelor „nefericiți“. Numai că pentru a convinge un tribunal „serios“, un tribunal „regulamentar“, că el, Carlo Aretusi, înfăptuise într-adevăr cele două lucruri — întocmise lista și condusese operația de împușcare — era

nevoie de probe, nu de simple supoziţii! „Nu mai pălăvrăgiţi atîta despre măcel, fiindcă subsemnatul e gata să-şi asume întreaga şi deplina responsabilitate!“, se părea că ar fi declarat la cîteva zile după „faimoasa noapte“: şi s-ar fi putut ca acestea să fi fost într-adevăr vorbele lui la un moment dat. Dar ce era cu asta? Trebuiau probe, probe şi iar probe! Pentru că frazele pe care s-ar fi putut să le rostească atunci, „la cald“, erau „probabil“ menite să convingă „alaiul german“ de sinceritatea şi fidelitatea necondiţionată a Italiei. După 8 septembrie '43, nemţii deveniseră adevăraţi stăpîni ai ţării, şi, după cum se ştie, nu i-ar fi costat nimic să prefacă orice aşezare italienească într-un morman de ruine. Deci nu contau nişte cuvinte spuse pe deasupra şi în public spre a fi auzite de „unii“ şi raportate. Contau acţiunile, faptele, ca să nu mai adăugăm medaliile de virtute militară pe care le cîştigase în primul război mondial pe cîmpul de luptă împotriva nemţilor, faţă de care era acuzat acum de servilism (servil, tocmai el, soldat din trupele de asalt de la Piave, haida-de!). Şi, fiindcă fusese menţionată adunarea de la Cassa Agricola, de ce să nu amintim că deputatul Bottecchiari care, pînă la căderea „guvernului Badoglio“ făcuse parte, după cum se ştie, din Consiliul de administraţie, fusese eliberat de Crăciun din temniţa de pe strada Piangîpane, datorită intervenţiei directe a lui Carlo Aretusi? Cu aceeaşi ocazie fusese eliberată şi învăţătoarea Trotti — altă socialistă — care, din păcate, nu mai putea depune mărturie în favoarea lui. Deputatul Bottecchiari, însă, se bucura încă de o sănătate perfectă, slavă Domnului. De ce nu se luau

măsuri să fie convocat imediat (deputatul Bottecchiari era o persoană de toată lauda, un om leal, deasupra oricăror meschinării : tocmai de aceea el, Carlo Aretusi, avusese cea mai mare stimă, și asta încă din îndepărtatele vremuri ale anilor '20, '22) invitîndu-l să declare ce știa ? Adevărul era că azi, pretutindeni în Italia, uzanțele politice apăreau mult înrăutățite față de odinioară ! Și mai trebuia spus încă un adevăr : că astăzi voiau să condamne în Carlo Aretusi pe regentul Secretariatului federal fascist din Ferrara, „înălțat" în această funcție a doua zi după moartea consulului Bolognesi. Din acest motiv „de delicată nuanță politică" se cerea astăzi pielea lui Carlo Aretusi... Însă un tribunal „serios", un tribunal „regulamentar", un tribunal ce nu s-ar fi lăsat „condiționat de pasiuni politice" ar fi înțeles cu ușurință că acceptase atunci funcția de regent, exclusiv în scopul de a-i împiedica pe o grămadă de „ticăloși iresponsabili" să instaureze un regim de teroare. Ca o dovadă : care fusese prima măsură luată de el îndată ce fusese numit regent, dacă nu cea de a reda neîntîrziat familiilor respective cadavrele victimelor ?

Ca să fim drepți, președintele își amintea din cînd în cînd să-l întrerupă, rechemîndu-l cu blîndețe la ordine : și el, întotdeauna gata să se supună, își descleșta imediat mîinile de pe gratiile cuștii de care se agăța cînd vorbea, își lua privirile arzătoare de la mulțimea din fundul sălii și se așeza iar pe bancă, în rînd cu ceilalți imputați. Dar pauzele acestea durau foarte puțin. La prima frază a procurorului care nu-i plăcea, la orice depoziție socotită de el „eronată", sau chiar la un simplu

murmur al publicului, dar, mai cu seamă, la cea mai mică aluzie referitoare la prezența lui activă la execuția din noaptea de 15 decembrie 1943, sărea din nou în picioare, se agăța din nou de gratii cu furie sălbatică și-n sală se înălța iar vocea sa grea și neplăcută de vechi stăpîn, pe care difuzoarele de afară o răspîndeau în oraș pe o mare întindere.

— Să vină martorii ! urla ca apucat. Să vedem cine are curajul să afirme așa ceva în fața mea !

Tăcu, însă, brusc atunci cînd îl văzu deschizîndu-și drum prin mulțime, sprijinit cu o mînă de brațul tinerei sale soții, iar cu cealaltă de un baston gros și noduros, cu măciulia din cauciuc (picioarele slabe ca niște așchii în pantalonii de modă militară îi ieșeau în afară, din cauza efortului de a păși, ca niște stranii coase laterale), pe Pino Barilari în persoană.

Imobil, aproape fascinat, din clipa aceea nu-și mai dezlipi ochii de pe farmacistul căruia secretarul provincial al A.N.P.I, Nino Bottecchiari, niciodată absent din aulă (printre altele, el fusese cel ce sugerase în scris Curții să fie convocat paraliticul) se grăbise îndată să-i găsească loc, împreună cu soția, în sectorul rezervat martorilor. Se mărginea să-și netezească încet cu dreapta părul de un cenușiu-roșcat. Și între timp, era lesne de înțeles, mintea-i lucra, îi lucra fără odihnă.

Veni rîndul lui Pino Barilari.

Înaintă, susținut în continuare de soție, și jură regulamentar, deși abia auzit.

Dar, cu un moment înainte de a răspunde la întrebarea președintelui, pronunțînd clar, aproape sacadat, acel

unic cuvînt : „Dormeam“, care, exact ca înţepătura unui ac într-o băşică umplută cu aer, redusese dintr-o dată la zero enorma tensiune generală (tăcerea era absolută, nimeni nu respira ; pînă şi soţia se aplecase să-i scruteze, neliniştită, chipul) : exact în momentul acela, mai mulţi din cei prezenţi îl văzură limpede pe Sciagura făcînd un fel de schimă rugătoare, rapidă, furişă în direcţia lui Pino Barilari ; şi pe acesta clipind, chiar aşa, clipind imperceptibil în semn de înţelegere.

V

Însă, înainte de a se spune ultimul cuvînt în această chestiune, fu necesar să mai aştepte cîţiva ani. Între timp fiecăruia i se dădu posibilitatea să-şi reia locul. Pino Barilari reîncepu să-şi petreacă o bună parte a zilei aşezat în faţa ferestrei obişnuite : dar devenind agresiv şi ironic, cu un binoclu de munte veşnic la îndemînă, implacabil în funcţia de supraveghetor aproape perpetuu al trotuarului de vizavi, pe care părea să şi-o fi asumat. Şi toţi ceilalţi, bătrînii *habitués* [1] laolaltă cu tinerii din noile generaţii (bineînţeles inclusiv Sciagura, al cărui proces fusese încununat în final printr-o absolvire completă) îşi împărţeau din nou măsuţele şi scaunele cafenelei „Della Borsa“, de dedesubt.

În '48, îndată după alegerile din 18 aprilie, Anna Barilari părăsi casa soţului, începînd imediat formalităţile

[1] Obişnuiţi (fr.).

în vederea despărțirii legale. Lumea bănuia că avea să se ducă la tatăl ei, plutonierul Repetto. Dar se înșela.

Se duse să locuiască singură într-un mic apartament la capătul bulevardului Giovecca, pe lîngă Prospettiva : două ferestre protejate de un grilaj bombat din fier dau direct spre trotuar. Deși avea aproape treizeci de ani și, după cît de frumos se împlinise, arăta mai mult, începu iar să circule pe bicicletă, ca pe vremea cînd era fată și tîra după ea un cîrd întreg de colegi de liceu ; în oraș erau încă destui care-și mai aminteau.

Se înscrise la Facultatea de desen de pe strada Romei (dar trecu pe acolo cel mult vreo două-trei ori), purta pulovere pe gît care-i scoteau în evidență pieptul provocator, părul de un blond cînepiu, lung, lăsat pe spate, și se farda mai mult ca oricînd. Visa, probabil, să le imite pe existențialistele de la Paris și de la Roma. În realitate, își trăia viața, ce să mai discutăm ! — garantau cei în măsură să știe — și nici măcar nu se ascundeau : dacă era adevărat, și era, că frecventa lunea restaurantele și bodegile din San Romano cu scopul evident de a agăța vreun străin, din cei picați la Ferrara cu ocazia tîrgului.

În orice caz, din cînd în cînd dispărea pe perioade oscilînd între o săptămînă și douăzeci de zile. Cînd reapărea, o însoțea adesea cîte o prietenă pescuită cine știe unde, cu care cîteodată era văzută, o lună întreagă, plimbîndu-se la braț în sus și-n jos pe bulevardul Giovecca și chiar pe bulevardul Roma, stîrnind, mai ales cînd trecea pe sub porticul cafenelei „Della Borsa“, același val de interes. Cine putea fi bruneta cu ochi malițioși care mergea acum lîngă Anna ? — se auzeau întrebări

din toate părţile. Nu era cumva din Bologna? Nu era cumva din Roma? Dar cealaltă, cea cu ochii albaştri, chipul fin şi palid, pantofi fără toc şi, parcă, fără talpă, nu era cumva din Florenţa, sau era o străină... ?

Ca să fim sinceri, nu lipseau niciodată cei amatori să se aventureze chiar în aceeaşi seară la capătul străzii Giovecca. Odată sosiţi în faţa apartamentului ocupat de fosta doamnă Barilari, băteau discret în geamuri, iarna spre a li se da drumul înăuntru, iar vara, uneori, pur şi simplu pentru a schimba două vorbe, de la trotuar la fereastră. Astfel încît, trecînd prin părţile acelea în unele nopţi din iulie şi august, în jurul orei douăsprezece (lumina lampionului apropiat se răsfrîngea nu pe pervaz, ci în părul Annei, tot mai oxigenat, strălucind parcă-n negură prin propria lui lumină), era destul de normal să zăreşti un grup de trei, patru bărbaţi stînd de vorbă cu ea şi cu prietena din momentul respectiv.

În general, erau tipi între treizeci şi patruzeci de ani, din care mulţi căsătoriţi şi cu copii. O cunoşteau pe Anna de cînd era fată, unii îi fuseseră chiar colegi de şcoală : rezultatul era că mai tîrziu, pe la unu sau două, cînd se întorceau la cafeneaua „Della Borsa“, lăsîndu-se să cadă obosiţi, înfierbîntaţi, cu mînecile hainelor de pînză suflecate, pe scaunul de lîngă o măsuţă, îşi umpleau timpul pînă se făcea ora de culcare, discutînd şi povestind despre ea.

Nu, hotărît, Anna nu avea deloc un caracter comod ! — suspinau ei.

Asta poate pentru că, doar cu puţin înainte fusese ceea ce se numeşte o doamnă respectabilă, de aceea îi

era rușine să o facă pentru bani ; sau poate pentru că nici ei nu reușeau să înlăture anumite complicații : oricum, dintr-un motiv sau altul — afirmau —, nu știai niciodată cum s-o iei. Se supăra dintr-o nimica toată. Îi vorbeai de pe trotuar și deodată-ți trîntea fereastra-n nas, pentru ca s-o deschidă peste cîteva minute în cazul cînd cineva, în loc să ridice din umeri, s-o trimită la dracu și să plece, începea iar să bată-n geam și să fluiere. Chiar dacă intrai în casă, era aceeași poveste. La urmă, de pildă, nu erai nicicînd sigur dacă trebuie sau nu să insiști ca să accepte mia de lire. Și lungile preludii sentimentale (era de sperat ca lunea să fie ceva mai expeditivă cu negustorașii de țară și cu intermediarii de terenuri !) la care era obligat să se supună orice concetățean și în special orice fost coleg de școală ? Și neplăcerea produsă de sporovăiala ei iute, continuă, neobosită ? De exemplu, în timp ce se îmbrăca începea iar să povestească despre ea, despre Pino Barilari (e adevărat că-l părăsise — spunea — dar nu înainte de a-l fi dat în grija unei femei cu ora, bătrînă și foarte pricepută), despre anii în care trăise împreună cu soțul ei în apartamentul de deasupra farmaciei, despre motivele pentru care se căsătorise și apoi despre cele care o hotărîseră să se despartă în mod legal : vorbea numai și numai despre asta. După ce fusese lovit de paralizie — explica — se înțelege că începuse să-l trădeze cînd cu unul, cînd cu altul, fiindcă el era ca un copil, un copil bolnav, sau ca un bătrîn, iar ea abia trecuse de douăzeci de ani. Haosul provocat de război, alarmele, bombardamentele, spai-

mele de tot felul grăbiseră lucrurile... însă îl iubise întotdeauna : ca pe un frate mai mic. Dacă-i punea coarne, o făcea pe ascuns, cu toate precauţiile posibile, ca el să nu-şi dea seama. Şi nici măcar prea des.

Era atît de tîrziu cînd se apucau să relateze poveştile Annei Barilari, bulevardul Roma atît de pustiu şi de tăcut, încît glasurile răsunau ca-ntr-o sală. Nu se auzea decît fluieratul vreunui tren în depărtare şi, din sfert în sfert de oră, bătăile orologiului de la Castel, răsunînd una cîte una în vîrful turnului din faţă.

Într-o noapte de la sfîrşitul lui august '50, unul din ei istorisi ceva nou (dar de data aceasta vorbea în şoaptă, ridicînd într-una privirea în sus, de parcă s-ar fi temut să nu-l asculte cineva).

Cu puţin înainte — începu să povestească — se găsea împreună cu doi prieteni, cutare şi cutărică, în casa Annei. Ea fusese deosebit de plictisitoare toată seara. Aşa că, la un moment dat, enervat că o luase încă o dată de la capăt cu aceleaşi lucruri, o întrerupsese :

— Grozavă iubire aveai pentru bărbatu-tău ! îi spusese rîzînd. Îl iubeai, dar te duceai cu cine-ţi plăcea. Hai, lasă, că întotdeauna ai fost o mare şmecheră !

Parcă venise sfîrşitul lumii.

— Laşilor ! Neruşinaţilor ! Rahaţilor ! începuse să urle. Afară din casa mea !

Era ca o fiară. Cealaltă fată, una din Modena, ţipa şi ea de parcă-i tăia cineva beregata. Dar după ce le ceruseră scuze, se calmaseră amîndouă destul de repede. Şi, să vezi acum ce ieşise din gura Annei.

Pe Pino îl iubise întotdeauna — începuse să spună pe un ton plîngăcios, ca de obicei. Și pînă la o anumită dată, acordul dintre ei fusese perfect.

De cînd nu mai putea merge, își petrecea zilele așezat în fața ferestrei de la sufragerie, rezolvînd toate jocurile din *Săptămîna enigmistică* și din alte asemenea reviste, după care era înnebunit. Nu avea nimic de făcut : asta explică de ce în scurt timp, tot exersînd, devenise excepțional de priceput la genul acesta de jocuri distractive, în special la cuvinte încrucișate și rebusuri... Astfel, pentru ca ea să-și dea seama cît era de grozav, se tîra uneori pe cîrje pînă la scărița în spirală ce da în încăperea din dosul prăvăliei și de acolo, aplecîndu-se prin chepeng, se apuca s-o strige cu asemenea insistență și nerăbdare încît trebuia să lase baltă casa și să urce imediat, așteptînd ca el, după ce-i arăta problema, să se hotărască în sfîrșit, cu ochii strălucind de satisfacție, să-i dezvăluie soluția. Ea îi făcea toate seriile de injecții la care-l obliga boala ; ea îl așeza-n pat în fiecare seară pe la nouă. Ce importanță avea că numai dormeau împreună ? Nici înainte de boală el nu prea ținuse să doarmă împreună : de-ți venea să te gîndești la un moment dat că fusese mai mult decît mulțumit că se putea reîntoarce singur în cămăruța pe care o ocupase în copilărie... Nu : doi oameni puteau foarte bine să doarmă împreună și totuși să nu se iubească deloc !

În orice caz, între ei totul se schimbase complet începînd din noaptea de 15 decembrie 1943 — faimoasa noapte a masacrului.

După ce-l culcase-n pat ca în fiecare seară, ea plecase, convinsă că se va putea întoarce maximum peste o oră (cu scuza farmaciei, obținuse un permis, valabil în timpul camuflajului). Însă nu trecuse nici măcar o jumătate de oră și pe străzi începuseră împușcăturile : împușcături ce-o siliseră să rămînă în casa unde se afla — casa unui tip oarecare, nu contează numele ! — pînă la patru dimineața.

Cum încetaseră împușcăturile, se repezise afară. O ținuse numai într-o goană pe tot bulevardul Giovecca, absolut pustiu. Numai cînd ajunsese la colțul Teatrului Municipal văzuse dintr-o dată morții, îngrămădiți pe trotuarul din fața farmaciei.

Își amintea foarte bine fiece amănunt al scenei, de parcă ar fi avut-o și acum înaintea ochilor. Revedea bulevardul Roma complet pustiu sub luna plină : zăpada întărită de frig, presărată ca o pulbere strălucitoare peste tot ; un aer atît de transparent și de clar, încît se puteau citi orele la ceasul Castelului : era exact patru și douăzeci — ; în sfîrșit, cadavrele, care, din locul de unde le privea, semănau cu niște baloturi de zdrențe, dar pricepuse imediat că erau trupuri omenești. Fără să-și dea seama ce făcea, parcă hipnotizată, ieșise de sub porticul Teatrului Municipal și o pornise spre ei în diagonală, complet descoperită.

De abia în mijlocul străzii, cînd se afla în plină lumină, la circa cinci-șase metri de prima grămadă a celor împușcați, îi trecuse prin minte gîndul la Pino. Se întorsese brusc. Și Pino era acolo, îndărătul geamurilor de

la sufragerie, nemișcat : o umbră abia vizibilă ce se uita la ea.

Rămăseseră așa, privindu-se fix, vreme de cîteva secunde. El, din întunecimea camerei, ea, din stradă, fără să-și dea seama ce să facă.

În sfîrșit se hotărîse și intrase în casă.

Îti timp ce suia pe scărița în spirală, se gîndea ce trebuia să spună. În fond nu era nici o greutate să născocească o poveste oarecare și să se poarte în așa fel încît Pino s-o creadă. În fond, Pino era un copil și ea mama lui.

Numai că de data aceea Pino nu-i permisese să născocească nici o poveste. Cînd intrase în sufragerie, el nu mai era acolo. Era deja în cămăruța lui, întins în pat, cu fața la perete și pătura trasă pînă peste urechi ; și, judecînd după felul cum respira, s-ar fi zis că doarme. Să-l trezească, așa ar fi trebuit să facă ! Dar dacă dormea de-a binelea și ea avusese în stradă, cu puțin înainte, o simplă halucinație ?

Cuprinsă de îndoială, închisese încetișor ușa și se dusese-n camera ei să se culce. Se gîndea că peste cîteva ore avea să afle adevărul, dacă nu de pe buzele lui Pino, în orice caz de pe fața lui. În schimb, nimic. Nici un cuvînt din partea lui, nici o privire care s-o lase să înțeleagă. Nici în dimineața aceea și nici altă dată.

Și de ce toate acestea, de ce ? Dacă fusese treaz în noaptea aceea, de ce nu vrusese s-o admită nicicînd ? Se temea ? Dar de cine și de ce în mod concret ? Aparent nu se schimbase nimic în relațiile dintre ei. Numai că de atunci încolo — sau, mai bine zis, după încheierea

procesului Aretusi —, îl apucase mania binoclului și își petrecea zilele supraveghind trotuarul de vizavi, rîzînd și bolborosind pentru el însuși ; fără s-o mai cheme sus, cum obișnuia odinioară, ca să-i arate ce grozav era la rezolvarea cuvintelor încrucișate și a rebusurilor.

Să fi devenit, oare, nebun ? Se putea întîmpla, dată fiind boala pe care o avea. Dar, pe de altă parte, cum putea să mai continue conviețuirea lor, fără ca, încet-încet, să nu înnebunească și ea pînă la urmă ?

CUPRINS

Lector : ELENA MURGU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar : 15.I.981. Coli ed. : 11,34.
Coli tipar : 9

Tiparul executat sub cd. 5232/980,
la Întreprinderea poligrafică
Bacău, str. Eliberării nr. 63.

Lucrarea este tipărită pe hîrtie
fabricată de C.C.H. „Letea" Bacău